

PROSOPON

Europejskie Studia Społeczno-Humanistyczne

Nr 1/2011

PROSOPON

Europejskie Studia Społeczno-Humanistyczne

Warsaw Academy of Computer Science, Administration and Management (Poland)
Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of National Academy of Sciences of Ukraine
International School of Management in Prešov (Slovakia)
Karla Engliš University (Czech Rep.)

Rada Naukowa | Scientific Council:

Przewodniczący / Chairman: Akademik Ella Libanowa

Prof. nzw. dr hab. Zdzisław Nowakowski, prof. RNDr. Lev Bukovský, DrSc, prof. Ing. Renata Hotova, Dr.

Członkowie | Members:

Prof. prof. Jewgenij Babosov, Olga Balakierowa, Olga Budak, Michal Bochin, Olga Březinová, Robert Burcher, Pedro Ortega-Campos, Paweł Czarnecki, Sławomir Czepielewski, Władimir Czuzikow, Pavol Dancak, Nadiežda Deeva, Eva Dolinská, Rudolf Dupkala, Marcel F. Fresco, Vasil Gluchman, Maria-Luisa Guerra, Józef Frań, Dieter Grey, Tomáš Jablonský, Mariusz Jędrzejko, Tatiana Jefimienko, Dietmar Jahnke, Radek Jurčik, Martin Jurašek, Borys G. Judin, Jindřich Kaluža, Aneta Karageorgieva, Anatolij M. Kolot, Pavel Kouba, Andrzej Korczak, Remigiusz Król, Norbert Kanswohl, Slavomír Laca, Mieczysław Lubański, Richard Lee, Herman Lodewyckx, Renáta Madzinová, František Mihina, Erich Moll, Vassilis Noulas, Abdumalik I. Nysanbajew, David Pellauer, Henryk Piłuś, Kazimierz Rajchel, Jurii Reznik, Michail Romaniuk, Władimir Sudakow, Wojciech Słomski, Frantisek Smahel, Marek Storoška, Stanislav Stolárik, Helen Suzane, Maciej Tanaś, Alex Tiapkin, Zachraij Wernalij, Patrick Vignol, Luciana Vigne, Eugeniusz Zablocki, Igor Zahara, Jan Zubelewicz, Juraj Žiak, Marek Żmijewski

Lista recenzentów | List of reviewers:

Prof. prof. Jan Balbus, Bronisław Burlikowski, Janusz Czerny, Sergiej Gawrow, Dieter Grey, Janusz Gudowski, Tomasz Jakówick, Tamara Jakowuk, Mariusz Jędrzejko, Stefan Konstańczak, Andrzej Misiołek, Wanda Rusiecka, Ireneusz Świtala, Lucyna Wiśniewska-Rutkowska

Kolegium Redakcyjne | Editorial boards:

Dr Ivan Balaž, Dr Juraj Žiak, Mgr. Viktor Šmejkal, Dr Dariusz Pater, Dr Jerzy Chorążuk, Dr inż. Magdalena Nowakowska, Mgr Mateusz Czepielewski, Dr Slávka Karkošková, PhDr. Rudolf Dupkala, Prof. Jurij Kariagin, Dr Mária Marinicová, Prof. Elena Makarowa, Prof. Walery Nowikow

Redaktor Naczelny / Editor

Prof. nzw. dr hab. Zdzisław Sirojć

Sekretarz redakcji / Assistant editor:

dr hab. Remigiusz Rzyński

Redaktorzy tematyczni | Section Editors:

Prof. nzw. dr hab. Bronisław Burlikowski, burlikowski@vizja.pl
Prof. nzw. dr hab. Henryk Piłuś, pilus@vizja.pl
Dr hab. Remigiusz Rzyński, remigiuszrzyński@gmail.com
Dr hab. Anna Wawrzonkiewicz-Słomska, a.wawrzonkiewicz@op.pl

Redaktorzy językowi | Language Editors:

Prof. Tamara Yakovuk – język rosyjski, tiyakovuk@yandex.ru
Dr Juraj Žiak – język angielski i słowacki, ziak.juraj@gmail.com
Dr Ivan Balaž – język czeski i słowacki, balaz@ismpo.sk
Prof. Ramiro Delio Borges de Meneses – język, angielski, hiszpański i portugalski, borges272@gmail.com
Mgr Marcin Szawiel – język polski, marcin.szawiel@wp.pl
Dr Marcin Łączek – język angielski

Redaktor statystyczny i techniczny | Statistical Editor: mgr inż. Adam Polkowski

Opracowanie graficzne, skład i łamanie | Graphic design: mgr inż. Adam Polkowski

Adres redakcji i wydawcy | Publisher:

Wyższa Szkoła Informatyki, Zarządzania i Administracji w Warszawie, Meksykańska 6, 03-948 Warszawa

Printed in Poland © Copyright by Wyższa Szkoła Informatyki, Zarządzania i Administracji w Warszawie

Żaden fragment tej publikacji nie może być reprodukowany, umieszczany w systemach przechowywania informacji lub przekazywany w jakiegokolwiek formie – elektronicznej, mechanicznej, fotokopii czy innych reprodukcji – bez zgodny posiadacza praw autorskich

Wersja wydania papierowego

PROSOPON. Europejskie Studia Społeczno-Humanistyczne jest wersją główną

ISSN 1730 – 0266

Spis treści

Евгений Бабосов	5
Культура – зеркало души человека <i>Culture as the mirror of person soul</i>	
Walentyń M. Wandyszew	13
Fenomen mediów: teoria i praktyka <i>The phenomena of media: theory and practice</i>	
Heinz Pascher	25
Katastrofizm w twórczości Oswalda Spenglera <i>Catastrophism in philosophy of Oswald Spengler</i>	
Remigiusz Rzyński	33
Barthes. Szaleństwo Gradivy <i>Barthes. Gradiva's madness</i>	
Anna Wawrzonkiewicz-Słomska	37
Język jako system znaków <i>Language as a system of signs</i>	
Pavol Halčín	47
Červenková interpretácia Nietzscheho filozofie <i>Červenka's interpretation of Nietzsche's philosophy</i>	
David Kwiatkowski	57
Personalizm chrześcijański w ujęciu Wojciech Słomskiego <i>Christian personalism in Wojciech Słomski's perspective</i>	
Janusz Czerny	83
<i>Homo civitatis</i>	
Ирина Б. Михеева, Юлия П. Середá	89
Проблематизация свободы как фактора личностных идентификационных практик в эпоху глобализации <i>Problematization of freedom as the factor of personal identity practices in the age of globalization</i>	
Оксана Дарморіз	103
Соціальна міфологія як явище в європейській культурі нового часу <i>Social mythology as a phenomenon of the European culture of the modern period</i>	

Светлана В. Рыбчак	123
Дебюрократизация госаппарата в устойчивом развитии белорусского общества <i>The deburocratization of the state machinery in steady development of the Belarus society</i>	
Ирина Михеева	135
Польско-белорусский литературный романтизм: транскультурный симбиоз или транскультурный синтез? <i>Polish-Belarusian literary romanticism: transcultural symbiosis or transcultural synthesis?</i>	
Wojciech Słomski	145
Роль институции школы в XXI веке <i>Role of the school as an institution in the XXIst century</i>	
Andrzej Jasiński	169
Морально – этический wymiar работы социальной <i>Moral – ethic dimension of social work</i>	
Milan Černaj	175
Marketing of non-profit organizations in the educational system	
Rafał Grupa	183
Вспольная политика заграничная ЕС. Иллюзия или реальность? (в контексте политики восточной) <i>The common EU foreign policy. An illusion or reality? (in the context of Eastern policy)</i>	
Karolina Fornal	191
Павел Валчак, <i>Воспитание как встреча. Иосифа Тисхнера философия человека как источник вдохновения педагогических</i> , Краков 2007.	
Anna Podboraczyńska	197
Урс Алтерматт, <i>Сараево предостерегает. Этнонационализм в Европе</i> , Вступ: Тадеш Мазовицкий, перекл. Грегорж Сowiński, Краков 1998.	
Павел Кравчик	205
<i>Дидактика школы высшей. Выбранные проблемы</i> , ред. Урих Шраде, Варшава 2010.	
Пiotr Lichota	211
<i>Дидактика школы высшей. Выбранные проблемы</i> , ред. Урих Шраде, Варшава 2010.	
INFORMACJA DLA AUTORÓW	219

PROSOPON

NR 1/2011

[s. 5-11]

Евгений Бабосов

Культура – зеркало души человека

Culture as the mirror of person soul

Key words: *philosophy, person*

Вступление человечества во второе десятилетие XXI века отчетливо свидетельствует о том, что в нашу постиндустриальную, информационную эпоху, базисом развития которой становится экономика знаний, существенно усложняется, становится нелинейной, поливероятностной социальная динамика цивилизационно-культурного развития глобализирующегося мира. Поэтому становится более сложной и противоречивой, наполненной замысловатыми, непредвиденными трендами включенность человека в удивительный мир культуры. Но при всем многообразии способов такого включения остается неизблемым постулат о взаимодействии человека и культуры, сформулированный выдающимся французским писателем, драматургом и философом Жаном Полем Сартром. *Культура*, - по его словам, - дело рук человека - *в ней он ищет свое отражение, в ней узнает себя, только в этом критическом зеркале он и может увидеть свое лицо*. По-моему это - очень изящное и верное определение.

Руководствуясь данным социокультурным ориентиром, мы и попытаемся раскрыть роль культуры в формировании и развитии личности. Исходный пункт нашей трактовки культуры таков: *человек – творец культуры*, но одновременно и *культура творит человека*. А из этого вытекает определение,

согласно которому культура – это специфически человеческий способ деятельности, направленный на созидание духовных и материальных ценностей, результатом которого является динамически развивающаяся система идеалов, символов, норм поведения, воплощаемых в социальном развитии человека, в его духовном мире. А еще более существенное и важное определение гласит: культура – это зеркало души человека.

Культура, прежде всего через язык, систему ценностей, норм, идеалов, значений и символов задает человеку определенный способ видения и узнавания мира, созидания определенных форм жизнедеятельности в нем. Поэтому многочисленные, нередко бросающиеся в глаза различия между странами, народами, социальными группами сводятся в основном к существенному расхождению в системе культурных значений, которые воплощаются в функционирующих в данной стране или социальной общности (этнической, территориальной и др.) языке, обычаях, обрядах, традициях, особенностях образа жизни и быта людей, организации их досуга.

В процессе своего функционирования культура выступает в качестве сложной и весьма разветвленной динамической системы, в которой взаимодействуют три основных структурных компонента: 1) деятельность общественного человека, осуществляемая в определенной совокупности конкретно-исторических отношений и направленная на создание материальных и духовных ценностей; 2) возникающая и обогащающаяся в процессе этой деятельности совокупность достижений общества, опредмеченных в материальных и духовных ценностях; 3) процесс воспроизводства и саморазвития общества и человека в ходе творения и освоения ранее созданных материальных и духовных ценностей.

В этом диалектическом триединстве основным полюсом сосредоточения творческих сил создающего и потребляющего культурные ценности человека и одновременно высшим смыслом и целью движения культуры выступает именно развитие и саморазвитие человека, его сущностных сил, его способностей и дарований, его духовного мира, его социальных статусов, ролей и позиций.

В процессе развертывания этого триединства культура делает несколько шагов навстречу человеку. Первым таким шагом является создание условий

для адаптационной деятельности человека. Благодаря культуре, применению ее норм, ценностей, образцов поведения каждый индивид и любое сообщество индивидов (семья, этнос, профессиональная группа, социально-территориальная структура – город, деревня и т.п.) адаптируются, приспосабливаются к изменяющимся условиям окружающей природной и социальной среды. Адаптационная функция культуры позволяет людям, руководствующимся ее ценностями и нормами, обычаями и традициями, во-первых, приспосабливаться к окружающей среде, во-вторых, приноравливать ее к своим потребностям и интересам. Культура способна выполнять эту функцию, потому что предлагает или *навязывает* отдельным индивидам и группам идеалы, нормы, стандарты поведения, которые их мотивируют к одним поступкам и способам действия, но побуждают воздерживаться от других. Вследствие этого складывается адаптация индивидов не только к окружающей среде, но и к действиям других индивидов.

Но этот шаг культуры к человеку становится тем значительнее и эффективнее, чем теснее он взаимодействует и взаимопереплетается с ее вторым шагом, раскрывающим перед человеком почти необозримые горизонты познания себя или себя в мире.

Суть этого шага заключается в вооружении человека знаниями, необходимыми для овладения силами природы, для познания общественных явлений и тенденций их развития, для определения в соответствии с этим своей собственной линии поведения, своей гражданской позиции. В осуществлении этой функции решающая роль принадлежит такому специфическому компоненту культуры, каковым является наука, призванная генерировать новые знания и находить пути и средства реализации полученных знаний в технических средствах, в способах практической деятельности. Очень большую роль в осуществлении познавательной функции культуры играет искусство, способное проникнуть в глубинные пласты духовного мира человека, в его стремления, надежды, радости, тревоги, ожидания.

Огромное значение имеет следующий, третий шаг культуры, в котором реализуется *социализирующая функция* культуры, позволяющая каждому индивиду, включенному в процесс восприятия и усвоения существующих в обществе ценностей и норм, формироваться как личность. Именно в

процессе социализации формирующаяся личность через усвоение и творческое воспроизведение ценностей, норм, идеалов приобретает социальные качества, самореализуется в определенных видах деятельности, становится саморазвивающимся субъектом социальных, в том числе и культурных процессов.

Создавая необходимые для ориентации человека нормы, правила, стандарты поведения, культура делает еще один важный шаг навстречу человеку, выполняет еще одну важную функцию – *нормативную*. Сущность его заключается в том, что культура, выступая в качестве совокупности идеалов, норм, образцов поведения, предписывает человеку определенные стандарты и правила, в соответствии с которыми складываются образ жизни людей, их установки и ценностные ориентации, ролевые ожидания и способы деятельности, т.е. выполняет нормативную функцию.

Донося до нас голоса прошлого, создавая возможности для диалога поколений и эпох, связывая прошлое с настоящим и подготавливая наступление будущего, культура делает как бы шаг назад, впитывая в себя традиционные, отшлифованные веками ценности того или иного народа – белорусского, польского, немецкого и т.п. Но этот шаг становится одновременно и шагом вперед, раскрывая перед человеком панораму желаемого будущего. Важную роль в осуществлении этого шага выполняет *традиция* как способ сохранения и воспроизводства определенных образцов и ценностей, органично связанная с новацией как способом обновления культуры.

Именно вследствие этого в рамках существующей культуры в процессе ее воспроизводства и развития возникают новые символы, образы, стили, картины мира, способы духовного и практического освоения мира. Достаточно вспомнить такие этапы процесса развития культуры, как классика, модерн, постмодерн, чтобы стала рельефно ощутимой новаторски-творческая сущность культуры, неотделимая от производства все новых и новых символов, значений, форм, стилей и т.п.

Воспроизводя в своем развитии издавна существующие ценности и обогащая духовный арсенал человека и человечества новыми ценностями и значениями, культура выполняет вместе с тем еще один важный шаг к человеку, осуществляя функцию *целеполагания*. Она помогает человеку

сформулировать социально значимые цели, сконцентрировать на них свои способности, возможности, действия и, руководствуясь существующими в обществе ценностями и нормами, а в случае необходимости, дополняя и перекрывая их новыми ценностями и нормами, открывает перед личностью и обществом новые горизонты духовного и социального творчества.

Существенную роль во все времена, а особенно в нашу эпоху, когда осуществляется переход человечества к новому типу цивилизации – информационной или, как ее еще называют, ноосферной, играет *информационная функция* культуры. Она позволяет дать индивиду, социальным группам, обществу в целом достоверную, объективно верную информацию, без чего невозможна сама организация общественной жизни людей, их ориентация на те или иные виды деятельности и социальных отношений.

Культура не только формирует способы ориентации и деятельности человека в мире, но и является мощным фактором воспроизводства и развития его энергетики, а в этом большую роль играет ее *игровая функция*. Именно через игру ребенок входит как формирующаяся личность в мир взрослых, усваивает определенные социальные роли и ценности, через игру в театре и кинематографе творцы культуры доносят до зрителей и слушателей идеалы, ценности и нормы поведения. В спортивной игре и в карнавальных празднествах люди получают разрядку от сложностей повседневной жизни, создают пространство для творческой игры своих духовных и физических сил, без чего не бывает и самой культуры.

Важное значение имеет *мотивационная функция* культуры, состоящая в том, что она формирует мотивы действий людей, побуждающие их к определенным поступкам, делам и т.д. Именно этот шаг навстречу человеку, побуждающий его не только включаться в процесс усвоения духовных ценностей, но и формирующий в нем мотивы активного художественного творчества, создает предпосылки для становления новых и новых поколений *творцов культуры*, создающих в своем творчестве новые стили и образы, сюжеты и мелодии, новые символы и картины мира. Именно рожденные культурой мотивы творческой деятельности становятся неиссякаемым источником цивилизационно-культурного прогресса народа, всего человечества.

В условиях современной глобализации мироустройства XXI века мотивационный потенциал культуры и человека оказывается органически сопряженным с интегративной функцией. Сущность ее состоит в объединении людей в рамках единой системы идеалов, норм, ценностей, свойственных национальной культуре, при непреходящем восприятии художественных и иных ценностей, составляющих непреходящее богатство мировой культуры.

Создавая возможности для усвоения ценностей и норм, ориентируя человека на определенные поступки и предостерегая от других, подвигая его к определенным целям, культура всем богатством своего содержания, форм, стилей и образов воспитывает человека как духовно развитую и социально активную личность.

Охарактеризованные шаги культуры к человеку и его непрестанно развивающейся духовной сущности образуют многогранный, достаточно противоречивый и калейдоскопически изменяющийся социализирующий экран, который воспринимает, оценивает и транслирует на чувства и мысли личности, на ее повседневное поведение символы, ценности, нормы и образцы поведения, спрессованные в культуре, в ее сюжетных линиях, героях и антигероях. В итоге формируется и активно действует (взаимодействует) своеобразная среда, первым и исходным компонентом которой выступает многофункциональная человекотворческая сущность культуры, вторым – социализация личности, которая воплощает в себе идеалы, ценности и нормы культуры, составляющая собой своеобразный социализирующий экран, сквозь который многообразные социокультурные влияния воздействуют на третий компонент данной триады – формирующуюся личность.

Именно через взаимопересекающиеся в своем разворачивании, эти процессы формируются основные социальные и духовные качества личности. К их числу, несомненно, принадлежат самосознание личности, ее саморегуляция и самоутверждение в социальном мире, ее мировоззренческие позиции, ее направленность и установки, ценностные ориентации и особенности идентификации и менталитета.

Однако и человек в своем активном действии и саморазвитии должен сделать, по крайней мере, два шага навстречу культуре. Первый из них,

продолжающийся всю его жизнь, начиная с раннего детства, включая школу, колледж, вуз, работу на предприятии или в учреждении, службу в армии и в спортивной команде, состоит в том, чтобы непрестанно включаться в усвоение ценностей культуры, воплощать их в своей повседневной жизнедеятельности. Только так можно стать социально зрелой и духовно богатой личностью. А второй шаг человека навстречу культуре заключается в том, чтобы в силу своего призвания, будь то участие в художественной самодеятельности, обучение в учебном заведении, работа в том или ином учреждении культуры, начиная от сельского клуба и кончая оперным театром или симфоническим оркестром, обогащать и развивать культуру своим творчеством, содействуя в меру своих способностей и таланта ее развитию. Вот здесь-то и раскрывается человекотворческая сущность культуры как зеркало души человека. Вглядываясь в это зеркало человек стремится стать лучше, добрее, милосерднее, человечнее. Но становясь в этом процессе более духовным, он приобретает возможность не только усваивать идеалы и ценности культуры, но и творить, становится не просто потребителем культуры, но и ее творцом. Это удивительное зеркало – культура – формирует и возвышает душу человека, способствует его активной деятельности по преобразованию окружающей реальности по канонам истины, добра и красоты.

Summary

The essence and features of culture as specific human way of activity or the mirror of person soul are revealed in the article. Steps of culture towards the person and steps of the person to culture are characterized. Their mutual meeting ennobles the person spiritually and promotes vigorous activity on transformation surrounding reality by laws of true, good and beauty.

PROSOPON

NR 1/2011

[s. 13-23]

Walentyn M. Wandyszew

Fenomen mediów: teoria i praktyka

The phenomena of media: theory and practice

Keywords: *media, theory of media, text, communication, information, ideology, cognitive sense, understanding*

Нынешнее мировое сообщество, основными определяющими характеристиками которого считают информацию и глобализацию, глобально погружено в потоки информации, получаемой по различным каналам. Закономерно, что в жизни мирового сообщества все больше места занимают медиа. Поэтому целесообразно акцентировать внимание на важной и мало разработанной проблеме, а именно на необходимости развития науки о медиа. О такой необходимости и пишет в одной из своих публикаций директор Института Журналистики проф. Marek Jabłonowski в связи с подготовкой к 350-й годовщине польской прессы: «Nauka o mediach to jedna z najmłodszych dyscyplin nauk społecznych, a w wymiarze powszechnym stosunkowo młody kierunek kształcenia»¹. Участие в процессе выяснения статуса, теоретических основ и методологии медиа, с целью определить их как науку, на наш взгляд, требует:

- системного анализа медиа в связи с культурными, социальными, политическими и технологическими изменениями в обществе;
- скрупулезного анализа истории развития медиа;

¹ M. Jabłonowski, *Od redaktora*, *Studia Medioznawcze*, 1(44)/2011, s.13-14.

- исследования изменения акцентов в медиа: от репортажа до аналитики, *sondażokracji* и технологии *framingu* или *ramowej*²;

- анализа эволюции содержания медиа от патриархальной созерцательности до идеологического диктата политмейкеров, до насаждения жизненных стандартов посредством рекламы, повсеместно назойливых музыкальных, развлекательных и танцевальных шоу, talkshow и т.п.;

- анализа эволюции языковых средств медиа и участия в этом процессе риторики;

- анализа медиа как текста и интертекста³;

- исследования архетипной природы современных медиа.

Естественно, что развитие науки о медиа предполагает наличие в ней значительной прогностической компоненты и «jako dyscyplina nauka o mediach wciąż musi walczyć o swoją tożsamość»⁴.

В настоящее время, та часть научного сообщества, которая непосредственно или опосредованно причастна к исследованию современных медиа: научные и научно-педагогические работники, социологи, политологи, разного рода аналитики, имиджмейкеры, политтехнологи и др. испытывают известные затруднения в плане определения медиа, или иначе средств массовой коммуникации (СМИ), как науки. При этом многие из них, будучи признанными в своей области учеными, имеют соответствующие ученые степени и научные звания в области социальных коммуникаций, журналистики, филологии, философии, истории, социологии и политологии. Естественно, что отсутствие более или менее устоявшихся представлений о науке медиа не способствует делу профессиональной подготовки журналистов печатных периодических изданий, радиожурналистов, тележурналистов, фотокорреспондентов и журналистов, занятых в Интернет-сетях.

Рассуждая предельно общо, следует отметить, что медиа – это род функционирования и передачи информации в различных видах: звуковой,

² M. Czyżewski, *Wokół analizy ramowej jako perspektywy badawczej. Media początku XXI wieku*, tom 10, Warszawa 2011, s. 31-47.

³ См.: О.С. Переломова, *Лінгвокультурні коди інтертекстуальності українського художнього дискурсу: діахронічний аспект*. – Суми: Вид-во СумДУ, 2008.

⁴ M. Jabłonowski, *Od redaktora*, op. cit., s. 13.

видео, печатно-символической. Исходя из этого, представляется естественным предположить, что задача теоретиков и исследователей сущности медиа заключается: во-первых, в формулировании законов возникновения, отбора и функционирования информации; во-вторых, в изучении особенностей роли медиа в системе человеческого восприятия реальности; в-третьих, в определении роли медиа в жизни современного общества. Сложность решения этой задачи заключается в том, что здесь необходимо достаточно однозначно определиться, что есть медиа-информация или информация для медиа. После достижения такой определенности далее речь может идти об освещении различных аспектов науки медиа, которую сегодня как таковую воспринимают немногие исследователи и критики. Это можно объяснить тем, что происходит в известной мере отождествление понятий «наука» и «теория».

Действительно, и сегодня существуют достаточные основания, чтобы признавать обоснованность суждения Ж. Бодрийяра: «Теории масс-медиа не существует»⁵. По этой причине было бы преждевременным говорить о теории медиа, хотя и о науке медиа тоже можно говорить с оговорками. Прежде всего, следует иметь в виду, что всякая наука включает в себя как деятельность по получению нового знания, так и результат этой деятельности в виде совокупности полученных к данному моменту научных знаний. Специалисты в области методологии и логики науки отмечают: «Непосредственные цели науки, – описание, объяснение и предсказание процессов и явлений действительности, составляющих предмет её изучения на основе открываемых ею законов, т.е. в широком смысле – теоретическое отражение действительности»⁶. Медиа по своей сути – отбор и распространение информации с целью определенного непосредственно самим журналистом или его работодателем воздействия на аудиторию. В процессе материального производства информация, трансформированная в знание, является важным элементом создания новой техники и технологии, инструментов, механизмов и потребительских вещей. Напротив,

⁵ См.: Ж. Бодрийяр, *Реквием по масс-медиа* // S/Λ'98. Поэтика и политика. Альманах Российско-французского центра социологии и философии Института социологии Российской Академии наук. – М.: Институт экспериментальной социологии, СПб.: Алетейя, 1999. – С. 193-226.

⁶ Алексеев И.С. *Наука* // *Философский энциклопедический словарь*. – М.: Советская энциклопедия, 1983. – С. 403.

информация, распространяемая медиа, по замыслу её распространителей (а, возможно, и бессознательно) ориентирована, скорее, не на познание, а на эмоционально окрашенное восприятие фактов. Впрочем, в какой-то части медиа-информация направлена на то, чтобы сформировать в сознании аудитории либо политически или идеологически окрашенную ценностную установку, либо вызвать определенную и предвидимую авторами эмоцию.

В контексте рассматриваемой проблемы важно определить понятие информации, как понятие базовое для медиа. Различного рода современные интерпретации информации акцентируют внимание на каких-то её аспектах. Так, в *бытовом смысле* информацию можно рассматривать как сведения об окружающем мире и протекающих в нём процессах, которые воспринимаемы человеком или специальным устройством. В *научном плане*, с точки зрения различных областей знания, информация описывается каждый раз специфическим набором признаков. Согласно концепции К. Шеннона, информация – это сведения, которые должны снять в той или иной степени существующую у потребителя до их получения неопределенность, расширить его понимание объекта рядом полезных сведений. *А с точки зрения информатики*, информация обладает рядом фундаментальных свойств, среди которых: новизна, актуальность, достоверность, объективность, полнота, ценность и т. п.

Отмеченные выше определения, которые не вызывают принципиальных возражений у разного рода специалистов, однако не несут на себе отпечатка особенностей нынешних медиа. А между тем, заслуживает самого пристального внимания определение информации, которое дал основоположник кибернетики Норберт Винер: информация – это обозначение содержания, полученное нами из внешнего мира в процессе приспособления к нему нас и наших чувств. В значительной мере такого рода обозначение есть возвращением к классическим представлениям в духе аристотелевского различения формы и материи.

Латинский термин *informatio* имеет два значения. Первое: *изображение* или *обозначение*, второе – *объяснение, интерпретация*. Так что термин имеет отношение к интеллекту и нашему концептуальному аппарату. Когда Цицерон использовал глагол *informare*, то он обозначал им сложную умственную деятельность: придавать чему-либо форму, наполнять материю

жизнью путем наделения её активным восприятием, одновременно облагораживая её⁷. Форма и материя рассматривались в диалектической противоположности одного другому, но могли обрести единство в акте творения. По формуле Аристотеля, форма+материя=жизнь. Всё это было объектом многочисленных интерпретаций и весьма интересовало мыслителей прошлого, хотя с прагматической точки зрения было непродуктивным, не имело прямого отношения к обществу в целом и едва ли могло иметь отношение к жизни простых людей.

Термин *information* появился намного позже и на протяжении многих столетий, не привлекая широкого внимания, происходило изменение его смысла. В первой половине XX века, в эпоху расцвета капитализма, под информацией понималось нечто, что по необходимости искали в справочниках или библиотечных каталогах, то есть разнообразные более или менее интересные факты и подробности о чём-либо. В последующие десятилетия смысл слова и его статус невероятным образом изменились. «Теория информации обосновалась в виде интеллектуальной мета-структуры, фундаментальные идеи которой глубоко проникли в самое основание всех важнейших наук и в большой степени определяют взгляд на мир, формирующийся в рамках новой парадигмы. Технологическая информация сегодня рассматривается как самая суть общества, подобно тому, как генетическая информация является ключом к биологии. Экономика вращается вокруг информации»⁸, – замечают А. Бард и Я. Зодерквист.

Самое же важное изменение, которое произошло в плане изменения статуса информации, имеет и самое непосредственное отношение к медиа. Раньше информация была некоторым сведением или фактом, не гарантировавшим полной достоверности; она могла быть несущественной и случайной с точки зрения человека столкнувшегося с ней, хотя и способного в той или иной мере дать ей оценку. Теперь ситуация изменилась и слово «информация» больше не указывает на то, является ли она чем-то достоверным или бессмыслицей, или досужим вымыслом. Сегодня информация – это то, что может быть переведено в цифровой код и

⁷ А. Бард, Я. Зодерквист, *Нетократия. Новая правящая элита и жизнь после капитализма*. – СПб., 2004. – С. 84.

⁸ Там же. – С. 85.

передано от источника к получателю с помощью средства связи. И сегодня невозможно отрицать тот факт, что сама информация все более становится товаром.

Теория информации имела большой успех и нашла эффективные и прибыльные применения, проникнув во многие сферы жизни, будь то журналистика, общественные объединения и т. п. Поэтому каждого, кто занимается теорией информации, интересует больше процесс обмена информацией, а посему остаётся все меньше возможностей ознакомиться с её содержанием. Обществу, принявшему такой взгляд на вещи, кажется, что развитие технологий имеет потенциал для разрешения всех общественных и культурных конфликтов нашего времени. Отсюда иллюзия: чем больше информации, тем меньше проблем.

Такого рода преувеличенную оценку роли технологии, то есть средств связи, в принципе можно понять. «Средство коммуникации есть сообщение», – утверждает Герберт Маклюэн, – так как именно средство коммуникации определяет и контролирует масштабы и форму человеческой ассоциации и человеческого действия»⁹. Своё определение Маклюэн иллюстрирует содержательными примерами, но несмотря на это, в комментариях, которые прилагаются к переводу работы Г.М. Маклюэна, обращено внимание на многозначность термина *medium*. Этот термин можно переводить как «средство коммуникации», а в ряде случаев, когда это необходимо, можно использовать такие варианты перевода как «средство сообщения» и «средство (массовой) коммуникации». Кроме того, данный термин имеет такое общее значение, как «средство связи», и более частное значение «средства общения»¹⁰. Сегодня развитие информационного менеджмента и коммуникационных технологий – главные причины социального и культурного прогресса, без осмысления чего невозможно понять и сущность развития общества.

Но информация и знание – это не одно и то же. Ведь по мере того, как информация становится ключевым товаром новой экономики, а мир тонет в океане хаотических информационных сигналов, все большую ценность приобретает существенное и эксклюзивное знание, которое может быть

⁹ Г.М. Маклюэн, *Понимание медиа. Внешние расширения человека* / Пер. с англ. В. Николаева. – М.; Жуковский: «КАНОН-Пресс-Ц», «Кучково поле», 2003. – С. 12.

¹⁰ Там же. – С. 417-418.

почерпнуто из потока информации. Свободный и все увеличивающийся поток информации, распространяемый посредством периодических изданий и разного рода литературы, способствовал решению проблем XIX века. Но сегодня всеокрушающий информационный поток не структурирован и не отсортирован. Можно предположить, что тревога ученых и исследователей, занятых проблемой систематизации знаний о медиа, в какой-то степени связана с осознанием того, как сделать поток информации источником знаний, а не заблуждений. Множественность и плюрализм, в других условиях рассматриваемые как достижение, применительно к современным медиа оказываются внутренне противоречивыми. Это стало заметным уже к середине XX века. Получилось так, что именно в 350-ю годовщину сожжения Джордано Бруно, папа Пий XII заметил: «Не будет преувеличением сказать, что будущее современного общества и стабильность его внутренней жизни зависят в значительной степени от сохранения равновесия между мощью технических средств коммуникации и способностью человека к индивидуальной реакции»¹¹.

Но где критерии различения полезной информации от плевел и шелухи, от вводящей в заблуждение пропаганды? В прежние времена аппарат власти, а тоталитарно-деспотический в особенности, ограничивал информацию цензурой. А нынешний аппарат власти, властная верхушка демократии, активно способствует заполнению всех каналов медиа потоками то противоречивой, то попросту бессвязной информации, эффективно добываясь того же результата. На смену одним фактам тут же появляются опровергающие их другие. Этот спектакль для масс призван выглядеть жизнеспособной демократией, являясь по сути сознательной стратегией поддержания контроля над обществом.

Современные медиа используют значительное число экспертов, консультантов и аналитиков, вооруженных настолько большим количеством информации, что институт семьи, воспитание детей, формирование у них трудовых навыков, система образования и прочая и прочая, «аргументированно доказывается» сегодня с противоположных позиций, вызывая у аудитории сомнения и смятение. Таким образом,

¹¹ Там же. – С. 26.

переизбыток информации и недостаток контекста тесно между собой связаны, являясь двуликим Янусом нынешних медиа.

Но никакую науку, в том числе и науку медиа, нельзя построить на потоке информации, поскольку наука ориентирована на отбор знания с позиции критериев разума. Развитию науки свойственен кумулятивный характер, поскольку на каждом историческом этапе она суммирует в концентрированном виде свои прошлые достижения. В какой мере это можно отнести к медиа, которые в последние несколько десятилетий бурно развиваются в связи с революционируемыми техническими и технологическими инструментами и средствами их функционирования?

Далее, обратим внимание на необходимость выделения в науке эмпирического и теоретического уровней исследования и организации знания. Элементами эмпирического знания являются факты, получаемые в ходе наблюдения над происходящими в обществе процессами и явлениями. Здесь для медиа, бесспорно, открывается широчайший простор для деятельности. Как раз, рассматривая медиа в контексте существующих реалий, их можно рассматривать как науку эмпирическую. Но и таковая требует обобщений, хотя, как известно, обобщением транслируемых медиа фактов, занимаются преимущественно социология, политология, психология и другие науки.

Общенаучные методы, которые приемлемы для науки медиа, – это наблюдение, анализ и синтез, индукция и дедукция. Субъект медиа (журналист) также вправе по своему усмотрению использовать методы и принципы, характерные для истории, социологии, психологии и антропологии.

Обобщая сказанное выше, представляется целесообразным вычленив несколько основных направлений, по которым можно было бы развивать науку медиа¹². Естественно, что каждое направление современных медиа имеет свои особенности, свою специфику, свою аудиторию, различающуюся по уровню образования, по профессиональным интересам, по религиозным взглядам, по этнической принадлежности, по возрасту и

¹² Автор благодарен проф. Елене Переломовой за ряд ценных советов, касающихся вопросов, рассмотренных в заключительной части статьи.

полу и т.д. Понятно, что сегодня немаловажную роль играет и то, в какой мере люди имеют доступ к телевидению и/или к Интернету.

В первом приближении можно определить цель медиа как науки: внятно и четко объяснить психические и социальные последствия распространения медиа и особенности воздействия медиа на человеческую чувственность.

А) Размышляя о сущности медиа вообще, а журналистики в частности, можно акцентировать внимание на основных функциях, которые они призваны выполнять:

1. Аналитическая. Исследование особенностей функционирования того или иного средства массовой коммуникации в той или иной культурной среде; анализ психических и социальных последствий, вызываемых средствами коммуникации, проявляющихся в распространенных в обществе мнениях и оценках. Исследование прямых механизмов обратной связи через средство аудио-визуальных средств медиа, а также и непрямым путем изучения оценок и мнений. Эта функция ориентирована и на поиски смысла, т.е. сущности любого явления, не совпадающей с самим явлением, но связывающей его с более широким контекстом реальности. Термин *смысл* определенно указывает на то, что действительное содержание информации могут соответствующим образом оформить только соответствующим образом мыслящие приемники информации.

2. Воспитательная. Здесь можно вести речь о степени формирования через медиа позитивных настроений и оптимистической картины мира на соответствующих примерах повседневной жизни. Но следует иметь в виду и другую сторону воспитательного процесса – возможность навязывания излишне доверчивой аудитории тех или иных допущений.

3. Коммуникативная. Исследование того, в какой мере и какими средствами медиа способствуют человеку найти себя, обрести уверенность в себе, помочь найти сферу приложения своих способностей и дружественную среду, в которой могли бы найти реализацию интересы и знания индивида. Для этой функции характерен также анализ отбора и реинтерпретации информации на уровне группы принадлежности, отсюда и специфика восприятия содержания масс-медиа, и многочисленные формы сопротивления воспринимаемой информации. Здесь подлежит анализу то, как группа принадлежности противопоставляет свой личный код коду тех, кто

передаёт информацию, что приводит не к нейтрализации, а к трансформации господствующего идеологического содержания.

4. Прогностическая. Исходя из того, что медиа причастны к грандиозной унификации общественного сознания, можно исследовать перспективы усиления или ослабления таковой. Можно сосредоточиться на изучении специфики и пределов манипуляции общественным мнением. В современном обществе тщательно сформулированное послание достигает не только того, кто сам его может воспринять, но и тех, с кем он общается, то есть практически огромное большинство людей. Можно изучать возможности создания условий для управляемой общественной дискуссии, в рамках которой можно запрограммировать «правильное» мнение. Здесь важно различать специфику электронных СМИ, предоставляющих для этого лучшие возможности. В отличие от печатного слова, которое требует все же некоторого уровня образования для понимания, радио можно просто включить и слушать, а телевидение позволяет общаться напрямую с помощью образов. Для любого потребителя образов, статичных или движущихся, точка зрения и действие определены автором образа.

В) Вторым важным направлением исследования сущности медиа является определение предмета медиа, который может быть представлен лишь в комплексе:

1. Антропологизм – анализ поведения людей, средств поддержания жизнедеятельности и развития человека: производство и потребление пищи, физическая культура и спорт. Природу человека необходимо эксплуатировать правильно, ориентируя каждого на положительные аспекты бытия.

2. Этико-аксиологический аспект – анализ формирования и воспитания моральных принципов и ценностных установок личности в меняющихся исторических условиях.

3. Глобализм – анализ географических, климатических, экологических, демографических, этно-национальных и конфессиональных процессов и изменений в мире.

4. Технократизм – анализ различных форм отношения человек–техника (техника как помощник и соратник человека или техника как средство

поглощения, овеществления самого человека, доведения человека до рабской зависимости от техники.

5. Симулякризация – анализ существующего и возникновения нового многообразия симулякров или подоби́й. Анализа мира «как бы», виртуальной или иллюзорной реальности: лжеучения и лжеученые, лжетеории и лжепророки.

6. Социализация – анализ проблемы социализации человека крайне важен для глобализованного общества. Природу человека нельзя разрушать, – она мстительна. Социум и человек создавались очень долго, поэтому изучать законы их функционирования надо очень ответственно. Не менее важен и анализ десоциализации как стремления урбанизированного человека к уединению, к завоеванию свободного от насаждаемых извне образов пространства для саморазвития личности.

Таким образом, рассматривая особенности современного представления.

Summary

The author draws attention on the important and poorly developed problem of development of media science. Process of revealing of status, of theoretical bases and methodology of media requires their system analysis in the context of cultural, social and political changes in society. It is necessary to link theoretical research of history of development of media with the analysis of evolution of media language means, and also features of archetype nature of media as a text and intertext.

*The author sees the purpose of science of media, to define and understand the psychical and social consequences of its distribution, features of influence media on human sensuality and behavior. Media information is considered by author in its various aspects. In **everyday sense** information can be considered as information about outward things and flowing processes in it. In **a scientific terms information** is always described as the specific set of features, allowing taking off an existing user's vagueness. From the point of **informatics**, information possesses a novelty, actuality, authenticity and value.*

It is impossible to build science of media, only on-the basis of stream information, because science is oriented to the selection of knowledge from position of criteria of reason. Science of media is peculiar cumulative character, because on every historical stage it adds up the past achievements in the concentrated form. In science of media is definitely seen empiric and theoretical levels of research and organization of knowledge.

PROSOPON

NR 1/2011

[s. 25-31]

Heinz Pascher

Katastrofizm w twórczości Oswalda Spenglera

Catastrophism in philosophy of Oswald Spengler

Keywords: *Catastrophe – a collaps of western civilization; Civilization – a kind of human activity, Culture – a spirit area activity, Collaps civilization – a fallowing down of western civilization*

Aby dobrze pojąć twórczość Oswalda Spenglera należy uzmysłowić sobie fakt, że wypadło mu żyć i tworzyć na przełomie XIX i XX wieku między dwoma okrutnymi wojnami światowymi¹.

Biografowie i krytycy twórczości O. Spenglera wyrażają pogląd (F. Koneczny, L. Blausstein, J. Czerny), że oddał on w swojej twórczości własny wizerunek życia, które było pełne klęsk i osobistych niepowodzeń. Studiował wiele kierunków, ale żadnego nie ukończył. Pierwsze próby uzyskania doktoratu nie powiodły się. Sięgając po metodę ekstrapolacji wyraził własne doświadczenia w swoim katastrofizmie².

Koronne dwutomowe jego dzieło *Der Untergang des Abendlandes* (1918-1922) jest odbierane przez środowiska ambiwalentnie. Chyba najbardziej ostrą krytykę tego dzieła przeprowadził w latach 30. XX wieku polski myśliciel Feliks Koneczny., który znał twórczość badacza niemieckich nie tylko z tekstów, ale również osobistych kontaktów. O wspomnianym wyżej dziele Spenglera pisał następująco:

¹ M. Stankiewicz, *Biografia Oswalda Spenglera*, Wrocław 2002, s. 17.

² Ibidem, s. 19.

Spengler, podobnie jak jego koledzy po piórze lubował się w pisarskiej gigantomanii, która udzieliła się wielu polskim twórcom. Im bardziej pojemna praca tym rzekomo dzieło bardziej uczone. Spengler wziął zamaszysty zamach, gdzie w dwu tomowym dziele jest wiele piany, a mało konkretów. Pełno w nim metafor, przenośni, alegorii, ekstrapolacji, lecz ciągle nie wiadomo z jakim zamiarem. To mętne i pretensjonalne dzieło okrzyczane w Niemczech niezwykłym wydarzeniem, które faktycznie posiada wymiar kiepskiej rozprawy, którą nie wiadomo jak metodologicznie zakwalifikować³.

Przyjrzymy się zatem niektórym tezom Spenglera z dzieła: *Der Untergang des Abendlandes*.

Teza pierwsza głosi: Każda kultura posiada swoją cywilizację.

Ale czy to jest prawda?

Człowiek pierwotny strefy zwrotnikowej w ogóle nie był, i nie jest zainteresowany w tworzeniu jakiegokolwiek cywilizacji.

Wynika to z dwóch okoliczności: ekonomicznej, oraz ludzkiej natury.

Po co w warunkach tropikalnych tworzyć cywilizację, skoro matka natura posiada wszystkie składniki niezbędne do przetrwania (pokarm, odzienie, schronienie)⁴.

Człowiek jest istotą wygodną, tworzy to, co niezbędne do życia.

Przecież członek plemienia (Humusu - Nowa Gwinea) nie potrzebuje mercedesa, bowiem w gęstej tropikalnej dżungli nie ujechałby nawet 50 metrów. Po co mu jakieś mieszkanie, skoro może legować w dowolnym miejscu. Po co mu ubranie skoro jest tam gorąco, itd.

Cywilizacja jest niezbędna człowiekowi, który żyje i pracuje w strefie umiarkowanej, gdzie obok ciepła występuje mróz i zimno.

Cywilizacja została wymuszona przez warunki klimatyczne, a nie konieczność. Gdyby człowiek strefy umiarkowanej nie stworzył cywilizacji, to w co ubrał by się na wypadek dużych śniegów, czy panujących mrozów? Czym by się wówczas odżywał ? Gdzie mieszkał ?

Tych wszystkich zmartwień nie ma człowiek strefy z zwrotnikowej⁵.

Kiedy człowiek zorientował się, że kiedy buty, ubranie, czy nadwyżki pokarmu może wymienić na potrzeby inne, wówczas pierwszym gestem cywilizacji stał się handel wymienny. Towar za towar. Rzecz za rzecz. Tak więc cywilizacja

³ F. Koneczny, *O wielości cywilizacji*, Kraków, 1935, s. 103.

⁴ J. Czerny, *Zarys cywilizacji*, Warszawa 2006.

⁵ Ibidem, s. 31.

bierze swój początek od handlu wymiennego. To najstarsza historycznie forma cywilizacji, stosowana jeszcze dzisiaj u plemion strefy zwrotnikowej nad Amazonią.

Jednak na to, aby cokolwiek wytworzyć trzeba posiadać narzędzia pracy, oraz nawet jakąś elementarną technologię. A narzędzia pracy plus technologia to już cywilizacja⁶.

Nic więc dziwnego, że powstanie cywilizacji zawdzięczamy człowiekowi strefy umiarkowanej, a nie ludziom zamieszkującym obszar równikowy.

Natomiast kulturę posiadają wszyscy ludzie. Bo kultura to zespół przekonań, wierzeń, poglądów, muzyka, śpiew, malarstwo, poezja, nauka etc. *Murzynek Bambo* nie ma cywilizacji, ale posiada rozległą kulturę. Ma swoich bogów, bożków, przekonania o świecie etc. To wszystko jest kulturą. Zatem nie ma człowieka pozbawionego kultury⁷.

Kolejna teza Spenglera mówi, że pokusa polepszania sobie egzystencji poprzez wprowadzanie sztucznych i zupełnie zbędnych wynalazków jest silna i ma zakorzenienie w ludzkiej psychice⁸.

Oczywiście to jawny dogmat. Owa pokusa, o której pisze Spengler jest efektem zjawiska, które Józef Bańka i Janusz Czerny, nazywają *brakiem nasycenia wartościami*. Przecież nie każdy człowiek jest wytwórcą wynalazków, a przecież każdy z nich posiada psychikę. Zatem argumentacja Spenglera jest mylna.

Istota zjawiska polega na tym, że wytwórca cywilizacyjnych rekwizytów po sprzedaniu swego wynalazku otrzymuje profity.

Zatem głównym motywem twórczości cywilizacyjnej jest chęć sięgnięcia po zysk. Zysk jest siłą napędową każdej cywilizacji.

Gdyby faktycznie jak pisze Spengler każdy człowiek miał tą pokusę wynalazku, to nie byłoby na świecie ludzi biednych. A na wynalazkach cywilizacji bogacą się tylko jednostki.

Cywilizacja ludzka posiada motyw egzystencjalny, a nie psychologiczny. To duże przeoczenie Spenglera.

Ale najbardziej kontrowersyjnym poglądem Spenglera jest jego teza, wedle której dzieje człowieka to efekt ośmiu różnych kultur. Spengler na wzór biologów wyróżnia kultury proste i dojrzałe (to przejaw biologizmu).

⁶ Ibidem, s. 47.

⁷ Ibidem, s. 53.

⁸ Skoro egzystencja się polepsza, to cywilizacja nie jest zła (sprzeczność).

Błąd Spenglera polega na tym, że nie ma kultur niższych i wyższych. Kultury są po prostu inne, odmienne. Gdybyśmy mieli ocenić taniec plemienia Kuanu ze środkowych Indii i taniec plemienia Tamassa z Madagaskaru, to stu Spenglerów tego nie rozstrzygnie, bowiem nie mamy, miary na jakość tańca. Zatem ocena tańca jest rzeczą gustu, a nie miary naukowej.

Ludzie tańczą inaczej, a nie lepiej lub gorzej. Mówiąc najkrócej kultury są nieporównywalne. Natomiast porównywalne są wytwory cywilizacji. Możemy ocenić jakość samochodów: Mercedes i Fiat. Tu obowiązują miary obiektywne⁹.

Wytworami cywilizacji mogą handlować (dlatego Afgańczycy mają broń zachodnią), ale wierzenia (religię), czyli kulturę własną.

Poza tym istnieje pytanie bardziej podstawowe. Dlaczego jest mowa o ośmiu kulturach, a nie na przykład dwudziestu? Bo w starożytności wyróżniano osiem dusz? A dlaczego osiem a, nie na przykład dwanaście? To przejaw zupełnej dowolności, a nie żadnej dyscypliny naukowej. To artyzm, a nie nauka. Nic zatem dziwnego, że niemiecki futurolog Matthias Horx pisze o: *Acht Spharen*¹⁰.

Tradycja, tradycją, ale na terenie nauki obowiązują kryteria bardziej obiektywne.

Prawdą jest, że humanizm we współczesnym świecie zostaje marginalizowany, i tutaj Spengler miałby rację, ale cywilizacja *gna* do przodu, bowiem za tym postępem kryją się olbrzymie zyski. Zatem cywilizacja zmienia aksjologię z duchowej na materialną. Ostatecznie jest to upadek aksjologiczny, humanistyczny, a nie cywilizacyjny¹¹.

Prawdopodobnie dramat naszych czasów polega na fakcie, że wartości materialne wypierają skutecznie wartości duchowe, i właśnie taki scenariusz można nazwać *Der Untergang*.

Cywilizacja dehumanizuje nasze współczesne życie.

Cała dramaturgia współczesnego człowieka zasadza się na fakcie, że przez gloryfikację wartości cywilizacyjnych oddala od siebie wartości czysto duchowe, (resp; humanistyczne)¹².

⁹ To ultra metafizyka.

¹⁰ M. Horx, *Die Acht Spharen der Zukunft*, Kelkheim 2000.

¹¹ J. Czerny, *Ibidem*, s. 87.

¹² *Ibidem*, s. 91.

Natomiast wartości materialne (zimne), deprawują człowieka i to właśnie na polu kultury. Nie chodzi tutaj o typ kultury komercyjnej, co raczej ludowej, tej autentycznej, pozbawionej cywilizacyjnej szmiry.

Te zjawiska uszły uwadze Spenglera, który przykładał wagę do szczegółów, a nie syntezy teoretycznej.

Cywilizacja ludzka może zniknąć z rozmaitych powodów, nie tylko cywilizacyjnych. Może to być kataklizm kosmiczny (zderzenie z asteroidą), może to być mega pandemia, nagłe ocieplenie, bądź schłodzenie. Wojna nuklearna etc.

Istnieje wiele powodów zaniku naszej cywilizacji. Jedną z możliwości jest udział samego człowieka, na przykład zniszczenie ekosystemu Ziemi.

Dzieło Spenglera ma charakter czegoś bardzo lokalnego, bowiem skierowane jest głównie do cywilizacji Zachodu.

Tymczasem cywilizacja to efekt globalny, będący wypadkową całej ludzkości, a nie tylko wybranych państw Zachodu.

Natomiast prawdą jest, że narodziny cywilizacji to owoc Zachodu. Tam powstała myśl naukowa, techniczna, organizacyjna i cała logistyka¹³.

Ale Spengler nie odpowiedział na pytanie dlaczego cywilizacja zachodnia staje się grabarzem własnego wytworu, a to dlatego, że pominął on w swojej twórczości całą sferę aksjologiczną. Przykładał wagę do faktów, i pozostał na ich poziomie.

Rzecz polega na tym, że zbiór faktów nie tworzy nauki. Dopiero ich teoretyczna obróbka tworzy zwartą teorię. Były to więc niedociągnięcia czysto metodologiczne.

Sama cywilizacja w sobie (*Ding an sich*), nie jest ani zła, ani dobra. Natomiast jej użytkowa strona może budzić obawy. Energia atomowa może być wykorzystana dla celów niszczycielskich, ale i pokojowych. To jeden z przykładów czemu może służyć ludzka cywilizacja. Ważne są intencje, a nie samo zjawisko. Dlatego Spengler pomylił się mówiąc, że istnienie cywilizacji jest zgubne. To raczej zawodzi człowiek, a nie cywilizacja.

Trzeba dołożyć raczej starań, aby cywilizacja została bardziej zhumanizowana.

Współczesna cywilizacja zawłaszcza kulturą, w tym sensie, że sfera kultury doznaje wypierania przez cywilizację, doznaje erozji.

¹³ N. Davies, *Europa*, Kraków 1999.

Jednak najsłabszym ogniwem współczesnej cywilizacji jest jej komercyjny charakter. Oznacza to fakt, że dzisiejsza cywilizacja zorientowana jest na skalę zysku.

Ma ona orientację zdecydowanie ekonomiczną. Człowiek staje się w niej środkiem do celu¹⁴.

I właśnie ten proces należy podciągnąć pod klauzulę *Untergang*, o której pisał Oswald Spengler.

Drapieżna cywilizacja generuje polaryzację ekonomiczną człowieka XXI wieku. Dochodzi w niej do anomalii aksjologicznych, w której jednostki szybko się bogacą, a masy społeczne jeszcze szybciej biednieją. To jeden z paradoksów dzisiejszej cywilizacji.

I w tym sensie sprawdza się postulat, czy prognoza Spenglera o upadku cywilizacji, nie tylko zachodniej, ale ziemskiej.

Ponieważ wytworami cywilizacji można handlować, przeto każdy może mieć ją w posiadaniu. Syria ma mowoczesne uzbrojenie zakupione od Amerykanów. Libia ma broń od Francuzów, Afganistan od Rosjan i Japonii.

Ale każdy z tych krajów ma swoje wyznanie, swoją religię, swoje obyczaje, czyli swoją kulturę. Wytwory kultury nie są na sprzedaż. Mogę kupić broń, ale nie poglądy, czy wierzenia.

To są argumenty, które obrazują różnice między kulturą a cywilizacją¹⁵.

W szkicu tym staraliśmy się zająć stanowisko wobec głównych tez Oswalda Spenglera. Być może Spengler miał dobre intencje pisząc swoje dwutomowe dzieło, ale miał za mało wiedzy.

Po Spenglerze jeszcze kilku badaczy podejmowało tematykę cywilizacji (Toynbee), ale podobnie jak sam Spengler ciągle mylili oni kulturę z cywilizacją.

Chyba najdojrzałej teorię cywilizacji opracował Jozef Bańka w monumentalnym dziele *Filozofia cywilizacji*, chociaż nie wyzbył się on, podobnie jak Spengler biologizmu, kiedy omawia on tak zwane *mutacje kulturowe*¹⁶.

Wokół tematyki *kultura* czy *cywilizacja* narosło wiele zamętu pojęciowego z wielką krzywdą dla adeptów tych dziedzin wiedzy akademickiej. U źródeł tych sporów leży jak zazwyczaj brak właściwej metodologii badań naukowych. Wtedy każdy pisze wedle własnego uznania.

¹⁴ J. Bańka, *Filozofia cywilizacji* Katowice 1986, s. 95.

¹⁵ *Ibidem*, s. 99.

¹⁶ Wydał on trzy tomy cywilizacji pod tym samym tytułem.

W artykule tym podjęliśmy próbę uporządkowania pojęciowego tych wszystkich zagadnień.

Prawdopodobnie jest tak, że w zakresie tematyki *kultura* a *cywilizacja* panują różne szkoły, ale to wprowadza zwłaszcza u młodych badaczy pewien zamęt myślowy, albo też pewne wahania, który pogląd jest właściwy?

Stąd bierze się potrzeba prowadzenia polemiki i dyskusji celem wyjaśnienia tych zagadnień.

W artykule tym zarysowałyśmy własny punkt widzenia. Poglądy Spenglera są nadal aktualne, ale widziane dzisiaj w innej perspektywie.

Szkic niniejszy jest próbą włączenia w szerszy nurt dyskusji, ponieważ cywilizacja typu: *techné* przysparza dzisiejszemu człowiekowi mnóstwa zmartwień i problemów natury egzystencjalnej, aksjologicznej i moralnej¹⁷.

Żywimy nadzieję, że w skromnym zakresie uda nam się wskrzesić dzieła Spenglera na nowo, ale już w innej rzeczywistości.

Ostatnio bardzo mało prac poświęca się klasykom teorii cywilizacji.

Artykuł niniejszy lukę tę wypełnia.

Summary

It is not easy to present point of view by Oswald Spengler In his work under the title, Der Untergang des Abendlandes.

The philosophy which is present in this book the former researchers have appreciated as weakly work in academic version.

It is not clear if they have had right or not. Opinions are sometimes wrong. In Polen the strictly opinion of such book gave polish philosopher feliks Koneczny, who has known Spengler personality, and apart from this he has read his books quite well.

Nowadays, the philosophy of O. Spengler has not great interest, because few people are interested in Spengler philosophy.

Thank to Heinz Pascher we have possibility to recall the philosophy horizon once more. however Spengler's philosophy is a little forgotten.

There are few thinkers or theoretical research they keep up thata kind of subject, the reason of such situation is not quite clear.

¹⁷ Ibidem, s. 237.

PROSOPON

NR 1/2011

[s. 33-36]

Remigiusz Ryziński

Barthes. Szaleństwo Gradivy

Barthes. Gradiva's madness

Keywords: *Barthes, love, madness, psychoanalyses*

Gradiva - „krocząca” - to wyobrażenie kobiety, nawiedzające zakochanego mężczyznę. Postacią tą zajmowali się m.in. Zygmunta Freud¹ i Roland Barthes².

U Barthesa czytamy:

GRADIVA. Zapożyczona z książki Jensena analizowanej przez Freuda imię to oznacza obraz ukochanej osoby, jeśli tylko godzi się ona wniknąć odrobinę w obłąd podmiotu miłosnego, aby pomóc mu z niego się wydostać³.

Gradiva to równoważnik miłosnego zwidzenia, obrazu osoby ukochanej, takiej, która staje się nie tylko elementem wyobrażenia, ale także wchodzi w to, co realne, w to, co niemożliwe. Innymi słowy mówiąc: obraz staje się na chwilę rzeczywistością po to, by Zakochanego od siebie uwolnić. Perwersja znajduje swoje miejsce.

Jedyna miłość możliwa to miłość niemożliwa⁴. Aby się od niej uwolnić - kto by się jednak odważył?! - należy tę miłość, przynajmniej częściowo, zrealizować, tj. urzeczywistnić swoje pragnienie, wejść w posiadanie ukochanego, być z nim.

¹ Z. Freud, *Obłąd i sny w Gradivie Wilhelma Jensena*, (w:) Z. Freud, *Sztuki plastyczne i literatura*, tłum. R. Reszke, Warszawa 2009.

² R. Barthes, *Fragmenty dyskursu miłosnego*, tłum. M. Bieńczyk. Warszawa 1999.

³ Ibidem, s. 183.

⁴ R. Ryziński, *Rzecz niemożliwa. Fragmenty o pisaniu i kochaniu*, Warszawa 2010.

Barthes poszukuje rozwiązania miłości niemożliwej. Niewyobrażalne są zarówno jej koniec, jak i trwanie. Cierpienie towarzyszy każdemu gestowi. Wyjściem będzie *NVS*⁵. Zaprzeczenie swojemu pragnieniu, zawieszenie go na kołku oczekiwania na lepsze dni, wpatrywanie się w zwidzenia i cicha ich admiracja.

Tutaj jednak podmiot chwyta się czegokolwiek.

Miłość – namiętność spleciona jest nierozzerwalnymi więzami z szaleństwem pragnienia niemożliwego, z wyobrażeniem. Trwa – i pulsuje – dopóki stanowi obraz miłości. Zakochany kocha samo kochanie, w swoim szaleństwie postępuje jak człowiek upojony, jednocześnie szczęśliwy, i cierpiący, świadomy, i zamroczony, słaby, i odważny. Miłość ta nie może się dokonać, nie może się spełnić, stać się rzeczywistością. Taki scenariusz przynosi bowiem jej śmierć. Nie może jednak też trwać (w takim kształcie). Boli za bardzo.

Gdyby Ukochany pojawił się we śnie Zakochanego i wyprowadził go na zewnątrz to wzięłby udział w urzeczywistnieniu nierzeczywistego. Pozostałby ideałem, którego wolno dotknąć. Gradiva, krocząc do przodu, spogląda wraz z Zakochanym w to, co było, jakie nigdy nie było.

Rzeczywista nierzeczywistość Ukochanego polega w pierwszym rzędzie na tym, że *jest* taki, jakim wyobraża go sobie Zakochany. Prawdą Ukochanego jest jego różnica. Tymczasem tutaj różnica staje się tożsamością. Inne i takie samo na raz. Niemożliwe i obecne. Wirtualny świat prawdziwych doznań. Tu krew naprawdę cieknie, a nigdy nie zadana rana – staje się zasuszonym strupem. Czy wyobrażona przyjemność jest równie rzeczywista?

Ukochana – Gradiva – popada w *lekki obłąd*, przystosowuje się do świata złożonego z elementów wyśnionych. Jej imię – same litery – zyskują materialny ciężar. Jęk jej milczenia – słyszalny jest również dla wszystkich tych, których miłość – namiętność nie dotyczy. Faktura jej skóry – stworzonej z cienia, będącej samym światłem – okazuje się mieć realną szorstkość. Jest, wcale nie będąc.

Dobroć Gradivy rozciąga się w czasie. Nie pojawia się jedynie po to, by obudzić Zakochanego. Zostaje przy nim *na chwilę*. Przez tę chwilę są razem.

Tymczasem:

⁵ R. Barthes, *Fragmety dyskursu miłosnego*, tłum. M. Bieńczyk, Warszawa 1999, s. 319-323.

Gradiva jest figurą zbawienia, szczęśliwego wyjścia, jest Eumenidą, Życzliwą. Ale podobnie jak Eumenidy są w istocie dawnymi Eryniami, boginiami dręczenia, tak i w polu miłosnym istnieje zła Gradiva.⁶

Ten, który przychodzi po to, by odejść – ten, którego celem jest bycie gdzieś indziej, nie tu, nie ze mną – dręczy podmiot zakochania najbardziej wymyślną z tortur: nadzieją. A przecież Zakochany w *l'amour-passion* nie ma przecież nadziei na bycie z Jedynym. Jego miłość zbudowana jest na nieobecności, on sam opiewa Święte Nic. Według Barthesa Gradiva „dąży do pogrążenia mnie w obłędzie, hodowania i podrażniania miłosnej rany”⁷. Chwilowa obecność Ukochanego nie kończy bowiem szaleństwa, ale przeciwnie – utrzymuje je w mocy, a nawet pogłębia, czyni bardziej bolesnym. To gra, polegająca na wabieniu i odpychaniu⁸, smakowaniu deseru zza szyby, oglądaniu wschodu słońca w kinie. Bliskość Gradivy to bliskość jej nieobecności. Każdy jej dotyk jest dotykiem pożegnania. Każde słowo – odmową. Milczenie – wypełnione oczekiwaniem, bolesne i słodkie zarazem – zamienia się w niemożliwe do zniesienia zaprzeczenie, w „Nie” burzące mury Babilonu.

Gradiva nie udaje uczucia, ale nad nim panuje. W szaleństwie miłości niemożliwej nie istnieją normy i drogowskazy, tymczasem Gradiva *wie, co robi*. Jej uczucie – które chętnie nazywa *łaską* – jest prawdziwe, będąc kłamstwem. To kłamstwo jest prawdą. Kiedy mówi: „kocham cię” – kłamie, kłamiąc jest prawdomówna. Gradiva nie darzy Zakochanego uczuciem, ale współczuciem. Współczucie to nie ma jednak nic wspólnego ze współodczuwaniem, jest prawie tym i doskonale czymś przeciwnym. „Kochać trochę?!” – pyta w innym miejscu Zakochany (Barthes)...

Ze współczucia Gradiva czyni dar. Jej ręce pełne są zatrutej dobroci. Warunkiem obdarowywania – „kochania”, a nie „bycia zakochanym” – jest kobiecość, a raczej: zniewieszczenie. Miłość jako dar przynależy kobiecie, zakochanie jako walka (szaleństwo) – mężczyźnie. Zakochany pozostaje w swoim obłędzie, bo *nie kocha*; Gradiva kocha – i nie zna szaleństwa *zakochania*.

⁶ R. Barthes, *Fragmety dyskursu miłosnego*, tłum. M. Bieńczyk, Warszawa 1999, s. 183.

⁷ Ibidem, s. 184.

⁸ R. Barthes, *Le discours amoureux. Séminaire à l'École pratique des hautes études 1974-1976*, Paris 2007, s. 536.

Summary

Gradiva is equivalent of love, an image of love, one which is not only an element of imagination, but also enters into what is real. In other words: the image becomes the reality for a moment. Perversion finds its place. The only possible love, says Barthes, is the impossible love. When someone loved is not available but exists as an image and as the image can last forever. The love-desire is always in mad relation with what's impossible. But this madness is real in the unreal world of not-being together.

PROSOPON

NR 1/2011

[s. 37-45]

Anna Wawrzonkiewicz-Słomska

Język jako system znaków

Language as a system of signs

Keywords: *philosophy, logic, language, history of logic, sign*

W życiu codziennym mamy do czynienia z licznymi znakami, dawanymi nam zarówno przez naturę – jak na przykład chmury będące znakiem nadchodzącego deszczu, jak i znakami umownymi, konwencjonalnymi i stworzonymi przez nas samych, dla lepszego porozumiewania się.

Znak jest to: „dostrzegalny układ rzeczy czy zjawisko spowodowane przez kogoś ze względu na to, iż jakieś wyrażenie ustanowione czy zwyczajowo ukształtowane reguły nakazują wiązać z tym układem rzeczy czy zjawiskiem myśli określonego typu”¹.

Ta, skomplikowana nieco definicja, nakazuje nam rozumieć znak jako coś zamierzonego. Autor definicji podkreśla, że tworząc znak odwołujemy się do zwyczajowo ustalonych jego znaczeń to jest inni ludzie wiążą z „naszym” znakiem jakieś treści, czyli – jak powiada autor definicji – „myśli określonego typu”². Prościej można to objaśnić stwierdzając, że znak składa się trzech elementów:

1) **Elementu oznaczającego**, to jest wytworzonego stanu rzeczy przez człowieka po to, by inny człowiek, który ten wytworzony stan rzeczy zobaczy, przypisał mu określone znaczenie. Posługujemy się, więc przy tym symbolami na przykład: kolorami, kształtami, kreskami lub kropkami jak w znanym alfabecie

¹ Z. Ziemiński, *Logika praktyczna*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2002, s. 14.

² Ibidem.

Morse'a³. Przykładem takich symboli są także na przykład światła przy przejściu dla pieszych. Znamy ich układ i wiemy, że kolor czerwony to zakaz przejścia, a zielony – przejście jest dozwolone. Element oznaczający jest to, więc **materialny substrat znaku**, (czyli kolor, dźwięk, układ elementów).

2) **Elementu oznaczonego**, czyli treści ukrytych, do których odwołuje się nadawca znaku. Treści ukryte pod znakiem, to takie, które chcemy wywołać w myśli za pomocą elementu oznaczającego. To na przykład zrozumienie, że gdy pali się zielone – to można przejść. By przekazać takie treści korzystamy, również desygnatów. **Desygnaty to** przedmioty oznaczone przez konkretne nazwy, na przykład, jeżeli napiszemy słowo „kot”, to posługujemy się znakiem, a pod nim ukryty jest desygnat: jakiś rzeczywisty kot, który może naprawdę istnieć lub mógłby istnieć. Coś temu desygnatowi odpowiada w świecie rzeczywistym. Bywa też, że temu samemu obiektowi (elementowi oznaczonemu) przypisywane są różne znaki, przykładem będą oznaczenia tego samego przedmiotu w różnych językach⁴. Wyrazy parasol, ombrello, umbrella, parapluie – oznaczają w różnych językach dokładnie taki sam przedmiot.

3) **Funkcji znakotwórczej**, określającej związek pomiędzy elementem oznaczającym, a elementem oznaczanym.

To, że autor przytaczanej wyżej definicji, Zygmunt Ziemiński, posłużył się na pozór trudną, mało zrozumiałą definicją znaku, wynika właśnie z charakteru znaków. Bo przecież, gdy mówimy „kot”, nie musi to oznaczać, że mamy kota lub, że widzimy kota, nie musi nawet znaczyć, że mówimy o „kocie” jako zwierzęciu, które w ogóle istnieje prezentuje przykładowe przysłowie „Nie kupuj kota w worku”. Zatem posługując się znakiem, odwołujemy się do ustalonych sposobów jego rozumienia, niezależnie od tego, co kryłoby się pod takim znakiem. Zatem znak może istnieć samodzielnie, niezależnie od obiektywnego istnienia oznaczanych przez niego rzeczy i treści. Nie ma to znaczenia.

(Wypada jednak zaznaczyć, że w kwestii istnienia znaków są spory. Fizykaliści twierdzą, że znak istnieje faktycznie, materialnie. Zatem jakieś słowo ma rzeczywiste istnienie, niezależne od podmiotu, czyli człowieka nazywającego. Uważają,

³ Układ kresek i kropek, również zamieniany na sygnały dźwiękowe długie i krótkie.

⁴ J. Gregorowicz, *Zarys logiki dla prawników*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1962, s. 15.

że znaki, np. słowa istnieją materialnie – upraszczając problem⁵. Można empirycznie, czyli doświadczalnie przyznać im niekiedy rację: fotografia jest znakiem czegoś, a jest przedmiotem materialnym. Trudniej jest to jednak sobie wyobrazić, gdy chodzi o słowa.)

Może być nawet przeciwnie. W świecie rzeczywiście może coś występować, na przykład fioletowe koty. Ale gdy nikt nie zna ich nazwy, nikt nie rozumie, że właśnie zobaczył fioletowego kota. Wtedy możemy nazywać go jak chcemy, ale nikt nie zrozumie. Ta sprawa jest bardzo istotna dla naszego porozumienia się z innymi. Tylko wtedy, gdy inni ludzie rozumieją znaczenie używanych przez nas oznaczeń, np. słów, te oznaczenia i słowa można uznać za znaki. Ziemiński tak to objaśnia:

„Nie jest tedy znakiem sam przez się układ rzeczy jako zjawisko, takie jak określony dźwięk, światło, czy układ kresek (...), **lecz dopiero** taki układ rzeczy czy zjawisko rozpatrywane w powiązaniu z określonymi regułami znaczeniowymi, nakazującymi wiązać z tym substratem materialnym myśli o określonej treści”⁶.

W naszym życiu codziennym znaki są stosowane w różnej formie. Niekiedy nawet brak reakcji jest znakiem, jak w niektórych umowach handlowych czy prawniczych. Milczenie zamiast odpowiedzi nazywa się milczącą zgodą. I to też jest znakiem, ponieważ brak odpowiedzi w niektórych określonych prawem kwestiach zastępuje wyrażenie zgody. Zatem znak może mieć postać różną, ważne jest, by wszyscy, a przynajmniej ci, do których jest skierowany, go zrozumieli.

Wypada zająć się jeszcze **węższym i szerszym pojęciem znaku**. Przypominając, że znak ma dwie warstwy: oznaczającą i oznaczaną, czyli wymieniony wcześniej materialny substrat i desygnat. Znak możemy rozumieć w znaczeniu bardzo szerokim, czyli gdy każdy przedmiot, każde wskazanie na coś oznaczanego, każdy jakiegokolwiek substrat mogący wiązać się z oznaczanymi treściami jest sposobem wskazania na ten przedmiot (na oznaczane). Posługując się oznaczeniem, mamy na celu wskazanie jakiegoś pojęcia, znaku, innego desygnatu. Takie znaki są nazywane **znakami instrumentalnymi**, ponieważ są instrumentem (środkiem)

⁵ Szerzej o tym: A. B. Stępień, *Wstęp do filozofii*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2001, ss.163-166.

⁶ Z. Ziemiński, *Logika...*, op. cit., s. 14.

wskazywania na jakieś rzeczy. Innego typu są **znaki formalne**⁷, którymi posługujemy się lub, na które napotykamy na przykład w świecie przyrody – bez zamiaru wskazania na jakąś rzecz czy zjawisko. Znaki te to na przykład wymienione chmury zapowiadające deszcz. W życiu mamy często do czynienia z takimi znakami, a przez naukę są one różnie klasyfikowane i nazywane. Niekiedy stosuje się do nich określenie **znaki naturalne**, jako występujące samoistnie – na przykład w naturze⁸. Nie służą do oznaczania rzeczy w sposób zamierzony, chociaż i one pomagają nam zarówno żyć (uciec przed groźną burzą), jak i komunikować się z innymi ludźmi.

Niektórzy nie akceptują niektórych spośród tego rodzaju znaków, uznając je nie za znaki, ale za symptomy, czyli objawy, oznaki⁹. Objawem (oznaką) ognia jest wówczas dym, a chmury na niebie to też tylko oznaka. Takie ujęcie wynika z tego, że ani dym, ani chmury nie nakierowują celowo naszych myśli na dane zjawiska na przykład nikt nie pokazuje, że za zasłoną dymu istnieje ogień. Powstają one, więc samoistnie przy określonym zdarzeniu czy stanie rzeczy, są elementem współwystępującym z nim to znaczy skorelowanym lub powiązanim związkiem przyczynowym i kierują myśli w jego stronę.

Istnieją także **znaki ikoniczne**. Są to obiekty pełniące funkcję zbliżoną do znaku ze względu na ich podobieństwo do rzeczy oznaczanej na przykład wspomniana wcześniej fotografia lub też makietka policjanta przy drodze. Dobrze znany jest nam także **znak słowny**, czyli ciąg liter (słowo pisane) lub ciąg foniczny (słowo wypowiedane), który ma znaczenie, jeżeli nas o czymś informuje. Ma to miejsce wtedy, gdy pomiędzy takim słowem, a określonym stanem faktycznym (elementem rzeczywistości) zachodzi związek ustalony na zasadzie konwencji i gdy ta konwencja jest stała, niezmienna.

Dal wielu teoretyków problemu: istnieją również znaki w **sensie węższym** to znaki tylko instrumentalne. Znaki w **sensie szerszym** to także znaki formalne. „Ponadto zastosowanie znaku w sensie ścisłym, z zamiarem oznaczenia jakiejś rzeczy – to zastosowanie **ekstensjonalne**. W przeciwnym wypadku – **intensjonalne**”¹⁰. Reasumując ekstensją danego znaku będą wszystkie jego desygnaty,

⁷ A. B. Stępień, *Wstęp...*, op. cit., s. 163. Autor nazywa takie znaki „przezroczytymi”, bo nie kryje się pod nimi element oznaczany.

⁸ Szerzej o tym: Z. Kraszewski, *Logika nauka rozumowania*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1975, s. 22.

⁹ Z. Ziemiński, *Logika...*, op. cit., s. 14.

¹⁰ A. B. Stępień, *Wstęp...*, op. cit., s. 35.

czyli wszystkie przedmioty, które on oznacza. Z kolei intensja danego znaku wskazuje to, co jest wspólne wszystkim desygnatom tego znaku, czyli jak mówią filozofowie- to, co należy do ich istoty.

Jednak w tym referacie lepiej pominąć tę kwestię i dla uproszczenia poprzestać na stwierdzeniu, że znak to:

„twór dwuwarstwowy (dwustronny), złożony z nosiciela znaczenia i znaczenia. Spośród rozmaitych funkcji znaku naczelną jest odsyłanie jego użytkownika do przedmiotu innego niż sam znak”¹¹.

Dalej wypada krótko przedstawić pozostałe kwestie: jak znak funkcjonuje w języku.

Nie budzi niczyjej wątpliwości, że język jest systemem znaków¹². Składa się ze znaków konwencjonalnych: ze słów, które odróżniamy od siebie za pomocą drobnych cech, jak brzmienie, linia napisanej litery i inne. Znaki takie nazywamy diakrytycznymi (rozdzielanymi na podstawie zespołu cech)¹³. Język jako system składa się ze słów – jako nazw rzeczy, oraz z elementów znaczących tylko w zdaniu, na przykład ze spójników i innych elementów relacyjnych. Elementy relacyjne ustalają relacje między częściami zdania. Ponadto funkcje znaczące w języku pełnią fonemy, czyli części słów pokazujące ich budowę i tym samym znaczenie (np. pani, paniusia, krawiec, krawcowa). Znaczenie ma wiele innych elementów, a zwłaszcza końcówki fleksyjne, czyli przypadkowe, pomagające zbudować i zrozumieć znaczenie zdania.

Zatem język składa się ze znaków językowych oraz z reguł posługiwania się nimi. Wyróżnia się **język naturalny**, czyli taki, który ukształtował się na drodze ewolucji społeczeństw w sposób spontaniczny, służący do wzajemnego przekazywania sobie informacji, a także **język sztuczny**¹⁴, czyli taki, którego reguły zaprojektowano wcześniej, a sam został skonstruowany dla jakiegoś konkretnego celu. „Przykładem języka naturalnego może być język pierwotnych grup etnicznych, w którym nie wprowadza się nowych słów przy pomocy wymyślonych z góry reguł znaczeniowych.”¹⁵ Skomplikowaną sprawą w języku naturalnym jest

¹¹ A. B. Stępień, *Wstęp...*, op. cit., s. 163.

¹² S. Scholz, *Zarys historii logiki*, Państwowe Wydawnictwo naukowe, PWN, Warszawa 1965, ss. 66-67.

¹³ A. B. Stępień, *Wstęp...*, op. cit., s. 169.

¹⁴ M. Lipczyńska, W. Wolter, *Elementy logiki-wykłady dla prawników*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, PWN, Warszawa 1973, ss. 12-13.

¹⁵ Z. Ziemiński, *Logika...*, op. cit., s. 14.

jednak to, że reguły znaczeniowe często nie są precyzyjne i istnieje kilka odmiennych sposobów posługiwania się tym samym słowem w danym języku, a więc jedno słowo ma kilka znaczeń.

„Z punktu widzenia semiotyki ogólnej języki różnią się między sobą słownictwem i składnią”¹⁶. **Słownictwo**, to ustalone znaczenie słów w danym języku, a **składnia** jakiegoś języka, to ustalone reguły dotyczące sposobu łączenia jego wyrazów w wyrażenia złożone. Przyjrzyjmy się bliżej samemu słownictwu, które dla każdego języka jest naturalnie zupełnie odmienne, a także zmienne, na przykład liczba nowych słów w naszym ojczystym języku stale rośnie, a niektóre stare słowa idą w niepamięć¹⁷. Mówiąc o słownictwie, nie można także zapomnieć, że w każdym języku występują szczególne zwroty językowe tj. idiomy, „czyli wyrażenia złożone, które mają swoiste znaczenia odmienne niż te, które wyznaczałoby zwykle znaczenie wyrazów składowych”¹⁸ Szczególnymi odmianami języka jest także **język prawny** oraz **język prawniczy**. Język prawny to taki, w którym formułowane są ustawy i podobne akty prawodawcze, prawniczy zaś to ten którego używa się gdy formułowane są różnego rodzaju wypowiedzi o normach prawnych.

Kategorie syntaktyczne służą do tego, o czym była mowa wyżej, czyli pełnią różnicowane role w budowaniu wyrażeń złożonych. Kategoriami syntaktycznymi są zdania i nazwy¹⁹, a także niektóre funktory.

Zdanie to, wyrażenia²⁰, które głoszą, że coś jest tak a tak. Zatem w sensie logicznym, zdaniem jest stwierdzenie: „Ziemia jest planetą”.

Nazwy to, ogólnie rzecz biorąc, wyrazy należące do słownika danego języka, które w zdaniu typu A jest B mogą pełnić funkcję podmiotu lub orzecznika, budować jego logiczny sens. W zdaniu „Ziemia jest planetą” wyrazy „Ziemia” i „planeta” są nazwami. Już z tego przykładu widać, że nazwa może oznaczać jakiś konkretny, jednostkowy przedmiot, ale też może mieć charakter ogólny. W pierwszym przypadku mówimy o nazwie jednostkowej, w drugim – o nazwie ogólnej. W naszym zdaniu „Ziemia” – to nazwa jednostkowa, która oznacza kon-

¹⁶ Ibidem, s. 15.

¹⁷ Szerzej o tym: A. Schaff, *Język a poznanie*, Państwowe Wydawnictwo naukowe, PWN, Warszawa 1964, s. 239.

¹⁸ Z. Ziemiński, *Logika...*, op. cit., s. 15

¹⁹ Są i inne, ale zostaną tu pominięte. Za: Z. Ziemiński, *Logika...*, op. cit., s. 19.

²⁰ T. Kotarbiński, *Kurs logiki dla prawników*, Państwowe Wydawnictwo naukowe, PWN, Warszawa 1964, s. 11.

kretną planetę w układzie słonecznym. „planeta” natomiast – to nazwa ogólna oznaczająca każde ciało niebieskie. Znaczeń wyrazów uczymy się wraz z językiem, do którego te wyrazy należą. Znaczenie nazwy nazywa się także pojęciem. Ustalić pojęcie jakiejś nazwy to tyle, co ustalić jej znaczenie.

Na koniec tego akapitu można dodać jeszcze, że powyższe wyrażenia grupujemy w kategorii syntaktyczne, np. w nazwy określonego rodzaju, gdy dane wyrażenie można zastąpić innym bez zmiany sensu zdania. I tak „Ziemia jest planetą” możemy wrazić inaczej: „Ziemia **to planeta**”. Takich przykładów w języku jest wiele i stanowią o jego bogactwie.

Ponadto w budowie zdań ważną rolę pełnią także funktory²¹. **Funktorami** nazywa się wyrazy lub wyrażenia, które nie są zdaniami ani nazwami, służą, bowiem do wiązania nazw czy zdań w wyrażenia bardziej złożone. Jest ich wiele rodzajów w zależności, jakiego rodzaju wyrażenie będą wiązały w bardziej złożoną całość oraz w zależności, jakiej kategorii syntaktycznej jest dane łączone wyrażenie. Rozróżniamy, więc funktory **zdaniotwórcze**, **nazwotwórcze**²², a także **funktorotwórcze**. Zdaniotwórcze łączą części składowe zdania, nazwotwórcze – nazwy, ostatnie funktorotwórcze, wiążą prostsze funktory w ten sposób, że powstają funktory bardziej złożone. Wyrazy lub zdania, które są przez jakiś funktor wiązane łatwego jedną całość, nazywamy **argumentami**²³ tego funktora.

„Dla łatwego odróżnienia rodzajów funktorów wprowadza się następujący sposób ich znakowania”²⁴, przyjmuje się, że litera z oznacza jakieś zdanie, a n – jakąś nazwę. Opis funktora podaje się tak, że nad kreską przy pomocy wyżej wymienionych liter pisze się, co tworzy dany funktor, a pod kreską pisze się odpowiednią literę tyle razy ile i jakiego argumentu wymaga dany funktor. Uprościmy to podając przykłady i tak: słowo „żółty” jest funktorem nazwotwórczym od jednego argumentu nazwowego, co umownie zapisujemy jako funktor rodzaju n/n. Wystarczy jednak do słowa „żółty” dołączyć jedną nazwę, aby powstała nazwa złożona na przykład „obraz” i zapiszemy to wtedy jako - n/nn, ponieważ

²¹ K. Ajdukiewicz, *Logika pragmatyczna*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1974, ss. 41-42.

²² Z. Kraszewski, *Główne zagadnienia logiki*, Wyd. 2, Państwowe Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1971, s. 63.

²³ Szerzej o tym: B. Stanosz, *Ćwiczenia z logiki*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1975, ss. 7-8.

²⁴ K. Ajdukiewicz, *Język i poznanie*, T I, Państwowe Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1965, cyt., s. 222.

słowo nad kreską jest funktorem nazwotwórczym od dwóch argumentów nazwowych. Funktorem zdaniotwórczym będzie słowo „leży” od jednego argumentu nazwowego, – z/n, wystarczy, bowiem dodać do niego nazwę „kot” uzyskamy zdanie „Kot leży”. Słowo „smacznie” jak i inne przysłówki, jest funktorem funkotorwórczym od argumentu funktorowego, ponieważ jeśli dołączymy do niego funkotor „śpi”, to otrzymamy funkotor zdaniotwórczy od argumentu nazwowego „śpi smacznie”.

Poniżej przedstawię kilka rodzajów funkcji wypowiedzi to jest:

Funkcję opisową: to znaczy taką, która zajmuje się wypowiedziami pewnego kształtu jako środkiem opisu, to znaczy że jest tak a tak albo, że tak a tak nie jest²⁵. „Ta funkcja wypowiedzi jako środka opisu jakiś określonych stanów rzeczy jest przedmiotem zainteresowania semantyki”²⁶.

Funkcję ekspresyjną²⁷: to znaczy funkcję, która polega na wyrażaniu przez nasze wypowiedzi przeżycia, pragnienia czy uczucia. Są to wypowiedzi, które mogą wyłącznie dawać wyraz naszym przeżyciom wewnętrznym, np. bólu czy radości. Tą funkcją wypowiedzi interesuje się pragmatyka. (Dodać tu jeszcze można, że przedmiotem zainteresowania pragmatyki jest także funkcja sugestywna, jaką może spełniać wypowiedź w stosunku do swojego odbiorcy.).

Funkcję preformatywną²⁸: polega ona na tym, że poprzez wygłoszenie (czy też napisanie lub podpisanie) pewnych wypowiedzi w danym środowisku kulturowym, w określonym układzie życia społecznego dokonuje się aktów o charakterze umownym, konwencjonalnym, jak na przykład złożenie przyrzeczenia, przyznanie komuś odznaczenia. Ważne jest tu dokładnie to, co jest wypowiadane, a sama wypowiedź nie opisuje, nie wyraża jakiś przeżyć, ale jej dokonanie w należyty sposób stać się może podstawą obowiązywania nakazów, zakazów określonego rodzaju.

Na koniec wypada przypomnieć wcześniejsze rozróżnienie ekstensjonalne i intensjonalne mające również zastosowanie w wyrażeniach. Wyjaśnię to w odniesieniu do zdań. Pierwsze wiążą się z sytuacją, gdy denotacja (oznaczenie) wyrażenia złożonego, w tym wypadku zrozumienie zdania – zależy od denotacji wyrażań składowych. Gdy za denotację przyjmie się wartość logiczną zdania złożo-

²⁵ K. Pasenkiewicz, *Logika ogólna*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1980, s.111.

²⁶ Z. Ziemiński, *Logika...*, op. cit., s. 20.

²⁷ M. Omyła, *Zarys logiki*, Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1995, s. 8.

²⁸ *Ibidem*, s. 9.

nego, to ekstensjonalne jest takie zdanie, którego wartość zależy wyłącznie od wartości logicznej składników: zdań składowych, budujących to zdanie złożone. Jeśli są one prawdziwe, to i całe zdanie złożone, jest prawdziwe²⁹. W odniesieniu do zbiorów przyjmuje się, że dwa zbiory są identyczne, gdy wszystkie ich składniki są wspólne.

Zdania (wyrażenia) są intensjonalne, gdy nie przysługuje im cecha ekstensjonalności. Mogą to być zdania mówiące o stanach umysłu, związkach przyczynowych lub czasowych itp. Są, więc intensjonalne, ponieważ ich wartość logiczna, (czyli prawdziwość bądź fałszywość) zależy nie tylko od elementów składowych (np. od prawdy/fałszu zdań składowych zdania złożonego), ale i od innych czynników. Między członami tego wyrażenia (np. między zdaniami składowymi zdania złożonego) zachodzą inne jeszcze relacje³⁰. Zdania te wchodzą ze sobą w związki, np. w związek przyczynowo-skutkowy – jak związek wynikania. Zatem wartość logiczna tych zdań wykracza poza proste wywody logiczne, a według niektórych teorii wykracza poza samą logikę.

Summary

We have to deal with numerous signs in everyday life, given us both by the nature – as, for example, clouds being a sign of upcoming rain, and also traditional, conventional signs and created by ourselves for better communication.

A sign is a perceptible arrangement of things or a phenomenon caused by someone else for the reason that some set expression or formed customary rules govern combining a definite type of thoughts with this arrangement of things or the phenomenon.

²⁹ L. Borkowski, *Elementy logiki formalnej*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1972, s.13.

³⁰ *Mały słownik terminów i pojęć filozoficznych*, Pr. zb. pod red. A. Podsiad, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa 1983, s. 163.

PROSOPON

NR 1/2011

[s. 47-55]

Pavol Halčín

Červenková interpretácia Nietzscheho filozofie

Červenka's interpretation of Nietzsche's philosophy

Keywords: *immoralism, moral, morality, values, overman, Nietzsche*

Reflexie Nietzscheho filozofie na Slovensku majú rôzne podoby. Každý z autorov týchto reflexií interpretuje Nietzscheho z iných ideovo-motivačných pohľadov a pozícií¹. Jednou z týchto interpretácií je spis Jaromíra Červenku *Friedrich Nietzsche, Studie o jeho imoralismu a jeho předzvěstech v řecké filozofii*, ktorá vyšla v roku 1942. Jaromír Červenka, filozof českého pôvodu, pôsobiaci ako stredoškolský učiteľ v Prešove a Košiciach, pristupuje k Nietzscheho filozofii ako znalec antickej gréckej filozofie a literatúry, pričom poukazuje na vplyvy, ktoré táto grécka kultúra zanechala na prácach filológa a filozofa Friedricha Nietzscheho.

Leitmotívom Červenkovej práce o Nietzsche je problematika morálky analyzovaná a interpretovaná najmä cez pojem imoralizmus. Dokladá to aj stanovisko samotného Nietzscheho, ktorý vo svojej filozofickej autobiografii *Ecce homo* zdôrazňuje, že už v trinástich rokoch ho zaujala problematika morálky a konkrétne otázka pôvodu zla vo svete. Je známe, že už tomto období pripisuje zodpovednosť za existenciu zla vo svete Bohu².

Môžeme súhlasiť s Červenkom, že etika je stredom Nietzscheho diela a Nietzsche neprestáva len na kritickom ocenení hodnôt podávaných súčasnou morálkou, ale keď sa mu tieto hodnoty ukážu ako nie dostatočne oprávnené

¹ R. Dupkala, *Reflexie európskej filozofie na Slovensku*, Prešov 2006, s. 190.

² F. Nietzsche, *Ecce homo*, Bratislava 2004, s. 23.

a vhodné, pokúša sa o konštrukciu nových hodnôt, takých hodnôt, ktoré budú lepšie zodpovedať potrebám ľudstva³. Pojem *imoralizmus*, resp. jeho modifikácie (imorálne, imorálne a pod.) v žiadnom prípade nie je synonymom slova amoralizmus. Označuje skôr pozíciu, perspektívu alebo myšlienkovú figúru, postoj „mimo dobra a zla“. Otázkou však ostáva, či je to pozícia, ktorá stojí mimo akejkolvek morálky alebo je to perspektíva odmietajúca ten druh morálky a morálneho prístupu ku skutočnosti, ktorý Nietzsche nazýva „otrockou morálkou“.

Červenka na to odpovedá dvojako. V úvode jeho práce hovorí, že Nietzscheho imoralizmus je snahou postaviť sa mimo každé morálne hodnotenie, mimo dobro a zlo, aby kritika bol tým objektívnejšia, a ustanovenie nových noriem o to správnejšie, aby nebolo zaťažené názormi, ktoré platili po celé stáročia a ktoré sa stali vlastne súčasťou našej bytosti. No v závere pri analýze plodov Nietzscheho vrcholnej filozofie jednoznačne ukazuje, že *imoralizmus* je odmietnutím toho typu morálneho hodnotenia, ktorá chce samu seba povýšiť na jedínú a univerzálnu – morálku osebe. „Do obsahu pojmu Nietzscheho imoralizmu, podľa Červenku, môžeme teda zahrnúť asi toto: kritiku existujúcej morálky a úsilie o stanovenie nových morálnych hodnôt, ďalej myšlienku nadčloveka a konečne i ateizmus, ktoré vyplývajú z dvoch predchádzajúcich.“⁴

Prv než začneme s analýzou jednotlivých pojmov a konceptov, ktoré spadajú pod pojem *imoralizmus*, upozorníme na zaujímavé vysvetlenie rozporuplnej stránky Nietzscheho filozofie, ktorú nám Červenka ponúka. Je známy Nietzscheho výrok, že „vôľa k systému je nedostatkom poctivosti“.⁵ Práve nesystematickosť, častá kontradiktorkosť, roztrieštenosť Nietzscheho myšlienok bola častokrát terčom kritiky zo strany komentátorov jeho diela. Tak napríklad aj Svätopluk Štúr, ktorý Nietzscheho považuje za „majstra slova, nie myšlienky“ vo svojej knihe *Nemecká vôľa k moci* vidí v Nietzscheho nesystematickosti a nejednotnosti nedostatok intelektuálnej poctivosti a zodpovednosti. Preto je zaujímavý názor Jaromír Červenku, s ktorým sa stotožňujeme, že príčinou nesústavnosti, nesystematickosti Nietzscheho diela je príliš vnímavý a príliš tvorivý duch Nietzscheho, ktorý dokázal prijímať úžasné množstvá podrobných vedomostí a zase ich zo

³ J. Červenka, *Friedrich Nietzsche*, Praha 1942, s. 5.

⁴ *Ibidem*, s. 8-9.

⁵ F. Nietzsche, *Radostná veda*, Praha 2001, s. 13.

seba v rôznych formách a duchaplných kombináciach vydávať, pri tom však sám bol nemenej plodným a kypel ustavične vo vare nových a nových myšlienok.“⁶

Červenka používa pri výklade Nietzscheho diela dnes už klasickú etapizáciu vývoja jeho filozofie. To znamená, že prvé obdobie charakterizované hlavne prácami *Zrodenie tragédie z ducha hudby* a *Nečasovými úvahami* nazýva obdobím romantickým, obdobie od vydania *Ľudského, príliš ľudského* až po štvrtú knihu *Radostnej vedy*, ktorej posledný aforizmus je ohlásením príchodu Zarathustru, nazýva pozitivistickým obdobím. A konečne posledné najplodnejšie obdobie jeho filozofie začínajúce spisom *Tak vravel Zarathustra* a končiacie filozofickou autobiografiou *Ecce homo* nazýva Červenka obdobím konštruktívnym.

Podľa Červenku by bolo omylom domnievať sa, že Nietzsche sa k imoralizmu dopracováva až v poslednom treťom období, ktoré nazýva konštruktívnym a preto poukazuje a hľadá predzvesti neskoršej pozície už v prvých dvoch obdobiach. Už v prvom tzv. romantickom období je Nietzschemu zjavné, že neexistujú žiadne absolútne platné morálne hodnoty. Ukazuje, že v Homérových básňach je možné pozorovať, že sila a krutosť boli vtedy vedúcim princípom ľudského jednaní. Nikto sa nedivil tomu, keď Achilles vláčil mŕtvolu Hektora priviazanú ku svojmu vozu, pretože vraj podľa vtedajšieho nazerania Achilles konal celkom správne a mravne. Iným azda zaujímavejším, a filozoficky relevantnejším príkladom o labilnosti a nestálosti mravného hodnotenia je pre Nietzscheho Hesiódovo zobrazenie bohyně Eris. Podľa Hesioda boli uctievané dve bohyně Éris, dobrá a zlá. Pričom jedna z nich, je ukrutná a zlá, pretože vedie ľudstvo do nepriateľského a zhubného boja, druhá však vyvoláva v ľuďoch závisť, vyvoláva spor a tým vedie ľudí k vzájomnému súťaženiu, k snahe vyniknúť nad druhým, či už v sláve, bohatstve, v poznatkoch. S týmto chápaním sporu, agon, ako pozitívnej hybnej sily sa u Nietzscheho stretávame aj neskôr.

Pátrajúc po predzvestiach imoralizmu v rannom období Nietzscheho tvorby je dôležité pripomenúť si niekoľko ďalších myšlienok tu prítomných. V prvom rade ide o Nietzscheho dištancovanie sa od morálneho videnia sveta v jeho prvom diele *Zrodenie tragédie z ducha hudby*, kde píše, že život a svet ako celok sú naveky ospravedlnené jedine ako estetický fenomén⁷. Inou myšlienkou, ktorá už priamo pojmom odkazuje na neskoršie imoralistické pozície je pojem mimomorálne, resp.

⁶ J. Červenka, *Friedrich Nietzsche*, Praha 1942, s. 11.

⁷ F. Nietzsche, *Zrození tragédie*, Praha 2008, s. 23.

nie-morálneho videnia pravdy a lži. V kratkom spise *Über Wahrheit und Lüge im aussermoralischen Sinne* sa Nietzsche pokúša odbremeniť pojem pravdy od morálnych predsudkov a nánosov, a tiež výrazne naštříbiť dogmatický epistemologický optimizmus. Keď paradoxne upozorňuje na fakt, že je len morálnym predsudkom domnievať sa, že pravda je pre nás dôležitejšia ako nepravda.

Ďalšou ideou, ktorá sa neskôr ukáže ako zásadná pre Nietzscheho filozofiu morálky je jeho koncepcia génia, s ktorou sa stretávame v *Nečasových úvahach*. Už tu sa Nietzsche netají so svojim radikálnym elitizmom, tvrdiac, že „cieľ ľudstva nemôže ležať na konci, ale v jeho najvyšších exemplároch“⁸. Ideálnym ľudským typom z tohto obdobia mu je génius, geniálny umelec. Celé ľudstvo nemá iný význam a účel, ako umožniť zrod veľkého človeka, génia. Nietzsche sa neštíti tomuto účelu podriaďovať všetko, všetko dianie, všetká ľudská námaha a práca musí smerovať k tomuto výsledku a cieľu.

Druhé pozitivistické obdobie je charakterizované ústupom od ideálu génia, od estetizujúcej metafyziky, je snahou exaktne, vedecky precízne ponoriť sa do problému morálky. Nietzsche v tomto období poukazuje na nesmierne množstvo práce, ktorú je potrebné vykonať na tomto poli morálnej filozofie, resp. etiky. Píše: „Kto chce urobiť predmetom svojho štúdia morálne fenomény, otvára pred sebou obrovské pole práce. Všetky druhy vášni je potrebné jednotlivo premyslieť, jednotlivo sledovať v rôznych epochách a národoch, vo veľkých a malých jednotlivcoch; celý ich zmysel i všetky spôsoby ako hodnotia a osvetľujú veci! Zatiaľ nič z toho, čo kedy bytiu zapožičalo farbu nemá dejiny: veď kde sú dejiny lásky, lakomstva, závidosti, svedomia, piety, krutosti?“⁹. Relatívnosť mravných hodnôt, resp. tabúľ hodnôt je už v tomto období samozrejmosťou, je premisou pre ďalšie skúmania a kritiku súdobej morálky, ktorá je v spisoch tohto obdobia veľmi výrazne prítomná. Svoje zastúpenie v tomto období tu má aj kritika kresťanského náboženstva, kritika kresťanskej morálky, ktorá vrcholí až spisom *Antikrist*. Toto druhé obdobie je, ako správne poznamenáva Červenka, pre Nietzscheho prípravou pred nadchádzajúcou mysliteľskou a umeleckou produkciou a končí ohlásením príchodu *Zarathustru* na konci štvrtej knihy *Radostnej vedy*. Incipit *tragedia*¹⁰.

⁸ F. Nietzsche, *Nečasové úvahy*, Praha 2005, s. 135.

⁹ F. Nietzsche, *Radostná veda*, Praha 2001, s. 36.

¹⁰ J. Červenka, *Friedrich Nietzsche*, Praha 1942, s. 81.

V *Ecce homo* Nietzsche hovorí, že Zarathustra prichádza ako „ničiteľ morálnych právd“, „Zarathustra vytvoril tento najosudovejší omyl, morálku, v dôsledku toho musí byť aj prvý, kto ho rozpozná.“ Pojem morálky, ktorý tu Nietzsche v súvislosti so Zarathustrom používa, reprezentuje „morálku osebe“, absolutizovaný a univerzálny morálny výklad sveta, kde „dobro“ a „zlo“ sú ontologizované. Považované za hodnoty osebe.

Tretie obdobie, ktoré Červenka nazýva konštruktívnym, je, čo sa týka Nietzscheho filozofickej, ale i básnickej produkcie najbohatším. Červenka rozlišuje v tomto období dva druhy spisov. Na jednej strane sú to spisy básnické, filozofická báseň *Tak vrazil Zarathustra*, a *Dionýzske dityramby*, ktorých úlohou je myšlienky „podať sugestívne a dogmatický ako nejaké nové náboženstvo, formou kázania alebo básne, ktorá svojou záľudnou krásou, mohutným pátosom a vnútornou presvedčivosťou dokázala čitateľa strhnúť a mocne zapôsobiť hlavne na cit a vôľu a vyvolať v ňom nezvratné zdanie pravdy.“¹¹ Na druhej strane sú to spisy, kde autor teoreticky i analyticky prezentuje svoje názory a snaží sa ich podporiť dôvodmi i dôkazmi ostávajúc pri forme aforizmov. Podľa Červenku sú však tieto knihy, napísané chladným úsudkom, len predohrou k pripravovanému spisu *Wille zur Macht*, k niečomu, čo sa žiaľ už Nietzschemu nepodarilo dokončiť a vydať. Preto Červenka čerpá a pracuje aj so zápiskami z tohto obdobia, kde nachádzame niekoľko náčrtov plánovaného diela, z ktorých posledný z roku 1888 je pre Červenku konečným a pravdepodobne definitívnym rozvrhom. Dozvedáme sa o plánovanej štruktúre pripravovaného diela *Vôľa k moci*, ktorého podtitulom malo byť známe „*Prehodnotenie všetkých hodnôt*“ – „*Umwertung aller Werte*“. Prvou knihou spomínaného „*Prehodnotenia všetkých hodnôt*“ má byť *Antikrist*, známa radikálna kritika kresťanstva, druhou knihou *Der Immoralist* – ktorá mala podávať konštruktívnu kritiku morálky, treťou plánovanou knihou mala byť kritika filozofie s názvom *Wir Jasagende*, a následne posledná štvrtá, nazvaná *Dionýsos*, ktorá mala byť prezentáciou filozofie budúcnosti, filozofie večného návratu.

Pokusme sa teda podať Nietzscheho etickú konštrukciu. Konštruktívna činnosť predpokláda určité kritické stanovisko k existujúcim hodnotám, existujúcej morálke. Nietzsche hovorí, že úlohou, ktorú si filozofia vo vzťahu k morálke od nepamäti kládla bolo zdôvodnenie. Filozofi „chceli morálku zdôvodniť – a každý

¹¹ Ibidem, s. 83.

filozof doteraz veril, že morálku zdôvodnil“. Morálka ako taká bola považovaná za niečo dané, za niečo, čo stojí mimo akýchkoľvek pochybnosti. Jedinou snahou morálnych filozofov bolo nájsť presvedčivé argumenty, a tým vládnucej hierarchii hodnôt zabezpečiť postavenie. Takýto prístup k morálke Nietzsche u filozofov kritizuje a považuje ho len za učeníu formu bezvýhradného uznania. Filozofi sa morálkou zaoberali „ako moralitou svojho okolia, svojho stavu, svojej cirkvi, svojho ducha času, svojej klímy, a svojho územia.“¹² To je jeden z dôvodov, prečo sa nedostali ku skutočným problémom morálneho hodnotenia, ktoré sa podľa Nietzscheho vynárajú až pri porovnaní mnohých „tabúl hodnôt“. Základný predpoklad súdobej morálky, že je jej bezpečne známe, čo je dobro a zlo, by mohol byť omylom, rovnako ako je omylom považovať hodnoty za trvalé a nezmeniteľné. Preto nevyhnutným predpokladom pre každú ďalšiu prácu v tomto smere je „zmena perspektívy“. Je potrebné vykročiť z morálky, postaviť sa „mimo dobro a zlo“. Odmietnutím jedinej morálky, morálky osebe, a uznanie početnosti a rôznosti rozličných typov morálky je však len jedným z prvých krokov. Je potrebné hľadať za najrôznejšími typmi morálnych hodnotení nejaké spoločné znaky, rysy, ktoré sa pravidelne opakujú a vyskytujú. Morálka je na jednej strane pre Nietzscheho rečou afektov svojho tvorcu, no na druhej strane Nietzsche píše, že charakteristickým znakom morálky je poslúchanie istého typu noriem, resp. nasledovanie istých noriem správania. Preto Nietzsche píše, že morálka bola od nepamäti prostriedkom pre „chov“, pestovanie istého typu človeka.

Uchopenie morálky, resp. „morálneho hodnotenia“ ako bezprostredného výrazu potrieb a hodnotení individua privádza Nietzscheho k základnému axiómu jeho etiky, k diferencii morálky pánov a morálky otrokov. Odmietnutie absolútnej jedinej morálky privádza Nietzscheho k vytvoreniu dvoch modelových typov morálneho hodnotenia. Táto typológia evidentne vychádza z mylného antropologického predpokladu o existencii dvoch typov ľudských temperamentov, „pánov“ a „otrokov“, slabých a silných. Inými slovami operuje s nepriateľnou redukciiu množstva a rôznorodosti ľudských temperamentov na jednoduchú dvojicu.

Nietzscheho genealógia ukazuje na prvotnosť „pánskej morálky“. Poučený Theognidom, u ktorého sa pojmy aristokratický – dobrý a naopak plebejský –

¹² F. Nietzsche, *Genealógia morálky*, Praha 2003, s. 79-80.

špatný kryjú, Nietzsche hovorí o „pánskej morálke“ ako o vznešenom type morálneho hodnotenia. Tu je hodnotenie neoddeliteľne spojené s osobou, ktorá hodnotí, je jej výrazom, sebatpotvrdením a zároveň výrazom aktívneho spôsobu života. Hodnoty, základné morálne kategórie sú v tomto prípade určované na základe toho, že sa človek stotožní sám so sebou. Kategória dobrý sa primárne vzťahuje na človeka, ktorý koná. Dobrý (gut) tu znamená vznešený, a vznešeným bol ten, kto bol silný, mocný, statočný. Protikladom k pojmu „dobrý“, tu je kategória „špatný“ (schlecht), čo znamená opovrhnutiahodný. Základnou morálnou kategóriou je tu pojem „dobrého“, ktorý vzniká s radostným triumfujúcim súhlasom človeka s pozitívnymi stránkami života, je prejavom spontánnosti plynúcej z vlastnej sily a veľkosti, a nepotrebuje ku svojej vlastnej existencii svoj protiklad.

Naproti tomu je podľa Nietzscheho „otrocká morálka“ bytostne reakciou na „pánsku morálku“. Jej pojmy a základné etické kategórie „dobré“ (gut) a zlé (böse) vznikajú jednoduchým prevrátením a negáciou prvotnej morálky pánov. Za zlé sa tu považujú tie typy konania, ktoré boli v prípade pánskej morálky považované za dobré. A pojem dobra tu vzniká jednoduchou negáciou toho, čo je uznané za zlé. Inými slovami „otrocká morálka“ uznala za dobré vlastnosti súciti, trpezlivosť, pokoru, vľúdnosť, láskavosť, a naopak odsudzuje moc, silu, krutosť. V tomto prípade morálneho hodnotenia sú hodnoty oddelené od hodnotiaceho subjektu, tu nastáva objektivizácia hodnôt vzniknutých negáciou. Táto objektivizácia je pre Nietzscheho na jednej strane súčasťou veľmi obratnej stratégie, pomocou, ktorej sa slabí, bezmocní dokázali presadiť voči silnému a vznešenému typu človeka, Touto negáciou a následnou objektivizáciou hodnôt nastáva podľa Nietzscheho víťazstvo otrokov v morálke, vďaka ktorému dejiny dostávajú duchovný charakter. Práve na tento rozmer Nietzscheho filozofie Červenka akoby zabúda. Zabúda na bytostnú ambivalentnosť Nietzscheho myslenia a na ten aspekt „víťazstva otrokov“ v morálke, ktorý sám Nietzsche považuje za pozitívny. Objektivizácia hodnôt, oddelenie hodnôt od hodnotiaceho subjektu predstavuje morálku ako prostriedok formovania subjektu. A práve to otvára cestu k vzniku duchovného jedinca, k vzniku individua, ktorý „smie sľúbiť“. Jedinca, ktorý vidí veci a seba z hľadiska pravidelnosti a noriem, učí sa disponovať budúcnosťou, a nieť zodpovednosť za svoje skutky. Človek tak získava nad sebou moc v podobe morálnych pravidiel a príkazaní, ktoré si osvojuje násilným zvládnutím svojich prirodzených nutkaní, pudov a inštinktov. Snaží sa zapamätať si svoje záväzky krutým násilím voči sebe samému. V tomto zmysle

Nietzsche otrockú morálku, ktorá prirovnáva k nemoci, ale k takej akou je tehotenstvo, teda prísľubu budúcnosti, príprave nových možností života¹³.

Avšak tým negatívnym aspektom „otrockej morálky“ je, že jej univerzalizácia, jej uznanie za jediný spôsob morálneho hodnotenia vedie k nivelizácií, k zpriemerňovaniu, je naopak útlakom a krivdou voči tým vznešeným, silným. Reprezentantom otrockej morálky je pre Nietzscheho predovšetkým kresťanské náboženstvo. No Nietzsche ako jedinečný diagnostik dobových trendov vidí v socializme, a rôznych snahách o demokratizáciu Európy vládu otrockej morálky.

Nietzscheho odmietanie demokracie a socializmu vyrastá z jeho celoživotného elitárstva, z jeho presvedčenia, že cieľ ľudstva nespočíva na konci času, ale v jeho najvyšších exemplároch. V tomto kontexte musíme chápať aj jeho ideu nadčloveka, ktorého Zarathustra nazýva „zmyslom Zeme“. Nietzscheho imoralizmus, a apel, resp. projekt prehodnotenia všetkých hodnôt uznáva za hodnotu, o ktorú máme usilovať „vyššieho človeka“, človeka vznešeného. Prostriedkom na dosiahnutie tohto ideálu je odmietnutie otrockej nivelizačnej morálky, a prijatie panskej morálky. „Títo budúci ľudia nebudú sa viac riadiť dnes vo všetkom ľudskom počínaní prevládajúcim príkazom, ty musíš, ale jedine pre vznešeného jedinca dôstojným „ja chcem““¹⁴. Samozrejme, že táto vôľa, ktorú Nietzsche takto presadzuje nie je nutne barbarskou svojvôľou. Je len poukazom na schopnosť vznešeného človeka sám si stanoviť svoje tabule hodnôt a rozkázať si, schopnosťou riadiť svoju moc.

Otázkou, ktorá sa nám pri probléme Nietzscheho elitárstva, alebo nadčloveka objavuje, je, čím je fundovaná, resp. čo je základom presvedčenia o prioritách elity, vyšších ľudí, nadčloveka. Je azda nesprávne pochopená Darwinova teória tým biologickým základom, ktorý nás učí o nutnosti vývoja, ktorý nás vedie k záveru, že človek je len mostom a prechodom, lanom natiahnutým medzi opicou a nadčlovekom? Alebo je to len apel, recept pre pár jednotlivcov, resp. skupiny jednotlivcov ako sa stať „tým, čím som“?

Najpodstatnejšou otázkou, ktorá zatiaľ nebola zodpovedaná, znie: Kto sú tí vyšší ľudia? Aká je ich charakteristika? Nietzscheho popis vyššieho človeka, resp. nadčloveka nemalo pripomínať to, čo v *Nečasových úvahách* napísal o géniovi. Naj-

¹³ Ibidem, s. 65-66.

¹⁴ F. Nietzsche, *Tak pravil Friedrich Nietzsche*, 1999, s. 110.

lepším príkladom toho, čo u Nietzscheho znamená „vyšší typ človeka“ je tento opis Goetheho osobnosti. „Goethe skoncipoval silného veľmi vzdelaného, vo všetkých telesnostiach zručného, seba ovládajúceho, k sebe úctivého človeka, ktorý si smie dopriať celý rozsah a bohatstvo prirodzenosti, ktorý je dosť silný pre túto slobodu, človeka znášateľného nie zo slabosti, ale zo sily, pretože dokáže to, čím by priemerná povaha zahynula, využiť vo svoj prospech; človeka, pre ktorého už nič nie je zakázané, iba ak slabosť, nech sa volá nerestou alebo cnosťou.. Taký oslobodený duch stojí uprostred vesmíru s radostným a dôverčivým fatalizmom, s vierou, že jednotlivo je všetko zavrhnuteľné, že v celku sa všetko vykupuje a potvrdzuje – už nepopiera...“¹⁵.

Červenka teda reflektuje Nietzscheho myslenie výhradne ako morálnu filozofiu, cez primárny pojem imoralizmu. Uvedomuje si možné dezinterpretácie Nietzscheho filozofie plynúce z negatívnych stránok jeho myslenia, no napriek tomu chváli a zdôrazňuje „neohrozenosť, s akou Nietzsche hlásal svoje zásady a statočnosť, s ktorou sa dokázal postaviť proti prúdu bežných názorov.“¹⁶

Červenka bol na Slovensku prvým historikom filozofie, ktorý obrátil pozornosť na problém Nietzscheho imoralizmu a pokúsil sa ho osvetliť v kontextoch antickej (gréckej) filozofie poukazujúc na vplyv Theognisa a Theodora z Kyrény. Červenková práca je jedinečným a záslužným činom, vyniká jasným štýlom a svedčí o hlbokej znalosti nielen pôvodnej Nietzscheho tvorby, ale aj súdobej interpretačnej literatúry.

Summary

The article is focused on Červenka's interpretation of Nietzsche's philosophy. Moral philosophy is the main part and the most valuable outcome of Nietzsche's thinking. The basic term in Červenka's commentary is immoralism. The term immoralism involves all important part of Nietzsche's late thinking, the typology of two morals, his critic of present morality, his critics of Christianity, revaluation of all values and the idea of overman – Uebermensch.

¹⁵ F. Nietzsche, *Zrození tragédie*, Praha 2008, s. 78.

¹⁶ J. Červenka, *Friedrich Nietzsche*, Praha 1942, s. 259.

PROSOPON

NR 1/2011

[s. 57-81]

David Kwiatkowski

Personalizm chrześcijański w ujęciu Wojciech Słomskiego

Christian personalism in Wojciech Słomski's perspective

Keywords: *philosophy, personalism, Christian philosophy, Wojciech Słomski*

Jednym z pierwszych zagadnień, które zostanie poruszone w niniejszej pracy jest umiejscowienie Wojciecha Słomskiego i jego poglądów w filozofii i ustalenie jego znaczenia jako personalisty¹.

¹ Słomski W., *Kobieta w kręgu chrześcijańskiej kultury religijnej*, Warszawa 1998; Słomski W., *Problemy moralne etyki seksualnej*, Warszawa 1999; Słomski W., *W stronę człowieka*, Warszawa 2001; Słomski W., *Filozofia – sztuka myślenia*, Warszawa 2001; Сломски В., *Філософія в житті*, Lviv 2003; Сломски В., *Историко-Философское Эссе*, Minsk 2006; Słomski W., *Etyka*, Warszawa 2007; Słomski W., *Człowiek – etyka – środowisko naturalne*, in: BOF 17/1999; Słomski W., *Cnota-kilka uwag na marginesie*, in: BOF 17/1999; Słomski W., *Postmodernizm – diagnoza końca filozofii?*, in: TCZE 3/2000; Słomski W., *Więzi społeczne w filozoficznej wizji Alfreda Adlera*, in: Kwartalnik Pedagogiczny 1(171)/1999; Słomski W., *Dusza w kulturze świeckiej i duchowej*, in: Albo albo 3/2000; Słomski W., *Philosophy in school and life, Philosophy as an art. of thinking*, in: Philosophie 44/2001; Słomski W., *Filozofia – sztuka myślenia*, in: *Filozofia w Szkole* pr. zb. pod. red. B. Burlikowski, W. Słomski, Kielce – Warszawa 2001; Słomski W., *O wolności i religii*, in: Albo albo 2/2001; Słomski W., *O tożsamość europejską. Uwag kilka z punktu widzenia filozofii kultury*, in: *Wszechnica polska* 3/2002; Słomski W., *The Philosophy of Culture and European identity*, in: *Forum Philosophicum* 8/2003; Słomski W., *Pojęcie bytu i jego funkcja w kształtowaniu kultury duchowej i cywilizacji europejskiej*, in: IDEA XV/2003; Słomski W., *Mit i logos*, in: *Idea* 16/2004; Сломски В., *Философия – воспитание для будущего*, in: *Проблемы Государства*, Тамбов 2005; Сломски В., *Философия – воспитание для будущего*, in: *Проблемы Государства*, Тамбов 2005; Słomski W., *Die Philosophie im Leiben*, in: *Dianoia* 1/2006; Słomski W., *Etyka a filozofia*, in: *Parerga* 3/2007; Słomski W., *Człowiek u progu XXI wieku – dramat wyborów etycznych*, in: *Parerga* 4/2007; Słomski W., *Kilka uwag o pojęciu Tolerancja*, in: *Parerga* 2/2007; Słomski W., *Jakiej filozofii potrzebują Polacy?*, in: *Lumen Poloniae* 1/2007.

Dla lepszego dokonania takiej analizy i zlokalizowania jego poglądów konieczne jest przytoczenie ogólnej charakterystyki poglądów Wojciecha Ślomskiego, a także najważniejszych czynników, które wpływają na jego postrzeganie konkretnych zagadnień filozoficznych.

Kolejnym elementem niniejszego rozdziału jest przedstawienie Wojciecha Ślomskiego jako personalisty co pozwoli na dokładniejsze i bardziej szczegółowe zaprezentowanie, w późniejszej części pracy, najważniejszych jego poglądów na temat właśnie personalizmu.

Ostatnią częścią rozdziału będzie omówienie stosunku Wojciecha Ślomskiego do innych personalistów oraz przedstawienie jego poglądów na temat dostępnych teorii na temat personalizmu².

Wszystko to pozwoli na sprecyzowanie poglądów na temat personalizmu oraz dostępnych teorii związanych właśnie z personalizmem.

Filozofia zawsze powinna zajmować stanowisko względem rzeczywistości, w której funkcjonuje, a także powinna ją w odpowiedni sposób oceniać i interpretować. Jednak bez odpowiedzi pozostaje pytanie czy filozofowie powinni się w jakikolwiek sposób angażować działania, które mają na celu zmianę zastanej rzeczywistości czy też powinni pozostawić bieg wydarzeń samemu sobie³.

Na przestrzeni lat na różne sposoby próbowano odpowiedzieć na to pytanie jednak niezależnie od tego jakimi poglądami będzie się kierowało bardzo trudno jest jednoznacznie określić jakie stanowisko powinno się tutaj zajmować. Trzeba tutaj bowiem pamiętać, że nie tylko filozofia zajmuje określone stanowisko

² Ślowski W., *Wolność osoby ludzkiej według Emmanuela Mouniera*, Warszawa 1996; Ślowski W., *Personalistyczna wizja wolności*, Warszawa 2000; Ślowski W., *Úvod do filozofie Emanuela Mouniera*, Prešov 2006; Ślowski W., *Duch personalizmu*, Warszawa 2008; Ślowski W., *Personalistyczna koncepcja wolności Emmanuela Mouniera*, in: EF 26/1998; Ślowski W., *Osoba, osobowość – koncepcja osoby w personalizmie chrześcijańskim*, in: Kronika Diecezji Sandomierskiej 91/1998; Ślowski W., *Kilka uwag o personalizmie Emmanuela Mouniera*, in: OF 19/2000; Ślowski W., *Wolność – jej znaczenie, rola i ważniejsze orientacje*, in: RF 1/2002; Ślowski W., *Kilka uwag o personalizmie Emmanuela Mouniera*, in: Archeus 3/2002; Ślowski W., *Wolność – jej znaczenie, rola i ważniejsze orientacje*, in: RF 1/2002; Ślowski W., *Emmanuel Mouniera filozoficzna koncepcja chrześcijańskiego personalizmu*, in: Phenomena 9/2003; Ślowski W., *Koncepcja osoby w filozofii E. Mouniera*, in: Ruch Pedagogiczny 1-2/2004; Ślowski W., *Rund um die Kommunikationskonzeption In der Philosophie von Emanuel Mounier*, in: Doctrina 2/2005; Ślowski W., *Koncepcja komunikacji w filozofii Emanuela Mouniera*, in: *Filozofia a život*, Presom 2004; Ślowski W., *Introduction to the philosophy of Emanuel Mounier*, in: Parerga 1/2004; Ślowski W., *The civilization of labor in the personalistic philosophy of Emanuel Mounier*, in: Parerga 1/2008; Ślowski W., *Emmanuel Mouniera trzecia droga*, in: Toruński Przegląd Filozoficzny 9/2009.

³ Ślowski W., *Jakiej filozofii potrzebują Polscy?*, in: Lumen Poloniae 1/2007; Ślowski W., *Etyka a filozofia*, in: Parerga 3/2007; Ślowski W., *Personalistyczna koncepcja wolności Emmanuela Mouniera*, in: EF 26/1998.

względem rzeczywistości, ale przede wszystkim, rzeczywistość odnosi się do filozofii, z tego też względu: „filozofia jest nie tylko podmiotem, który uprzedmiotawia otaczający ją świat, by poddać go refleksji, lecz sama również staje się przedmiotem, któremu w tym świecie wyznacza się określone miejsce”⁴.

Słomski, definiując filozofię XXI wieku uznaje, że aby ją zrozumieć konieczne jest określenie tego, w jaki sposób zagrożenia te były definiowane wcześniej, a które wynikały przede wszystkim z postępu technicznego i transformacji, które były powodowane przez ten postęp⁵. Z tego też względu, jednym z pierwszych punktów refleksji, którym się tutaj zajmujemy.

Postęp techniczny sprawił, że człowiek stopniowo zaczyna traktować otaczający go świata jako szereg mechanizmów, które mają na celu przede wszystkim zaspokajać ich indywidualne potrzeby. Przez postęp, człowiek nie jest w stanie dzielić się niczym z innymi, a jego działania ukierunkowane są wyłącznie na zaspokajanie samego siebie i swoich własnych dążeń i pragnień⁶. Współczesna technika robi wszystko, by pomóc ludziom oddalić się od siebie, zamknąć we własnym, materialnym i mocno egoistycznym świecie, a przez to też sprawia, że niejednokrotnie jest postrzegana jako jeden z kluczowych elementów odpowiedzialnych za zagubienie się tradycyjnych wartości i celów⁷. Dodatkowo, przez postęp technologiczny człowiek całkowicie zatracił ciekawość siebie, przestał interesować się swoim miejscem na ziemi, w życiu innych ludzi⁸.

Dodatkowo, należy tutaj również podkreślić, że za sprawą nieustannego wzrostu ekonomicznego oraz poprawy poziomu życia nastąpiły silne przekształcenia w osobowości i mentalności społecznej, a także sprawiło to, że relacje międzyludzkie zaczęły przyjmować zupełnie nowy wymiar, który dotychczas był raczej niespotykany. Dominacja konsumpcjonizmu stopniowo zaburzyła cały szereg relacji międzyludzkich i zdominowała ich naturę⁹. Co więcej, konsumpcjonizm nakazywał dokonywanie ciągłego wyboru pomiędzy konsumowaniem a pracą na rzecz innych, co było wyborem niezwykle trudnym i wiele osób decydowało się

⁴ Słomski W., *Człowiek pośród dylematów i wyzwań etycznych współczesności*, Warszawa, 2009, s.31.

⁵ Słomski W., *Filozofia – sztuka myślenia*, Warszawa 2001.

⁶ Słomski W., *Pojęcie bytu i jego funkcja w kształtowaniu kultury duchowej i cywilizacji europejskiej*, in: IDEA XV/2003.

⁷ Słomski W., *Człowiek pośród dylematów i wyzwań etycznych współczesności*, Warszawa, 2009, s. 32.

⁸ Słomski W., *Introduction to the philosophy of Emanuel Mounier*, in: Parerga 1/2004.

⁹ Słomski W., *O tożsamość europejską. Uwag kilka z punktu widzenia filozofii kultury*, in: Wszechnica polska 3/2002.

właśnie na tę pierwszą opcję, co z kolei sprawiło, że konsumowanie i taki styl życia był jedną z ważniejszych i podstawowych zmiennych za pomocą, której można było zrozumieć otaczającą rzeczywistość¹⁰.

Taki stan rzeczy sprawił, że również dla filozofii zaczęto doszukiwać się zupełnie innego zadania i przydzielano jej zupełnie nowe funkcje¹¹. Dzięki czemu mogła się ona zająć problemami, które dotychczas były jej obce, których nie poruszano i którymi starano się nie zajmować lub nie dostrzegano potrzeby zajmowania się takimi właśnie problemami¹².

Wg profesora Słomskiego, jednym z takich problemów były kwestie związane nie tylko z filozofią ale również i z etyką. Te dwie dziedziny, coraz częściej nakładały się na siebie tworząc zupełnie nowe standardy i zupełnie nowe zagadnienia, które należało odpowiednio zrozumieć i wyjaśnić. Jednym z nich jest kwestia etyczności doświadczeń genetycznych, które przez wielu uważane są za nieetyczne i godzące w moralność, godność i pozycję człowieka w świecie¹³.

Innym zagadnieniem, które dla profesora Słomskiego jest tutaj jeszcze szczególnie ważne jest odniesienie filozofii do globalizacji i do tego w jaki sposób należy się do niej ustosunkować, tak by możliwie jak najlepiej zrozumieć jej intencje i ewentualne konsekwencje¹⁴. Mimo tego, że wielu uważa, że to właśnie globalizacja jest największą przyczyną postępującego kryzysu wartości i tożsamości, nie można powiedzieć, że jest ona zjawiskiem wyłącznie negatywnym¹⁵. Dzięki globalizacji, jednostki motywowane są do wypracowywania zupełnie nowych wzorców zachowań, nowego rodzaju postępowania, a przede wszystkim są zmuszeni do tego, by nieustannie reagować na pojawiające się zmiany, a co za tym idzie nie mogą stać w miejscu, aby żyć muszą się nieustannie rozwijać¹⁶.

Dla Wojciecha Słomskiego filozofia we współczesnym świecie zajmuje wyjątkowe miejsce, a to głównie za sprawą tego, że jej najważniejszym celem jest wyjaśnienie i przewidywanie, czyli robienie wszystkiego tego czego oczekuje nauka¹⁷. Wg Wojciecha Słomskiego jednym z ważniejszych zadań jakie stoją przed współ-

¹⁰ Słomski W., *Człowiek pośród dylematów i wyzwań etycznych współczesności*, Warszawa, 2009, s. 33.

¹¹ Сломски В., *Историко-Философское Эссе*, Minsk 2006.

¹² Słomski W., *Filozofia – sztuka myślenia*, Warszawa 2001.

¹³ Słomski W., *Człowiek pośród dylematów i wyzwań etycznych współczesności*, Warszawa, 2009, s. 33.

¹⁴ Słomski W., *The Philosophy of Culture and European identity*, in: Forum Philosophicum 8/2003.

¹⁵ Słomski W., *Dusza w kulturze świeckiej i duchowej*, in: Albo albo 3/2000.

¹⁶ Słomski W., *Człowiek pośród dylematów i wyzwań etycznych współczesności*, Warszawa, 2009, s. 34.

¹⁷ Słomski W., *Postmodernizm – diagnoza końca filozofii?*, in: TCZE 3/2000.

czesną filozofią, a jednocześnie jej istotą jest konieczność ciągłego analizowania języka nauki oraz wyeliminowanie z niego tego wszystkiego co może być w jakikolwiek sposób związane z metafizyką¹⁸. Filozofia musi być przede wszystkim narzędziem analitycznym, dzięki czemu, możliwe będzie, za jej pomocą wytłumaczenie wszystkich tych zjawisk, które zachodzą we współczesnym świecie i na które trzeba umieć znaleźć odpowiedź. Niezależnie od tego jakiego rodzaju pytania przyniesie współczesność, filozofia musi umieć na nie odpowiedzieć¹⁹.

Jednym z ważniejszych narzędzi, które można do tego celu wykorzystać jest przede wszystkim racjonalizm, ponieważ tylko dzięki niemu można dotrzeć do korzeni mechanizmów, które rządzą współczesnym światem²⁰.

Dla Wojciecha Słomskiego, mimo tego, iż filozofia umożliwiła dotarcie do wielu cennych spostrzeżeń nie była w stanie dostarczyć odpowiedniego i ujednoliconego obrazu świata, w tym dochodzi się tutaj do wniosku, że obraz taki jest niebezpieczny i mocno szkodliwy. Okazuje się bowiem, że taka jednolitość może prowadzić przede wszystkim do totalitaryzmu i przemocy, co nie jest dobre samo w sobie i może mieć tragiczne skutki²¹. Ponieważ w takiej wizji świata zakłada się również dążenie do władzy nad światem, władzy, która może uprawniać podmiot do kreowania świata, który jest zgodny z jedną, określoną wizją, do której dopasowuje wszystko co się w życiu dzieje i co ma swoją przyczynę w jednej idei²².

Natomiast, wg profesora Słomskiego, świat nie jest jednolity, a jego różnorodność wpływa na jego unikatowość i wyjątkowość²³.

Współczesny świat w coraz mniejszym stopniu charakteryzuje się wyraźnymi ośrodkami władzy, coraz mniej wyraźnie zaznaczone są zależności pomiędzy władzami, a etyka i filozofia próbują dołożyć wszelkich starań, by wyjaśnić na czym polegają ewentualne zależności i starają się wskazać, które z tych punktów można zakwestionować, a których należy się trzymać²⁴.

Jeśli uwolni się jednostkę od pojawiających się tutaj zależności, możliwe będzie całkowite zdekomponowanie rzeczywistości i sprawienie, że jednostka ta będzie

¹⁸ Słomski W., *O wolności i religii*, in: *Albo albo* 2/2001.

¹⁹ Słomski W., *Człowiek wśród dylematów i wyzwań etycznych współczesności*, Warszawa, 2009, s. 35.

²⁰ Сломски В., *Философия – воспитание для будущего*, in: *Проблемы Государства*, Тамбов 2005.

²¹ Słomski W., *Człowiek wśród dylematów i wyzwań etycznych współczesności*, Warszawa, 2009, s. 35.

²² Słomski W., *Kilka uwag o pojęciu Tolerancja*, in: *Parerga* 2/2007.

²³ Słomski W., *Wolność osoby ludzkiej według Emmanuela Mouniera*, Warszawa 1996.

²⁴ Słomski W., *Człowiek wśród dylematów i wyzwań etycznych współczesności*, Warszawa 2009, s. 36.

osobą wyzwoloną, wolną od wszelkich zahamowań i trosk. Jednocześnie, dochodzi tutaj do całkowitej dekonstrukcji rzeczywistości i zamiast jednolitej całości z zależnościami, pojawia się twór egoistyczny, skonstruowany w oparciu o indywidualne potrzeby, oczekiwania i zapatrywania²⁵.

Początkowo, zjawisko to zostało uznane za mocno destrukcyjne i negatywne w skutkach dla otoczenia. Dzieje się tak głównie dlatego, że uznaje się, że proces taki może doprowadzić do całkowitego zaprzepaszczenia wartości i zaburzenia istniejącej dotychczas stabilności i równowagi, dzięki której możliwe było kreowanie rzeczywistością i odpowiednie reagowanie na nią.

Często również, obwinia się tutaj racjonalizm, zarzucając mu, że nie jest w stanie odpowiedzieć na pojawiające się, coraz to nowe pytania i przyczynia się do pojawiania się kolejnych kryzysów, do których dochodzić wcale nie powinno²⁶.

Dodatkowo, następuje również redefinicja dotychczas stałych i jednoznacznych pojęć. Jednym z nich jest tożsamość, która mimo iż była rozumiana jako to czym i kim człowiek faktycznie jest i można go utożsamiać z terminem: istota człowieka, często jest traktowana jako samowiedza jednostki, a co za tym idzie jednostka może samodzielnie kształtować swoją tożsamość. Ponadto, pojawiają się tutaj takie pojęcia jak tożsamość narodowa, która nadaje zupełnie nowe znaczenie tożsamości rozumianej jak dotychczas²⁷.

Warto tutaj również podkreślić, że dla profesora Słomskiego bardzo istotną kwestią było uznanie norm moralnych za fundament i narzędzie dzięki któremu możliwe jest utrzymanie spójności, trwałości i jedności w społeczeństwie²⁸. Jednak wraz z rozwojem cywilizacji, globalizacją i innymi procesami determinującymi rzeczywistość okazuje się, że wartości te nie są już tak ważne, a jednostka jest pozostawiona sama sobie, sama musi walczyć z pojawiającymi się przeciwnościami i ustanawiać nowe zasady działania²⁹.

Wg profesora Słomskiego, współczesny człowiek charakteryzuje się skłonnością do dehumanizacji i bardzo przedmiotowego traktowania ludzi. Co ciekawe, podejście takie nie jest zakorzenione w żadnym z systemów religijnych czy filozo-

²⁵ Ibidem.

²⁶ Ibidem, s. 36.

²⁷ Słomski W., *O tożsamość europejską. Uwag kilka z punktu widzenia filozofii kultury*, in: *Wszechnica polska* 3/2002.

²⁸ Słomski W., *Personalistyczna wizja wolności*, Warszawa 2000.

²⁹ Słomski W., *Człowiek wśród dylematów i wyzwań etycznych współczesności*, op. cit., s. 39.

ficznych, a co za tym idzie musi być to efekt postępującego rozwoju technicznego³⁰.

Wszystko to sprawia, że ani filozofia, ani etyka nie są w stanie udzielać jednoznacznych i prostych odpowiedzi, zmuszając tym samym człowieka do dłuższego namysłu, samodzielnego zastanawiania się nad niektórymi rzeczami i do podejmowania własnych decyzji.

Co więcej, współczesna filozofia, w coraz mniejszym stopniu zajmuje się człowiekiem i tym w jaki sposób może on stać się „mędrcom”, a częściej skupia się na wiedzy o człowieku i na tym w jaki sposób zmienia się on pod wpływem różnych czynników zewnętrznych³¹. Do filozofii, coraz częściej dołączają takie dziedziny jak: psychologia czy socjologia. Jest to z jednej strony potrzebne, a z drugiej strony może przynieść znaczne szkody. Jest to potrzebne, głównie dlatego, że poznanie człowieka musi być ściśle związane z poznaniem jego rzeczywistości, a rozpad dotychczas obowiązujących systemów sprawia, że pojawiają się nowe systemy i nowe znaczenia. Z tego też względu, kryzys tożsamości, który się tutaj pojawia jest spowodowany przede wszystkim tym, że jednostka próbuje znaleźć ten system, w którym będzie możliwie jak najbardziej ograniczona ilość symboli. Warto tutaj podkreślić jednak, że jest to swoista utopia ponieważ tylko świat pierwotny charakteryzował się taką ograniczonością, a powrót do niego jest niemożliwy.

Ważne miejsce w filozofii profesora Ślomskiego zajmuje również człowiek, który jest przez niego postrzegany jako swoisty podmiot wszelkich działań etycznych³².

Człowiek często określany jest przez swoją rzeczywistość zewnętrzną, w tym przede wszystkim, w odniesieniu do: transcendencji, przyrody, rzeczywistości zewnętrznej³³.

Po przedstawieniu powyższej analizy można wysnuć wnioski, że najważniejszymi filozoficznymi poglądami Wojciecha Ślomskiego były:³⁴

³⁰ Ślowski W., *Filozofia – sztuka myślenia*, in: *Filozofia w Szkole* pr. zb. pod. red. B. Burlikowski, W. Ślowski, Kielce – Warszawa 2001; Ślowski W., *Mit i logos*, in: *Idea* 16/2004; Ślowski W., *Etyka a filozofia*, in: *Parerga* 3/2007.

³¹ Ślowski W., *Człowiek wśród dylematów i wyzwań etycznych współczesności*, Warszawa 2009, s. 41.

³² *Ibidem*, s. 43.

³³ Ślowski W., *Etyka a filozofia*, in: *Parerga* 3/2007; Ślowski W., *Die Philosophie im Leiben*, in: *Dianoia* 1/2006.

³⁴ Ślowski W., *Człowiek wśród dylematów i wyzwań etycznych współczesności*, op. cit., s. 31-42.

- współczesny świat zdominowany jest przez konsumpcjonizm;
- wartości humanistyczne uległy degradacji lub całkowitemu zatraceniu;
- jedynym narzędziem poznania może być racjonalizm;
- filozofia i etyka zaczynają tworzyć jedną całość;
- filozofia zyskuje wymiar stricte naukowy;
- technologia i postęp techniczny przysłoniły ludziom inne potrzeby;
- człowiek jest istotą egoistyczną;
- świat nie jest jednolity;
- rzeczywistość opanowana jest przez szereg nowych problemów;
- kwestionuje się dotychczasowy porządek;
- rzeczywistość jest egoistyczna;
- jednolitość może prowadzić do totalitaryzmu i przemocy;
- niejednoznaczne rozumienie pojęcia tożsamość;
- najważniejszym zadaniem człowieka jest kreowanie własnej tożsamości;
- normy moralne w tradycyjnym rozumieniu miały pomóc w utrzymaniu spójności oraz trwałości;
- normy istnieją niezależnie od innych dziedzin nauki
- autentyczna moralność nie jest już czymś oczywistym;
- jednostka zostawiona sama sobie;
- człowiek charakteryzuje się skłonnością do dehumanizacji;
- człowiek coraz częściej traktowany jest wyłącznie przedmiotowo;
- świat złożony z minimalnej ilości symboli jest światem pierwotnym i nie można do niego wrócić – nawet jeśli niektóre jednostki do tego właśnie dążą;
- człowiek jest uzależniony od możliwości otwarcia na kontakt i relacje z innymi, na drugiego człowieka;
- filozofia stara się określić człowieka przez jego odniesienie do otaczającej go rzeczywistości, w tym do rzeczywistości: zewnętrznej, przyrodniczej, transcendentnej;
- człowiek nie jest tworem całkowicie odizolowanym od świata;
- świadomość jest pojęciem różniącym się od takich terminów jak rozum czy umysł;
- mamy do czynienia z wolności „od” oraz wolnością „do”.

Wojciech Słomski, w swoich poglądach stara się wskazać przede wszystkim miejsce człowieka w zupełnie nowych warunkach i w nowym środowisku, a tym samym określić jego faktyczne znaczenie dla rzeczywistości i świata³⁵.

Personalizm w ujęciu Słomskiego jest zestawieniem różnych nurtów, które traktują o człowieku i jego relacji z otoczeniem, a także tych, które w jakikolwiek sposób mówią o jednostce w szerszym kontekście³⁶. Jednak nurtami kluczowymi, które wywarły na nim największe wrażenie są: myśl chrześcijańska, marksizm oraz egzystencjonalizm³⁷. To właśnie z nich, Słomski czerpał największą inspirację uważając tym samym, że w tych nurtach zawarta jest cała prawda na temat tego w jaki sposób jednostka powinna być postrzegana współcześnie i z jakimi problemami mu się zmierzyć, a tym samym, jest w stanie określić, jakie czynniki determinują jednostkę i wpływają na jej sytuację, światopogląd i system wartości, którym się kieruje w swoim życiu³⁸. Oczywiście, należy tutaj również zaznaczyć, że tylko i wyłącznie za sprawą myśli chrześcijańskiej możliwe jest odpowiednie i możliwie najbardziej kompletne postrzeganie osoby i jednostki w otaczającej ją rzeczywistości³⁹.

Na chwilę obecną, można uważać, że personalizm jest jedną ze składowych części filozofii chrześcijańskiej i w zdecydowanym stopniu determinuje jej ogólny charakter i zakres działania⁴⁰.

Według profesora Słomskiego, współczesny personalizm może być traktowany jako pewnego rodzaju, całościowy system filozoficzny⁴¹. Natomiast jego najważniejszym zadaniem i celem jest próba udzielenia odpowiedzi na pojawiające się, coraz to nowe problemy społeczne, na które nie można uzyskać odpowiedzi wykorzystując znajomości filozofii, etyki czy innych nauk, zajmujących się takimi

³⁵ Słomski W., *Wolność osoby ludzkiej według Emmanuela Mouniera*, Warszawa 1996; Słomski W., *Úvod do filozofie Emanuela Mouniera*, Prešov 2006; Słomski W., *Duch personalizmu*, Warszawa 2008; Słomski W., *Personalistyczna koncepcja wolności Emmanuela Mouniera*, in: EF 26/1998.

³⁶ Słomski W., *Wolność osoby ludzkiej według Emmanuela Mouniera*, Warszawa 1996; Słomski W., *Úvod do filozofie Emanuela Mouniera*, Prešov 2006.

³⁷ Słomski W., *Duch personalizmu*, Warszawa 2008; Słomski W., *Personalistyczna koncepcja wolności Emmanuela Mouniera*, in: EF 26/1998.

³⁸ Słomski W., *Duch personalizmu*, Warszawa 2008, s. 73 – 92.

³⁹ Słomski W., *Úvod do filozofie Emanuela Mouniera*, Prešov 2006; Słomski W., *Introduction to the philosophy of Emanuel Mounier*, in: Parerga 1/2004; Słomski W., *The civilization of labor in the personalistic philosophy of Emanuel Mounier*, in: Parerga 1/2008.

⁴⁰ Słomski W., *Wolność osoby ludzkiej według Emmanuela Mouniera*, Warszawa 1996.

⁴¹ Słomski W., *O tożsamość europejską. Uwag kilka z punktu widzenia filozofii kultury*, in: *Wszechnica polska* 3/2002.

zagadnieniami dotychczas⁴². Dzieje się tak głównie dlatego, że wraz z postępowaniem cywilizacyjnym, wraz z rozwojem społecznym i uleganiem tendencjom globalnym, problemy społeczne zyskują zupełnie nowy wymiar, który dotychczas był praktycznie nieobecny⁴³.

Ogromny wpływ na taką sytuację miał konsumpcjonizm, który praktycznie całkowicie zdominował dotychczasowe społeczeństwa i normy w nich obowiązujące. Stopniowo bowiem, dochodzi do zastępowania tradycyjnego sposobu myślenia i stara się wdrożyć zupełnie nowe rozwiązania, które mają być odpowiedzią właśnie na konsumpcjonistyczne podejście do życia, do jednostki i do wartości, które wyznaje się w takim społeczeństwie⁴⁴.

Warto tutaj również podkreślić, że coraz częściej dochodziło również do sytuacji, w których jednostka jest traktowana podmiotowo, a tym samym nie liczą się jej potrzeby czy oczekiwania, a ważne jest czego oczekuje od niej inna jednostka i czy jest ona w stanie to spełnić⁴⁵. Jednostka postrzegana jest jako swoiste narzędzie, które można wykorzystać do osiągnięcia własnych celów. Dominacja takiego poglądu oraz konsumpcjonizmu sprawiają, że profesor Słomski uznaje, że współczesny świat jest całkowitym zaprzeczeniem humanizmu, a wszelkie wartości, które można określić mianem humanizmu są wartościami bezużytecznymi i przestarzałymi⁴⁶.

Z tego też względu, można uznać, że personalizm właśnie z takiego kryzysu powinien czerpać, w nim doszukiwać się swoich źródeł i generować tym samym sposób postrzegania jednostki stojący w opozycji do takiego systemu wartości i tego co w nim się prezentuje⁴⁷. Dodatkowo, personalizm powinien być budowany na kryzysie cywilizacyjnym i na fakcie, że na chwilę obecną, cywilizacją dominującą jest cywilizacja pieniądza i rozpowszechniający się materializm⁴⁸.

W wizji personalizmu prezentowanej przez profesora Słomskiego można dostrzec fakt, że jednostka jest tutaj postrzegana jako samoistny, samo stanowiący

⁴² Słomski W., *Kilka uwag o personalizmie Emmanuela Mouniera*, in: *Archeus* 3/2002.

⁴³ Słomski W., *Duch personalizmu*, Warszawa 2008, s. 73 – 92.

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ Słomski W., *Koncepcja osoby w filozofii E. Mouniera*, in: *Ruch Pedagogiczny* 1-2/2004.

⁴⁶ Słomski W., *Etyka a filozofia*, in: *Parerga* 3/2007.

⁴⁷ Słomski W., *Introduction to the philosophy of Emanuel Mounier*, in: *Parerga* 1/2004.

⁴⁸ Słomski W., *Duch personalizmu*, Warszawa 2008, s. 73 – 92.

byt, który jest w stanie wykreować siebie, dostosować się do nowych warunków i do nowego otoczenia, które zostało stworzone przez współczesną cywilizację⁴⁹.

Dodatkowo, człowiek dąży do ciągłego rozwoju, a tym samym nie zatrzymuje się w miejscu, nie ma przestojów, a tym samym jest w stanie dużo lepiej i dokładniej dostosować się do otaczającej go rzeczywistości, potrafi odnaleźć się w zupełnie nowych warunkach, na co nie miałby szans jeśli nie dążyłby do ciągłego rozwoju i samozaspokojenia⁵⁰.

Warto tutaj również podkreślić, że jednym z kluczowych elementów personalizmu w ujęciu Wojciecha Słomskiego jest konieczność nawiązywania relacji z pozostałymi członkami danej społeczności. Tylko dzięki tym relacjom, dzięki wzajemnemu oddziaływaniu dana jednostka może się w pełni rozwijać i może być odpowiedzialna zarówno za siebie jak i za innych. Jest to szczególnie ważne zwłaszcza we współczesnym świecie, który zdominowany jest przez egoizm i samolubność, a także chęć samodzielnego osiągania poszczególnych celów, które będą korzystne wyłącznie dla pojedynczych jednostek⁵¹.

Co więcej człowiek musi nauczyć się żyć w świecie, który jest swoistym zestawieniem świata materialnego i duchowego, a co za tym idzie musi nauczyć się, w jaki sposób pogodzić ze sobą te dwa światy, w jaki sposób w ich ramach funkcjonować i jakimi wartościami i poglądami będzie się kierował. Tylko wówczas będzie mógł się rozwijać, będzie mógł wpływać na swoje życie i na otoczenie, w którym aktualnie się znajduje⁵².

Według Wojciecha Słomskiego Emmanuel Mounier, mimo tego iż miał ogromny wpływ na kształtowanie się personalizmu powinno się go uważać przede wszystkim za ojca jednej z odmian personalizmu, a nie całego nurtu⁵³. Trzeba tutaj bowiem podkreślić, że dla profesora Słomskiego, ujęcie personalizmu przez Mouniera jest niezwykle specyficzne i zawężone, a przez to też nie zawsze można go odnieść do całego nurtu⁵⁴. W przypadku Mouniera można bowiem bardziej mówić o personalizmie, który zbliżony jest do marksizmu i lewicowych nurtów,

⁴⁹ Słomski W., *O tożsamość europejską. Uwag kilka z punktu widzenia filozofii kultury*, in: *Wszechnica polska* 3/2002.

⁵⁰ Słomski W., *Duch personalizmu*, Warszawa 2008, s. 73 – 92.

⁵¹ Słomski W., *Introduction to the philosophy of Emanuel Mounier*, in: *Parerga* 1/2004; Słomski W., *The civilization of labor in the personalistic philosophy of Emanuel Mounier*, in: *Parerga* 1/2008.

⁵² Słomski W., *Człowiek u progu XXI wieku – dramat wyborów etycznych*, in: *Parerga* 4/2007.

⁵³ Słomski W., *Wolność osoby ludzkiej według Emmanuela Mouniera*, Warszawa 1996.

⁵⁴ Słomski W., *Úvod do filozofie Emmanuela Mouniera*, Prešov 2006.

a co za tym idzie jest on twórcą zupełnie nowego kierunku, który wyrasta na łonie historii filozofii⁵⁵. Jednocześnie, należy tutaj podkreślić, że Mounier nie jest jedynym przedstawicielem nurtu, na którego trzeba zwrócić uwagę⁵⁶. Innymi przedstawicielami personalizmu, którzy są godni uwagi to Nedoncell i Rougemont, którzy także odnieśli spore sukcesy na tym właśnie polu, mimo iż traktowali oni personalizm jako pewną formę i odmianę filozofii ducha, egzystencjalizmu czy też tomizmu. Profesor Słomski szczególnie podkreśla ich znaczenie, tym bardziej, że często, w analizie poglądów dotyczących personalizmu zapomina się właśnie o tych przedstawicielach i ich wkładzie w rozwój personalizmu⁵⁷.

W Polsce, na szczególną uwagę zasługuje Woroniecki, który często, wg Słomskiego, powołuje się na myśli Bednarskiego. Dodatkowo, profesor Słomski uważa również, że jeśli poglądy Woronieckiego pojawiłyby się odpowiednio wcześniej w Europie Zachodniej mógłby on zostać uznany za prekursora Soboru Watykańskiego II, a także za ojca personalizmu w Polsce⁵⁸.

Dla Wojciecha Słomskiego filozofia, która jest postrzegana jako jednolita i spójna całość nosi znamiona myśli personalistycznej: „Badania nad szczególnym charakterem myśli polskiej ujawniają, że jej magistralą jest taki system treściowy i metodyczny, który można nazwać ogólnie personalizmem”⁵⁹. Wg. profesora Słomskiego, opinia ta wydaje się być opinią całkowicie nieuzasadnioną ponieważ polska filozofia charakteryzowana jest niejednokrotnie jako pewnego rodzaju filozofia aktywizmu i podkreśla się jej nieustanny związek z problemami życia społecznego⁶⁰.

Polska filozofia tamtego okresu, zaczęła przejawiać zainteresowanie właśnie człowiekiem, jako pewnego rodzaju wytworem życia społecznego oraz pracy, nie natomiast jako określonego podmiotu, który posiada pewne prawa należące mu się z natury ludzkiej.⁶¹ Dominujący wówczas marksizm bowiem narzucał myślenie o jednostce jako o pewnym elemencie, który jest wytworem stosunków spo-

⁵⁵ Rzyziński R., *Francuski personalizm I połowy XX w. w ujęciu Wojciecha Słomskiego*, in: Parerga 4/2001, s. 147 nn.

⁵⁶ Słomski W., *Personalistyczna wizja wolności*, Warszawa 2000.

⁵⁷ Słomski W., *Wolność osoby ludzkiej według Emmanuela Mouniera*, Warszawa 1996; Słomski W., *Personalistyczna wizja wolności*, Warszawa 2000; Słomski W., *Duch personalizmu*, Warszawa 2008.

⁵⁸ Rzyziński R., *Francuski personalizm I połowy XX w. w ujęciu Wojciecha Słomskiego*, in: Parerga 4/2001.

⁵⁹ Ibidem.

⁶⁰ Słomski W., *Wolność osoby ludzkiej według Emmanuela Mouniera*, Warszawa 1996; Słomski W., *Personalistyczna wizja wolności*, Warszawa 2000; Słomski W., *Duch personalizmu*, Warszawa 2008.

⁶¹ Rzyziński R., *Francuski personalizm I połowy XX w. w ujęciu Wojciecha Słomskiego*, op. cit.

lecznych, a co za tym idzie, wszystkie prawa, godności itp. są wynikiem określonych układów społeczno – politycznych⁶².

Polski personalizm, w dużej mierze koncentruje się na tym, jakie mogą być źródła oraz ewentualne metody odrodzenia się całego życia społecznego, ze szczególnym uwzględnieniem tego chrześcijańskiego⁶³. Jest on wyjątkowo ważny ponieważ jest on na stałe wpleciony w polską historię, która z kolei jest rozumiana jako jeden z obszarów, w ramach którego możliwe jest realizowanie historii indywidualnej. Wszystko to sprawia, że chętnie odrzuca się tutaj wszelkie idee fatalistyczne i stara się rozwinąć przekonanie, że człowiek może uczestniczyć w tworzeniu całej historii, a przez to samo jego działania mają moc historiotwórczą⁶⁴. Tak mocne skierowanie się w stronę historii jest charakterystyczne przede wszystkim dla polskiego personalizmu. Dodatkowo, warto tutaj jeszcze podkreślić, że niejednokrotnie może być wyrażone w tym, że jednym z ważniejszych elementów kształtujących rzeczywistość jest przywiązanie do idei moralnych, które także odpowiadają za losy dziejów⁶⁵.

Warto tutaj jednocześnie podkreślić, że takie rozumienie historii i dziejów nie jest pojęciem całkowicie abstrakcyjnym, a wynika przede wszystkim z zakorzenienia się wiary religijnej w pozytywnym bilansie historii uniwersalnej, a wszystkie wątki o charakterze mesjańskim dodatkowo wizję tę pogłębiają i uzupełniają.

Personalizm w polskim rozumieniu najczęściej kojarzy się z terminami takimi jak:

- Osobowość
- Charakter
- Jaźń
- Dusza⁶⁶.

A swoim zakresem obejmuje takie dziedziny jak: filozofia, pedagogika czy też psychologia⁶⁷.

⁶² Rzyziński R., *Francuski personalizm I połowy XX w. w ujęciu Wojciecha Ślomskiego*, in: *Parerga* 4/2001.

⁶³ Ślowski W., *Personalistyczna wizja wolności*, Warszawa 2000.

⁶⁴ Rzyziński R., *Francuski personalizm I połowy XX w. w ujęciu Wojciecha Ślomskiego*, in: *Parerga* 4/2001.

⁶⁵ Ślowski W., *Wolność osoby ludzkiej według Emmanuela Mouniera*, Warszawa 1996; Ślowski W., *Personalistyczna wizja wolności*, Warszawa 2000; Ślowski W., *Úvod do filozofie Emanuela Mouniera*, Prešov 2006.

⁶⁶ Rzyziński R., *Francuski personalizm I połowy XX w. w ujęciu Wojciecha Ślomskiego*, in: *Parerga* 4/2001.

⁶⁷ Ślowski W., *Duch personalizmu*, Warszawa 2008.

Bardzo ważne jest tutaj również to, że często uznaje się, że ten rodzaj personalizmu promuje indywidualizm, a nawet egoizm, szereg postaw społecznych, a także anarchistyczne hasła przejawiające się w nawoływaniu do zrywania więzów społecznych⁶⁸. Zarzuca się również mu często, że jest idealistyczny, zbyt mocno umoralniony a wręcz utopijny, a także oportunistyczny⁶⁹.

Dodatkowo, polski personalizm charakteryzuje się również ogromnym zainteresowaniem osobą i jej życiem. Uwidacznia się to przede wszystkim w licznych próbach zdefiniowania nie tylko samej osoby, ale też relacji jakie zachodzą pomiędzy osobą i światem oraz osobą i społeczeństwem, w ramach ustalonych struktur. Jest to jeden z kluczowych tematów, który podejmowany jest przez personalistów⁷⁰.

Mimo licznych prób, nie można jednoznacznie określić samej definicji osoby. Jest ona bowiem czymś pierwotnym, intuicyjnym a jednocześnie jest realna, egzystencjalna i doświadczalna, z tego też względu, w większości przypadków, poglądy na personalizm i postrzeganie osoby są wyłącznie próbą dokonania ogólnej charakterystyki i opisu tej osoby⁷¹.

Najważniejszymi wątkami polskiego personalizmu były te poruszane m.in. przez Wincentego Granatę, Karola Wojtyłę, Tymona Terleckiego, Mieczysława Krapca, Czesława Bartnika czy też właśnie Wojciecha Słomskiego. Każdy z nich, postrzegał osobę z innej perspektywy, w tym próbował ją ująć od strony:

- Podmiotowości
- Aktywności
- Unikatowości
- Relacji
- Powiązania z historią⁷².

⁶⁸ Słomski W., *Więzi społeczne w filozoficznej wizji Alfreda Adlera*, in: *Kwartalnik Pedagogiczny* 1(171)/1999; Słomski W., *O tożsamość europejską. Uwag kilka z punktu widzenia filozofii kultury*, in: *Wszechnica polska* 3/2002.

⁶⁹ Kobierzycki T., *Gnothi saeton: dusza, charakter, jaźń, osobowość, osoba, czyli dzieje pięciu pojęć*, Warszawa, 2001, s. 295 – 299.

⁷⁰ Słomski W., *Kilka uwag o personalizmie Emmanuela Mouniera*, in: *Archeus* 3/2002; Słomski W., *Osoba, osobowość – koncepcja osoby w personalizmie chrześcijańskim*, in: *Kronika Diecezji Sandomierskiej* 91/1998; Słomski W., *Koncepcja osoby w filozofii E. Mouniera*, in: *Ruch Pedagogiczny* 1-2/2004.

⁷¹ Kobierzycki T., *Gnothi saeton: dusza, charakter, jaźń, osobowość, osoba, czyli dzieje pięciu pojęć*, Warszawa, 2001, s. 295-299.

⁷² Ibidem.

Jednym z pierwszych sposobów postrzegania jednostki jest uznanie jej podmiotowości. Mowa tutaj przede wszystkim o personalizmie teologicznym, którego przedstawicielem był W. Granat. W tym ujęciu, osoba jest jednym z podstawowych i kluczowych odniesień dla całego świata. Dodatkowo, ważne jest tutaj również to, że osoby jako takiej nie da się poznać wyłącznie z zewnątrz, tak jak wszystkiego innego. Konieczne jest również poznanie jej od środka, a tym samym możliwe jest stworzenie jednolitego, całościowego obrazu. Z tego też względu, dla Granata najlepszą z możliwych był opis integralny osoby, który obejmuje większą ilość dziedzin jednocześnie. Tylko takie ujęcie problemu pozwala na zrozumienie czym jest osoba i jakie są jej najważniejsze cechy charakterystyczne⁷³.

Najlepszym określeniem osoby jest uznanie, że integralna osoba to pewien substancjalny oraz całkowity podmiot o charakterze zarówno cielesnym jak i duchowym, który jest zdolny do działania:

- Rozumnego
- Dobrowolnego
- Społecznego⁷⁴.

Dzięki temu może ona w sposób całkowicie harmonijny i niczym niezakłócony wzbogacać zarówno siebie jak i całą, otaczającą społeczność.

Skupiając się na takim ujęciu warto tutaj przyrzeć się kilku zasadniczym sposobom pojmowania osoby:

- Cieleśno – duchowy podmiot – sfera życiowa, w tym ta związana z jego podświadomością oraz nadświadomością
- Podmiot jednostkowy – abstrakcyjny twór, pewna określona idea, dzięki której osoba może być osadzona zarówno w czasie jak i w ustalonej przestrzeni. W takim ujęciu, należy pamiętać, że im lepiej rozwinięta i głębsza osobowość tym większy jest indywidualizm oraz jednostkowość danej osoby
- Substancjonalny podmiot – osoba jest w pełni świadoma swojej podmiotowości, a co za tym idzie jest w sobie i przez siebie jednak nie jest dla siebie. Pojawia się tutaj również założenie, że osoba taka postępuje w sposób rozumny, całkowicie wolny i zgodny ze społecznymi

⁷³ Granat W., *Osoba ludzka. Próba definicji*, Sandomierz 1985, s. 89 – 95.

⁷⁴ *Ibidem*, s. 248 – 252.

standardami, a co za tym idzie postępuje wg naturalnych standardów, a to co wyróżnia człowieka jest jego rozumność, czyli cechy takie jak: wnioskowanie, tworzenie pojęć, intuicja czy umiejętność osądzania⁷⁵.

Jednym z istotniejszych czynników, który definiuje ten proces jest oczywiście wolność, która w tym przypadku wiąże się z brakiem jakiegokolwiek przymusu, który może dotyczyć zarówno działania jak i tego, że nie podejmuje ona żadnych konkretnych działań. wolność w tym rozumieniu wiąże się z takimi pojęciami jak:

- Różnorodność
- Wyjątkowość
- Chęć rozwoju
- Samorozwojem
- Kreacją
- Chęcią przetrwania
- Chęć ciągłego wzbogacania się⁷⁶.

Wszystko to sprawia, że jednostka może być postrzegana nie tylko jako byt statyczny, ale również jako coś pozostającego w ciągłym ruchu, coś co decyduje się na nieustanne poszerzanie swoich horyzontów, zdobywanie nowych informacji, a przez to też osiąganie nowych granic rozwoju i sięgania po coraz to nowe i bardziej rozbudowane systemy wartości⁷⁷.

Kolejnym omówionym tutaj personalistą będzie Karol Wojtyła, który stara się odejść od postrzegania osoby wyłącznie jako pewnego rodzaju jednostki o naturze rozumnej, ale stara się stworzyć pewnego rodzaju gatunek osobowy. Dodatkowo, Wojtyła podkreśla również, że istnieją spore różnice pomiędzy osobą ludzką a naturą ludzką. Z uwagi na fakt, że natura jest w osobie, czyli nie może być samoistna, to właśnie osoba może być wyłącznie jedynym podmiotem działania oraz faktycznego istnienia⁷⁸.

Jednym z kluczowych elementów tych rozważań jest podział aktywności ludzkiej na dwa wymiary:

- Agere – stanowi rodzaj aktywności wewnętrznej, a tym samym odpowiada za wyrażanie siebie, kształtowanie osoby oraz dopełnia ją

⁷⁵ Ibidem.

⁷⁶ Ibidem.

⁷⁷ Ibidem.

⁷⁸ Wojtyła K., *Osoba i czyn oraz inne studia antropologiczne*, Lublin 1994, s. 12 – 15.

- Operari – zewnętrzna aktywność, która obejmuje takie aspekty działalności ludzkiej jak praca, kultura czy twórczość⁷⁹.

Biorąc pod uwagę powyższe stwierdzenia można jednoznacznie określić, że osoba to twór samoistny zarówno w sensie:

- Przedmiotowym
- Podmiotowym
- Materialnym
- Duchowym
- Rozumny
- Wolny
- Zrealizowany
- Skłonny do dalszego rozwoju
- Działający samodzielnie
- Potrafiący współdziałać w społeczności
- Znajdujący dopełnienie w działaniu i w sprawczości⁸⁰.

Dodatkowo, często podkreśla się tutaj, że osoba stanowi również pewnego rodzaju relację. Dla Wojtyły chrześcijaństwo jest przede wszystkim religią osoby, a co za tym idzie, jeśli nie człowiek nie mógłby być osobą, nie mogłoby być jednocześnie religii. Warto tutaj podkreślić, że rozumienie takie dotyczy również samego Boga, który także utożsamiany jest z osobą – co więcej tylko wtedy można będzie mówić o religii, o prawdziwej religii. Z tego też względu, z uwagi na to, że wszyscy jesteśmy osobami, możemy ze sobą tworzyć określone relacje, możemy nimi dowolnie zarządzać, a jednocześnie, możemy kreować razem świat i kontaktować się dzięki niemu z Bogiem. Dodatkowo, osoba, w zetknięciu z Bogiem tworzy się osoba chrześcijanina zyskująca dodatkowy, pozamaterialnym, ambiwalentny wymiar.⁸¹ Występuje w nim podział na:

- Zbawienie – niezabawienie
- Sacrum – profanum
- Prawda – fałsz
- Dobro – zło
- Miłość – nienawiść

⁷⁹ Bartnik Cz., *Personalizm*, Lublin 2000, s. 82–85.

⁸⁰ Ibidem.

⁸¹ Ibidem.

Każda osoba, do tego, aby mogła czuć się spełniona potrzebuje innych osób, potrzebuje relacji, które determinują jej charakter, pozwalają się w odpowiedni sposób rozwijać i dbać o siebie i swój rozwój. Ważnym elementem jest tutaj również uczestnictwo, które dodatkowo pozwala wyrażać siebie i swoje wartości⁸².

Kolejnym, ważnym przedstawicielem personalizmu, z którym można zestawić poglądy W. Słomskiego jest T. Terlecki, który zajmuje się przede wszystkim personalizmem krytycznym, który wg niego może się rozwijać w ramach personalizmu egzystencjalnego oraz społecznego przy jednoczesnej afirmacji personalizmu chrześcijańskiego⁸³.

W tym ujęciu, ustalanie czym jest osoba jest możliwe tylko wówczas jeśli dojdzie do tzw. aktu twórczego, które będzie swoistym, bardzo osobistym znakiem pozostawionym przez daną osobę, a który zostanie utrwalony na określonym materiale. To właśnie poprzez to dzieło, poprzez twórczość ujawnia się istnienie osoby. Warto tutaj podkreślić, że w tym ujęciu, osoba to jedyna z dostępnych rzeczywistości, która może zostać stworzona oraz która może być tworzona od wewnątrz i jedyna, którą tak naprawdę znamy. Dodatkowo, osoba to również byt za pomocą, którego możliwe jest tworzenie wartości, a tym samym osoba jest czymś zupełnie unikatowym, niepowtarzalnym czego nie da się tak po prostu zastąpić⁸⁴.

W takim ujęciu, każda osoba tworzy swój indywidualny świat i każda z nich, niezależnie od tego jakimi poglądami się kieruje może być traktowana jako jego środek i wymiar wszystkich wszechrzeczy⁸⁵. Funkcjonowanie osoby, jej istnienie jest więc procesem bardzo dynamicznym i nieustannym, a przez to też ruch ten staje się sensem ludzkiej kultury oraz najważniejszym jej źródłem, które zmierza stopniowo do całkowitego ucłowieczenia całego świata oraz do nadania odpowiednich cech ludzkich wszelkim zjawiskom oraz rzeczom.

W ramach tej analizy, człowiek nie jest już wyłącznie pewnym przedmiotem historii, jednym z jej działów, ale także staje się jej twórcą, jest wezwany a im dokładniej i z większym zaangażowaniem odpowiada na to wezwanie staje się jeszcze bardziej świadomy swojej roli, chętniej sprzeciwia się pojawiającym się

⁸² Ibidem, s. 90-96.

⁸³ Słomski W., *Wolność osoby ludzkiej według Emmanuela Mouniera*, Warszawa 1996; Słomski W., *Duch personalizmu*, Warszawa 2008.

⁸⁴ Terlecki T., *Krytyka personalistyczna. Egzystencjalizm chrześcijański*, Warszawa 1987, s. 20 – 26.

⁸⁵ Ibidem.

wpływow i z jeszcze większym zaangażowaniem obserwuje świat, mając na uwadze również to, że poniekąd jest on za ten świat odpowiedzialny. Odpowiedzialność ta jest wprost proporcjonalnie większa do tego, im bardziej zaangażowaną osobą się staje.

Personalizm postrzegany w taki sposób pozwala na ukazanie tego, że nie jest on wyłącznie klaustrofobicznym, mocno szczelnym systemem, a powinien być bardziej traktowany jak pewnego rodzaju perspektywa, postawa, która skupia w sobie odpowiednio dobrane działania i metody.

Dzieło jest tutaj rozumiane jako pewien akt przymierza wszystkich ludzi którzy są ludzcy, którzy chcą być odpowiedzialni za to co się z nimi dzieje i w jaki sposób postrzegają daną rzeczywistość.⁸⁶

Dzięki aktowi temu człowiek jako osoba może za każdym razem wraz z tym dziełem się odnawiać, nabierać nowego znaczenia, a wartości przez niego wyznawane są jeszcze bardziej eksponowane i stanowią pewien wymiar transcendentálny.

Najważniejszym wymiarem ludzkiej osobowości jest określenie jej wielkości za pomocą ustalenia jej procesu twórczego.

Kolejnym rodzajem polskiego personalizmu, z którym można zestawić wizję Słomskiego jest osoba postrzegana przez pryzmat własności. W takim rozumieniu, osoba jest konkretną, jednostkową oraz doskonałą substancją posiadającą rozumną naturę. Cechami takiej jednostki są przede wszystkim:

- Figura
- Forma
- Tempu
- Locus
- Strip
- Partia
- Nomen⁸⁷.

Warto tutaj podkreślić, że żadna z wymienionych powyżej cech nie jest wystarczająca do tego, by stworzyć odpowiednią wizję osoby. Dzieje się tak dlatego, że osoba jest substancją całkowicie samodzielnią, samoistną, a tym samym żadna z tych cech nie może ostatecznie determinować jej kształtu i charakteru⁸⁸.

⁸⁶ Ibidem.

⁸⁷ Ibidem.

⁸⁸ Krapiec M. A., *Metafizyka*, Lublin 1995, s. 270 - 276.

Jednostka wyraża się najlepiej za pomocą aktów działania, a można tego doświadczyć w codziennej rzeczywistości i w codziennym doświadczaniu samego siebie.

W tym ujęciu, dusza ludzka jest samoistna, tworzy siebie oraz formuje swoje ciało, które podlega wszelkim prawom materii natomiast samego siebie wyraża w aktach takich jak:

- Poznanie
- Miłość
- Twórczość
- Decyzja⁸⁹.

W takim ujęciu, ujawnia się również skrajny transcendentalizm jednostki względem natury, co sprawia, że można ją równocześnie umieścić poza całą historią. Wynika z tego, że osoba to w pełni idealny podmiot, który istnieje sam w sobie, jest doskonały, a jednocześnie funkcjonuje zarówno dla siebie jak i w sobie⁹⁰. Również i w tym przypadku bycie osobą wiąże się z koniecznością nawiązywania relacji z innymi, do wspólnego realizowania obowiązków, dążeniu do osiągnięcia wspólnego dobra. Dzięki temu, człowiek może nie tylko samodzielnie się realizować, ale również wpływać na to, w jaki sposób realizuje się inna osoba, jak jest ona postrzegana i w jakim kierunku będzie ona zmierzać⁹¹. Z tego też względu, w tym ujęciu, osoba jest pewnym bytem społecznym, który mimo tego, że do właściwego funkcjonowania potrzebuje społeczeństwa nie jest mu całkowicie podporządkowany, jest niezależny od niego, a dodatkowo, często wychodzi się z założenia, że to właśnie społeczeństwo podlega jednostce, a nie odwrotnie⁹².

Innym ujęciem personalizmu, jest postrzeganie siebie i innych przez pryzmat miłości. Warto tutaj podkreślić, że w rozumieniu tym, to Bóg jest miłością natomiast drugi człowiek jest odbiciem tej miłości, a świat występuje tutaj jako miłość zmałona. Prowadzi to do powstawania niejako dwóch niezależnych rzeczywistości osobowych:

- Boga
- Człowieka

⁸⁹ Ibidem.

⁹⁰ Ibidem.

⁹¹ Ibidem, s. 377 - 340.

⁹² Ibidem.

Natomiast sam świat znajduje się pomiędzy tymi rzeczywistościami. Dodatkowo, jednostka jest tutaj postrzegana jako bunt przeciwko odtwarzaniu rzeczywistości. konieczne jest, aby człowiek mógł rzeczywistość tę odpowiednio kształtować, być za nią odpowiedzialny ponieważ nic poza bytem nie istnieje. W dużej mierze zatem, chodzi tutaj przede wszystkim o to, by w odpowiedni sposób rozwinąć. Każda osoba, niezależnie od tego w jaki sposób jest postrzegana stanowi jeden, żywy system personalistyczny, który funkcjonuje według stworzonych przez nią zasad i jest determinowany przez rzeczywistość, którą się otacza⁹³.

Osoba jest tutaj traktowana również jako swoisty byt:

- Jaźniowy
- Głęboki
- Spełniony
- Cieleśny
- Wewnętrzny
- Dynamiczny⁹⁴.

Przy czym byt duchowy i cielesny jest w ostatecznej fazie transcendowany⁹⁵. Dodatkowo, punktem wyjścia staje się tutaj korelacja świata osobowego z rzeczami. Natomiast rzeczywistość jest czymś co człowiekowi powinno być najbliższe, najłatwiej dostępne – zarówno pośrednio jak i bezpośrednio, a jednocześnie jest rzeczywistością ewidentną i misteryjną, wielowątkową oraz wielokodową. Często również postrzegana jest jako coś zarówno empirycznego jak i ponadempirycznego co determinuje w znacznym stopniu postrzeganie rzeczywistości i sposób jej interpretowania⁹⁶. Z tego też względu, osoby nie można traktować wyłącznie jako czegoś zmysłowego czy wyłącznie materialnego, osoba jest całością, która składa się z różnych rzeczywistości i wielości mocno zróżnicowanych poglądów.

Dodatkowo, opis osoby może być tutaj realizowany w trzech niezależnych aspektach:

- Synchronicznych – w tym ujęciu, osoba jest niezależną substancją o charakterze duchowym i cielesnym, która eksponuje swoją jaźń jednocześnie automatycznie się transcendując, tak aby mogła wypełnić się

⁹³ Bartnik Cz., *Personalizm*, Lublin 2000, s. 24 – 29.

⁹⁴ Ibidem.

⁹⁵ Ibidem.

⁹⁶ Ibidem, s. 178-186.

również w innych osobach i bytach. Osoba taka została stworzona wyłącznie ontycznie, a określana jest przez specyficzne atrybuty, funkcje oraz miejsca. Można więc powiedzieć, że jest to byt o charakterze samoistnym, całkowicie doskonałym, który przejawia się w jaźni zarówno społecznej jak i indywidualnej. Warto tutaj podkreślić, że opis ten nie jest w stanie całkowicie i dokładnie wyrazić całej wielowarstwowej dynamiki tej osoby

- Diachroniczny - funkcjonowanie osoby w sferze działania, w sferze twórczości oraz przede wszystkim samorealizacji. W tym kontekście osoba jest kimś kto utożsamia się z jaźnią robiąc to za pomocą swoich własnych metod, odgrywając w tym procesie niezwykle rolę, ktoś kto spełnia się w tym procesie samoistnie
- Synchronicznie - diachroniczny - jest to swoiste zestawienie obydwu wyżej scharakteryzowanych aspektów, a można to scharakteryzować jako kogoś kto jest w swej roli lub jako ktoś którego rola określona jest we wszechbycie. Widać tutaj pewnego rodzaju ontyczność i otwartość całego bytu⁹⁷.

Umieszczenie w tym kontekście poglądów Wojciecha Ślomskiego jest fakt, że dużą wagę przywiązuje zarówno do filozofii chrześcijańskiej jak i do innych nurtów, z których inni personaliści nie chcieli korzystać. Profesor Ślowski jako jeden z nielicznych zdecydował się na zestawienie chrześcijańskiej myśli z marksizmem i egzystencjoanlizmem, czyli z myślami, których dotychczas wydawało się, że nie można łączyć⁹⁸.

Dla profesora Ślomskiego, osoba to ten element, na którym wszystko się opiera, a jednocześnie jest to byt złożony zarówno z części materialnej jak i pozamaterialnej, które ze sobą współgrają i wzajemnie się współtworzą⁹⁹. Żadna z tych dziedzin nie jest w stanie samodzielnie funkcjonować, a do zgodnego i pełnego działania potrzebne są zarówno sfera materialna jak i pozamaterialna. Dodatkowo, jest to byt całkowicie samoistny, który nie może być determinowany wyłącznie przez jeden czynnik, a jest określany przez większą ilość elementów¹⁰⁰. Nieza-

⁹⁷ Ibidem, s. 178 - 186

⁹⁸ Ślowski W., *Duch personalizmu*, Warszawa 2008, s. 35 - 49.

⁹⁹ Ślowski W., *Kilka uwag o personalizmie Emmanuela Mouniera*, in: *Archeus* 3/2002.

¹⁰⁰ Ślowski W., *Emmanuela Mouniera filozoficzna koncepcja chrześcijańskiego personalizmu*, in: *Phenomena* 9/2003.

leżnie od tego, w jaki sposób osoba jest interpretowana, zawsze będzie jednostką, która jest:

- Niezależna
- Samoistna
- Ukierunkowana na rozwój
- Indywidualna
- Jednolita całość
- Szanująca wartości¹⁰¹.

W personalizmie Wojciecha Słomskiego, bardzo ważne miejsce zajmują również wartości humanistyczne¹⁰². Okazuje się bowiem, że to właśnie dzięki kryzysowi, jaki pojawił się za sprawą nadmiernego przywiązania do pieniądza i do wartości materialnych, personalizm może znaleźć umiejscowienie jedynie w tych wartościach, a tym samym jest niczym innym jak tylko próbą uzyskania odpowiedzi na nurtujące społeczeństwo pytania¹⁰³. Dodatkowo, personalizm, może być traktowany również jako panaceum na wszelkiego rodzaju kłopoty i kryzys, który może pojawić się zarówno w świecie wartości jak i ten moralny oraz światopoglądowy¹⁰⁴.

Cechami wspólnymi, które łączą myśl Wojciecha Słomskiego z innymi personalistami są z całą pewnością elementy takie jak:

- Osoba jako byt samoistny
- Odniesienia do myśli chrześcijańskiej
- Współegzystowanie świata materialnego i pozamaterialnego
- Postrzeganie osoby jako całości
- Osoba to twór dążący do ciągłego rozwoju
- Przywiązanie do wartości
- Historia połączona jest z osobą i wpływa na jej kształtowanie się.

Natomiast cechami różniącymi personalizm profesora Słomskiego od innych przedstawicieli nurtu są m.in.:

- Nawiązania do marksizmu
- Dostrzeganie kryzysu wartości humanistycznych

¹⁰¹ Słomski W., *Duch personalizmu*, Warszawa 2008, s. 35 – 49.

¹⁰² Słomski W., *Etyka a filozofia*, in: *Parerga* 3/2007; Słomski W., *Rund um die Kommunikationskonzeption In der Philosophie von Emanuel Mounier*, in: *Doctrina* 2/2005; Słomski W., *Introduction to the philosophy of Emanuel Mounier*, in: *Parerga* 1/2004.

¹⁰³ Słomski W., *Wolność osoby ludzkiej według Emmanuela Mouniera*, Warszawa 1996.

¹⁰⁴ Słomski W., *Duch personalizmu*, Warszawa 2008, s. 35 – 49.

- Konieczność zweryfikowania poglądów o nowe wartości, bardziej materialne
- Osoba kieruje się coraz częściej w stronę materializmu
- Traktowanie personalizmu jako całego systemu filozoficznego
- Rozumienie, że pojęcie osoby jak i cały personalizm może łączyć się nie tylko z filozofią chrześcijańską, ale też z innymi nurtami
- Personalizm może się rozwijać tylko dzięki temu, że cywilizacją dominującą coraz częściej jest cywilizacja materialna
- Personalizm musi nieustannie doganiać proces przekształcania się osoby i funkcjonowania w zupełnie nowych warunkach¹⁰⁵.

Każdy z przytoczonych personalistów i jego poglądy sprawia, że personalizm polski jest personalizmem niezwykle wyjątkowym ponieważ stara się nie tylko określić sens i znaczenie jednostki i osoby, ale przede wszystkim dlatego, że stara się poruszać niezwykle istotne sprawy dla całego społeczeństwa, stara się bronić ludzkiej godności, wywierać wpływ na kształtowanie się społeczeństw, a także dokłada wszelkich starań, aby coraz większą wagę przykładano do ochrony praw człowieka i osoby¹⁰⁶.

Dodatkowo, polski personalizm to w dużej mierze próba scharakteryzowania osoby i ustalenie jednoznacznej definicji. Oczywiście, z przyczyn niezależnych od personalistów, ustalenie jednoznacznej i wspólnej dla całego nurtu definicji jest niemożliwe, a co za tym idzie, powstaje kilka, bardzo zróżnicowanych opisów osoby determinujących postrzeganie i rozwój samego personalizmu¹⁰⁷.

Nie można jednoznacznie stwierdzić, które z określeń jest tym właściwym i najbardziej odpowiednim dla współczesnego świata i które może być postrzegane jako to prawdziwe ponieważ fakt, że opisy te uwzględniają często bardzo zróżnicowane względem siebie elementy sprawia, że każda z przytoczonych definicji jest opisem unikatowym i wyjątkowym. Jednak nie da się zaprzeczyć, że polskie ujęcie osoby i personalizmu to swoiste skorelowanie nauk takich jak:

- Filozofia

¹⁰⁵ Słomski W., *Duch personalizmu*, Warszawa 2008, s. 35 – 49.

¹⁰⁶ Słomski W., *Wolność osoby ludzkiej według Emmanuela Mouniera*, Warszawa 1996; Słomski W., *Personalistyczna wizja wolności*, Warszawa 2000; Słomski W., *Duch personalizmu*, Warszawa 2008; Słomski W., *Úvod do filozofie Emanuela Mouniera*, Prešov 2006.

¹⁰⁷ Słomski W., *Philosophy in school and life, Philosophy as an art. of thinking*, in: *Philosophie* 44/2001; Słomski W., *Rund um die Kommunikationskonzeption In der Philosophie von Emanuel Mounier*, in: *Doctrina* 2/2005; Słomski W., *Introduction to the philosophy of Emanuel Mounier*, in: *Parerga* 1/2004.

- Psychologia
- Teologia
- Socjologia
- Pedagogika.

Przez to też, jest to bardzo zróżnicowane i wielowymiarowe pojęcie¹⁰⁸.

Summary

Słomski defining philosophy of the XXIst century recognizes that in order to understand it, it is necessary to define how those threats, resulted first of all from the technological progress and transformations caused by this progress, were defined earlier.

Personalism in Słomski's perspective is the compilation of various currents which deal with the individual and his relations with surroundings, and also these ones which say about the individual in the wider context. However, the key currents which made the largest impression on him are as follows: Christian thought, Marxism and existentialism. Słomski has drawn the biggest inspiration simply from them, and believed thereby that the whole truth was contained in those currents. The truth on how the individual should be perceived contemporarily and with what problems is supposed to cope, and thereby he is able to define which factors determine the individual and influence his situation, worldview, and the system of values which he is guided by in his life.

According to Professor Słomski, the present personalism can be treated as a certain kind of a comprehensive philosophical system. However, its the most important task and aim is an attempt to give an answer to appearing more and more often new social problems on which one using philosophy, ethics or other sciences dealing with such issues so far cannot get the answer. It happens so mainly because along with the civilization progress, and the social development and undergoing global tendencies, social problems gain a completely new dimension which practically has not existed so far.

¹⁰⁸ Słomski W., *Wolność osoby ludzkiej według Emmanuela Mouniera*, Warszawa 1996; Słomski W., *Personalistyczna wizja wolności*, Warszawa 2000; Słomski W., *Úvod do filozofie Emanuela Mouniera*, Prešov 2006; Słomski W., *Duch personalizmu*, Warszawa 2008.

PROSOPON

NR 1/2011

[s. 83-88]

Janusz Czerny

Homo civitatis

Keywords: *culture, civilization, development, crises, new technology*

Czym różni się nauka czasów odległych epok od stylu uprawiania nauki obecnie?

Tylko jednym faktem, a mianowicie w odległych epokach antycznych podłożem nauki była kultura, a dzisiaj nauka wyrasta z cywilizacji. I właśnie ten fakt zadecydował o odrębności tych nauk. Nauka w czasach nam odległych była *Geist* (Hegel), *spirit* (Seneka), a dzisiaj jest *calculus* (Leibniz)¹.

Dawniejsza nauka była *nonmetrum*. Dzisiaj odwrotnie *measures calculum*. Wszystkie te okoliczności sprawiają, że dzisiejsza nauka zeszła na pozycje *techne*, z dawniejszych pozycji *spirit*².

Fetyszyzmem nauki naszych czasów stała się matematyka, która zaszła na poziomy, *fokus – pocus – poculum*. W szkicu tym nadarzy się okazja ukazania tych naukowych sensacji XXI wieku.

Zamiast akademickich przydługich wywodów sięgniemy tym razem po żywą egzemplifikację.

Autor tego opracowania wybrał się na konferencję naukową poświęconą współczesnej fizyce i zabrał ze sobą humanistę w roli *obserwatora*. Na konferencji tej wygłoszono szereg referatów, odczytów i komunikatów związanych proble-

¹ Oparta głównie na narzędziach matematyki, przez co stała się bardziej scjentyistyczna, aniżeli humanistyczna.

² Nauka dzisiejsza bliższa jest technologii czy *logistic*, aniżeli *spirit*.

mowo z dzisiejszą fizyką. Na ogół omawiano standardowe zagadnienia fizyki, które okrążyły już świat wiele razy.

Mówcy prześcigali się między sobą w finezji prowadzonych wywodów, sięgając co rusz po wyrafinowane równania operatorowe chromodynamiki kwantowej.

Była mowa o drugiej kwantyzacji teorii pola. Mówiono o mechanizmach zastępujących współrzędne uogólnione i pędy operatorami, które powinny spełniać tzw reguły komutacji. Jeden z uczestników mówił o warunkach komutacji dla tak zwanych działań dwuargumentowych³.

Jednak najwięcej czasu pochłonęło zagadnienie oddziaływania kwarków, a ściślej mówiąc kwestii *uwięzienia* kwarków, które *de facto* powinny być swobodne. Wiadomo, że kwarki są składnikami materii barionowej i mezonów (hadronów), ale gluony ograniczają swobodę kwarków (*kleją je*). Po skończonej sesji plenarnej mój kolega humanista był wyczerpany. Starał się sumiennie wsłuchiwać w głosy referentów, ale niestety *nulla fenitia*.

I nie ma się czemu dziwić. Z góry było wiadomo, że humanista nie pojmie wyrafinowanego rachunku operatorowego, bo nie ma na ten temat żadnej wiedzy. Czy jest więc sens, aby na konferencjach o tematyce przyrodniczej byli humaniści ?

Oczywiście, że tak. I to w dodatku sens głęboki. Na wykłady R., Feynmana przychodziły tłumy ludzi (najmniej fizycy). Feynman prowadził misterne wywody matematyczne, ale każde przekształcenie było komentowane w języku zrozumiałym dla wszystkich. Ostatecznie każde równanie niesie jakąś myśl, ideę gdzie aparat matematyczny staje się zbędny.

A. Einstein i L. Infeld napisali w 1938 roku pracę pod tytułem *Ewolucja fizyki*. W książce tej nie użyto ani jednego wyrażenia matematycznego. Na tej niewielkiej książeczce wychowało się wielu znakomitych fizyków (Dyson, Escher, Josephson)⁴.

Wielu przyszłych fizyków pozostawało pod urokiem i prostotą tej naukowej publikacji. L. Lederman zawsze powtarzał *Gdy się dogłębnie rozumie problem, to zawsze przedstawia się go klarownie*⁵. Oznacza to tyle, że wiedza jasna jest dostępna wszystkim. Zresztą jest to jedyna misja nauki, nauka ma to do siebie, że jest ona i dla geniusza, i Kowalskiego.

³ To działy współczesnej fizyki kwantowej zwanej „kwantową teorią pola”.

⁴ Wyłożono w niej nie matematyczny formalizm, co raczej idee fizyki.

⁵ *Mathematik ist alles* mawiał Peter Hartmann.

Tymczasem u niektórych badaczy obserwuje się zjawisko odwrotne. Ze znajomości matematyki chcieliby oni uczynić: *Leitfaden* (SuBmann).

Pewien polski uczony usiłuje dowieść, że tylko wybitne jednostki są w stanie udźwignąć ciężar matematycznej ekwilibrystyki, a reszta to *Unfähigforscher*. Dodaje on, że pewnych równań nie rozumieją (albo mają trudności) zawodowi matematycy. To ewidentny neofaraonizm. Popatrzcie wy szare komórki jak tu finezyjny matematyk robi *Eindruck*.

Hilbert bardzo szybko wybił Husserlowi z głowy zawód matematyka, nie z powodu braku wiedzy, ale napuszonego szpanerstwa i lekceważenia innych. Ostatecznie Husserl nie został ani matematykiem, ani wielkim filozofem. Należy pamiętać, że nie miał on przygotowania filozoficznego, poza naukami Franza Brentany⁶.

Powróćmy na moment do naszego humanisty. Po skończonych obradach uczestników zaproszono na *lunch*. Jak to zwykle bywa podczas posiłku dalej rozmawiano o niektórych wywodach z konferencji. Wspomniany przez nas entuzjasta matematyki powiedział do jednego z profesorów, że mógłby obliczyć ruch jego łyżki za pomocą trzeciej pochodnej.

Po wyjściu z gmachu obrad mój kolega humanista zadał mi pytanie: *Po co oni wyprowadzali tasiemcowe równania, skoro mówili do fachowców fizyków?*

Wówczas odpowiedziałem mu: Może chcieli tą drogą przekonać uczestników o słuszności swoich wywodów, albo wykazać się erudycją, albo też chcieli *Seine Weisheit zur Schau tragen*⁷.

A dlaczego po wyprowadzeniu równań nie podawano wniosków natury ogólnej - pytał dalej humanista?

Bo widocznie uznali, że wszyscy obecni wiedzą o co chodzi. Czyli mówili o tym, co obecnym było wszystko wiadome? Wszystko, albo pewne wątki odparłem humaniście.

Thomas Kuhn wywodził, że jest ścisły związek między głębią wiedzy uczonego, a jego publicznym zachowaniem, i jest on proporcjonalny do wiedzy uczonego.

⁶ Gesammelte Schriften von D., P. Hilbert, P. Werke., L.B. HoeB, Hannover, 1972.

⁷ Popisać.

Mój kolega humanista tej skromności u wielu uczestników obrad nie dostrzegł. No, cóż ostatecznie zebrali się tam egipscy kapłani, których ogarnęła Ramzesowska nostalgia.

Matematyczny fetyszizm

Jeden z matematyków na swoim pierwszym wykładzie z analizy matematycznej powiedział z uśmiechem Monalیزی na samym wstępie. Proszę Państwa Murzyni i kobiety nie powinny studiować matematyki. Po tych słowach nasz geniusz przystąpił do objaśniania pojęcia granic funkcji.

Tupet matematyków jest znany od dawna i to na wszystkich szczeblach edukacji. To *czkawka* po egipskich kapłanach, którym śni się epoka Ramzesa XII.

Tymczasem G. SuBmann pokazał niedwuznacznie, że matematyka na wszystkich szczeblach swojej abstrakcji i zaawansowania to po prostu: *Berichtenswissenschaft*⁸.

A oto wywody SuBmanna.

Dzięki obliczeniom matematycznym, mogę ułożyć rozkład jazdy dla pociągów, lub samolotów. Dzięki obliczeniom matematycznym mogę zbudować dom, most, drogę. Dzięki obliczeniom matematycznym mogę obliczyć tor pocisku, opór elektryczny przewodnika, moment pędu ciała itd.

Ale matematyka nie powie mi, dlaczego moja mama zachorowała na raka. Dlaczego John jest seryjnym mordercą. Absurdem jest powiedzenie, że Jaś kocha Anielkę O. 753 razy mocniej aniżeli Kamil. A i w samej chromodynamice kwantowej roi się od przybliżeń i niewiadomych. A więc trochę skromności.

Nikt rozsądny nie podważa wagi matematyki dla nauki, ale nie można wytwarzać wokół niej bałwochwalczej atmosfery. I głoszenia poglądu, że *Andere sind zweite Liga*.

Bo to absurd połączony z poplątaniem. Starczy sumiennie prześledzić fakty jak rodziły się niektóre wyrażenia matematyczne, aby przekonać się, że powstały one *von Himmel* (SuBmann).

Czy znajdę takie równanie matematyczne, dzięki któremu dowiem się, czy dostanę ataku serca? Albo czy uzyskam awans w pracy? Czy asteroida uderzy w Ziemię? Pole działania matematyki jest silnie w nauce ograniczone.

⁸ Czyli wiedza sprawozdawcza.

Czy dzięki matematyce dowiem się, że urodzone dziecko będzie geniuszem, albo mordercą? Są to zjawiska, do których matematyka w ogóle nie sięga. Nie ma kompetencji.

Mit o cudownych mocach matematyki wylansowali sami matematycy i to już w starożytności. Egipcscy kapłani szybowali w tym spektaklu najwyżej. Nic zatem dziwnego, że niektórym badaczom marzy się taki scenariusz, aby zaspokoić swoją próżność, i to pod pretekstem tak zwanej *królowej nauk*.

Są matematycy z powołania, dla których matematyka jest jak muzyka, bez której trudno żyć. Ale takich postaci jest bardzo niewiele. Fermat mawiał o sobie *Jestem historykiem, ale żyję dla matematyki*⁹.

Schizofreniczna postawa wobec matematyki rodzi odrazę i stanowi przejaw zawężonych horyzontów myślowych.

W Poznaniu w latach powojennych pracowała na uniwersytecie osoba, która przy pierwszym spotkaniu zadawała pytanie: *czy pan, pani zna matematykę?*

Jeżeli odpowiedź była przecząca należało jak najszybciej opuścić gabinet.

Rodzi się podstawowe pytanie. Czy znajomość matematyki upoważnia do *hochmutige Wesen?*

Autort tego tekstu dostrzegł to zjawisko będąc jeszcze uczniem. Ale od tamtych lat nic się nie zmieniło. To *komutator*¹⁰.

Artykuł ten jest pewnym przesłaniem, idącym w kierunku redukcji arogancji niektórych uczonych, którzy z racji znajomości kilku równań operatorowych chcą wmówić światu, że są mesjaszami nauki. Piszący te słowa dobrze wie, że to, co świat uczonych już odkrył, nie może stanowić nauki ezoterycznej, a takie wrażenie sprawiają niektórzy badacze.

Najwięksi geniusze tego świata zawsze byli skromni i uczynni. Uczonego rasowego oblige pokora i skromność, a nie wyzywający stosunek do ludzi nauki innych profesji.

Świat potrzebuje ludzi mądrych, ale i skromnych. Matematyka nie jest królową nauk, a to dlatego, że takiej nauki po prostu nie ma. Wymyślili ją sami matematycy. Wszystkie nauki z matematyką na czele są nieścisle, i to wie dzisiaj każdy maturzysta.

Zabawa w egipskich kapłanów może być frapująca, ale czy poważna?

⁹ F., Brentano, *Meine Begegnung mit der Wissenschaft*, Wurzburg, 1883 (H. Wolf).

¹⁰ Samouwielenia.

Summary

The following time became a New kind of life In the XXI century. Modern people work usually its brain, and not more physician like any before. So, nowadays people have different values than ever before.

People put their stress on technician type of work and they used technician equipment but not simply tools. Moreover they used usually apparatus and measures onces, so its work has intellectual character. They sit by apparatus or in the studiem, and work spiritual. Modern people (men) put stress on their intellectual aspects more than ever before.

In such situation the education has unusual meaning all over the World.

PROSOPON

№ 1/2011

[s. 89-102]

Ирина Б. Михеева, Юлия П. Серeda

Проблематизация свободы как фактора личностных идентификационных практик в эпоху глобализации

Problematization of freedom as the factor of personal identity practices in the age of globalization

Keywords: *freedom, personal identity, the life strategies of individual, globalization, social reality*

Современная социальная реальность в совокупности своих систем, структур, элементов и механизмов качественно, необратимо и стремительно видоизменяется, иницируя и провоцируя, в свою очередь, интеллектуальные поиски и исследовательские проекты, главная цель которых определяется задачами достижения адекватного понимания сущности и специфики происходящих трансформаций. Общая фактография трансформативных процессов и тенденций, которые сущностным образом меняют контуры актуального осмысления социальной действительности, довольно широка и разнообразна. Например, наблюдается интенсификация повсеместных социальных отношений, которые связывают отдаленные районы таким образом, что локальные феномены формируются под влиянием событий международного,

общемирового характера¹; активно создаются неправительственные организации и транснациональные объединения, которые действуют и функционируют независимо от государств²; активизируются репрезентации в общемировом масштабе специфических форм локального, их мобилизация в позиционировании себя³; инновационное развитие телекоммуникационных технологий снимает пространственно-временное ограничение в процессе взаимодействия и делает возможной так называемую «синхронную одновременность»⁴; формируются человеческие общности, не разделенные национально-этническими и культурными перегородками, способные к объединению либо вокруг крупных, планетарного масштаба целей, либо вокруг определенной частной проблемы; функциональными информационными связями вытесняются традиционные групповые связи, предполагающие ту или иную степень солидарности и взаимного сочувствия, и т.д.

Фактически можно утверждать, что современное социальное исследование, так или иначе, неизбежно вынуждено опираться на имманентную плюральность решений выше поставленных проблем. Как представляется, общим фоном любой исследовательской попытки «присмотреться» к окружающей реальности может быть тезис о том, что современность под микроскопом социального философа представляет

¹ Цитата по: Иванов, Д. В. *Эволюция концепции глобализации* / Д. В. Иванов // Электронная библиотека [Электронный ресурс]. – 2002. – Режим доступа: <http://masters.donntu.edu.ua/2003/fem/danilina/library/evolution.htm>. – Дата доступа: 25.08.2009

² Бек, У. *Что такое глобализация?* / У. Бек / Пер. с нем. А. Григорьева и В. Седельника; Общая редакция и послесл. А. Филишова. М: Прогресс-Традиция, 2001. 304 с.

³ Как указывает Р. Робертсон, в основании возможности приблизиться к современному пониманию многочисленных изменений лежит тезис о неизбежном и закономерном взаимодействии и взаимосвязи глобальных и локальных процессов. [Robertson, R. *Glocalization: Time-Space and Homogeneity-heterogeneity* // Featherstone M., Lash S., Robertson R., eds. *Global Modernities* (SAGE Publications, 1995), pp.25 – 44] Локальное не противостоит радикальным образом глобальным тенденциям. Робертсон, используя понятие «глокализация», благодаря которому происходит некоторое «размывание» изначально заданной дихотомии локального и глобального, стремится акцентировать внимание на специфическом понимании самого процесса глобализации, поскольку данный процесс – это всегда сравнительное соотношение глобального и локального. Несомненно, что транснациональные изменения в настоящий момент являются определяющими, но они неизбежно связаны с национально-локальным.

⁴ Бек, У. *Что такое глобализация?* / У. Бек / Пер. с нем. А. Григорьева и В. Седельника; Общая редакция и послесл. А. Филишова. М: Прогресс-Традиция, 2001. С. 44.

собой «пугающее, полифоническое пространство»⁵. В этом случае закономерным является вопрос о новых вариантах и способах исследования и анализа социальной действительности. Можно сказать, что содержательный горизонт приемлемых интерпретаций, конституированный происходящими трансформациями, включает в себя расширение и переосмысление ранее устойчивых и традиционных понятий: *общество, государство, нация, локальность, власть, демократия, время, пространство, субъект, идентичность*. Попытки объективно концептуализировать феномены сегодняшних социальных, культурных, политических изменений также во многом способствуют осознанию того факта, что современная реальность все менее может быть адекватно описана в терминах стабильных, устойчивых, упорядоченных структур.

Такое понимание во многом является следствием перманентного нахождения в условиях все более «возрастающей» (как это ни странно говорить об изначально не статичных по своей природе явлениях) мобильности, динамичности, скоротечности, причем как на уровне жизненных практик отдельно действующего индивида, так и на макросоциальном уровне глобализационных изменений. В этом отношении интересным представляется наблюдение З. Баумана, указывающего на то, что «степень отсутствия мобильности является в наши дни главным мерилom социального беспорядка и несвободы»⁶.

В дополнение ко всему отмеченному выше современная гуманитаристика требует от исследователя рефлексивно-критической ревизии старых концептов и дефиниций в том числе и для того, чтобы составить новый «словарь», с помощью которого станет возможным актуально описать и проанализировать «картину мира», сложившуюся в первом десятилетии 21 века на более адекватном и соответствующем данной эпохе научно-исследовательском языке. В данном контексте весьма продуктивным может стать язык метафор, предлагаемый социологом Дж. Урри. Он стремится

⁵ Бауман, З. *Текущая современность* / З. Бауман / Пер. с англ. под ред. Ю.В. Асочакова. – СПб.: Питер, 2008. С. 117.

⁶ Бауман, З. *Индивидуализированное общество* / З. Бауман // Центр исследований постиндустриального общества [Электронный ресурс]. – М., «Логос», 2002. – Режим доступа: <http://www.postindustrial.net/content2/index.php?table=books&lang=russian.html>. – Дата доступа: 25.08.2009.

разработать новую методологию исследования социальной жизни, преимущественно используя такие метафоры, как «*сеть*», «*поток*», «*путешествие*» и различные их контекстуальные вариации. В частности, автором представлена, на наш взгляд, вполне релевантная современной «транснациональной жизни в пути» попытка понятийно очертить и некоторым образом маркировать существующий в режиме реального времени горизонт ключевых современных тенденций через анализ специфики как географической (или внешней), так и внутренней мобильности.

В целом, вышесказанное указывает на тотальный и радикальный характер происходящих преобразовательных процессов, которые несомненно и неминуемо приводят к изменениям не только на уровне общественных институций, социальных структур, историко-культурных кодификаций, но и на субъективно-личностном уровне в силу неизбежной вовлеченности/ встроенности индивида в социальное пространство посредством множества механизмов и способов (воз)действия. С другой стороны, можно сказать, что своеобразным индикатором изменений социокультурных реалий являются тенденции к трансформации сущности идентификационных процессов.

Иными словами, в современных условиях развития и модификации социальной реальности для актуального понимания происходящего на уровне выстраивания индивидуальных стратегий самоопределения и дальнейшего позиционирования себя необходимо фиксировать и учитывать факт появления так называемого феномена «пластичности» в механизме функционирования личностной идентификации. Можно утверждать, что современный индивид всё более активно, настойчиво и, главное, ответственно включается в процесс целенаправленного проектирования и формирования собственной жизненной стратегии посредством гибких содержательных преобразований в рамках своей идентификационной структуры, структуры своего само-образования («*self-constitution*») как перманентно имеющегося личностного «компаса» в пространстве социального, культурного, политического и прочих полей. Ключевыми факторами, которые сигнализируют о «пластичном» характере личностной идентичности, являются следующие: во-первых, *актуализация*

свободы как фундаментального источника ориентации на социальную активность; во-вторых, установка на включение рефлексивности в любом социально ориентированном действии и адекватной самооценки предпринимаемых решений; в-третьих, поливариантность идентификационного процесса и вытекающие из неё трансформативность и перманентный риск в выстраивании своей жизненной стратегии.

Следовательно, современность, интерпретируемая как «плавильный котёл» культур, традиций, наций, открытий и новаций, в том числе предоставляет возможность качественно и существенно корректировать себя самого, мир внутри себя (свою идентичность) и мир вокруг себя. В этом смысле «пластичность» идентичности является значимой частью комплементарной стратегии конструирования индивидом себя как ответственного, рефлексивного субъекта социальных практик. При этом следует учитывать, что процесс «строительства» самого себя всегда сталкивается с не определяемой и не учитываемой индивидом до конца фактичностью его жизни как внешнего/объективного, так и внутреннего/субъективного характера. И на вопрос, о том, кто же именно сегодня действует, кто пытается выстраивать самостоятельную идентификационную стратегию, мы можем вслед за Делезом ответить, что «это всегда некое множество, даже в говорящей и действующей личности. Мы все группки. И потому представительства больше нет, есть лишь действие»⁷. Принцип активного и ответственного действия, всё более доминирующий в структуре само-образования, указывает на то, что «пластика» личностной идентичности в своей актуализации способствует исчезновению индифферентности из жизненного горизонта индивида. Поскольку всё более действенно происходит сам процесс поиска своего определительного «маркера». Современный мир в своем бесконечно меняющемся разнообразии предлагает и настойчиво активизирует опцию «перманентного пересмотра» собственных субъективных оснований и позиций на предмет их соответствия складывающимся «здесь и сейчас» реалиям окружающей действительности. В этом отношении созвучным

⁷ Фуко, М. *Интеллектуалы и власть: Избранные политические статьи, выступления и интервью* / М. Фуко / Пер. с франц. С. Ч. Офертаса под общей ред. В. П. Визгина и Б. М. Скуратова. - М.: Праксис, 2002. С. 67.

нашей эпохе является утверждение Ницше о том, что «не следует уклоняться от самоиспытаний, хотя это может быть самая опасная игра, в которую можно играть, и, в конце концов, это испытания, которые свидетельствуют перед нами самими, а не перед каким-нибудь другим судьей»⁸. Каждый раз, предпринимая всё новые попытки самоопределиваться, само-идентифицироваться, мы обнаруживаем новые варианты и формы идентификаций, принципы их выстраивания (этническая, виртуальная, городская, феминистская, гомосексуальная, космополитическая идентификация и т.д.), которые представляют собой всегда уже раскрытый веер многочисленных образов, которые не являются лишь копиями чего-то стереотипного и шаблонного, не репрезентируют себя через пастиш и имитацию «настоящей» идентичности. Действительно, «все глубокое любит маску»⁹. «Пластика» личностной идентичности позволяет нам проектировать и создавать свои собственные маски, под которыми находит своё укрытие глубинная стержневая структура нас самих, нашего Я. Цельность собственной идентичности не предполагает её окончательного, завершённого, замкнутого укоренения в чем-то, что кажется нам конкретным, но что есть абстрактное по своему содержанию (социальный порядок, территория, государство, культурные реалии, традиции, национальность, язык). Так или иначе, но постоянство, долговечность, универсальность, предопределённость и всё, что действовало в одной связке с данными понятиями, подвергается тотальному разрушению в силу появления новых идентичностей, которые «нарушают равновесие (устойчивость) индивида как цельного («unified») субъекта»¹⁰.

Как представляется, акцентирование именно феномена свободы в качестве первичного и основополагающего фактора, который доминирует в процессе модификации сущности идентификационных практик личности, является одновременно как закономерным, так и основополагающим моментом, поскольку как раз свобода как феномен и понятие обладает неисчерпаемым потенциалом своего участия в жизни человека, особенно в

⁸ Ницше, Ф. *По ту сторону добра и зла: Прелюдия к философии будущего* / Ф. Ницше / Пер. с нем. – СПб.: Издательский Дом «Азбука-классика», 2008. С. 54.

⁹ *Ibidem*, С. 53.

¹⁰ Wrobel, S. *Beyond Identity. Beyond Europe* / S. Wrobel // *The New Europe. Uncertain Identity and Borders*. Bialystok, 2007. P. 123.

условиях реального и возможного многообразия современных микроструктур. Свобода в своих разносложных импликациях и способах выражения является имманентным призывом и/или вопросом самому индивидуальному поиску оснований своей «цельности» и собранности в форме, отчетливую формулировку которой мы находим у Ницше: «Кто ты? Человек без всякого притворства? Или ты только актер? Ты заступаешь чье-нибудь место или же сам стоишь на своем месте? Наконец, уж не подражаешь ли ты всего-навсего какому-нибудь актеру?»¹¹. Именно с постановки самого себя под вопрос, с попытки при этом всмотреться, взглядеться (чтобы обрести свой «взгляд») в свои собственные пределы и границы (будучи уже всегда встроенным в определенную социальность с её многогранными размерностями и тотальностями) происходит первая и ключевая отсылка к пониманию и интерпретации своего собственного субъективного содержания свободы.

Такого рода рефлексивно-критическое пред-приятие (как аналитическая процедура, предоставляющая возможность самокритично обратиться к себе) изначально сталкивается с дилеммой определения своей (индивидуальной) степени и меры свободы и, соответственно, ответственности. Дилемма усложняется существованием перманентной и неустранимой двойственности индивида: с одной стороны, личностно-индивидуальная плоскость, с другой – социально-историческая. Будучи взаимосвязаны, они активизируются в зависимости от обстоятельств и контекста в самых разных пропорциях и масштабах. Специфика взаимодействия данных плоскостей может быть контурно очерчена через понятия *позитивной* и *негативной свободы*, авторская интерпретация которых представлена в рамках политической философии И. Берлина.

Фундаментальным теоретическим основанием его подхода является либеральная концепция индивида, в которой ключевым структурообразующим элементом выступает идея интерпретации *свободы как отсутствия ограничений*, препятствующих действиям человека и/или

¹¹ Ницше, Ф. *Падение кумиров: Сборник* / Ф. Ницше / Пер. с нем. – СПб.: Издательский Дом «Азбука-классика», 2007. С. 17.

группы людей в их намерениях поступать определенным образом¹². Согласно Берлину, это есть «негативная» свобода. В противоположность ей, «позитивная» свобода интерпретируется как возможность человека и/или группы людей самостоятельно, без вмешательства внешних факторов, определять свою судьбу¹³. По Берлину, в историческом развитии два введенных таким образом понятия свободы, развивались в расходящихся, противоположных направлениях, однако при этом существование обозначенных вариантов и наличие имеющихся у них различий рассматривается естественным, если не необходимым, условием их актуализации в социальной реальности. В свою очередь, индивид неизбежно оказывается включенным в тотальность выбора между «свободами».

На наш взгляд, более понятно и ясно может быть определен вариант «позитивной» свободы. В целом, именно он активно репрезентируется большинством, как для самих себя, так и для других. Свобода с утвердительным значением изначально требует от индивида некоторой по своей сущности противоречивой жертвы. Так, с одной стороны, он – «хозяин своей собственной жизни»; с другой, он должен отказаться от своей свободы в пользу более «высокого» измерения свободы, содержательное наполнение которого, как правило, актуализируется и широкомасштабно транслируется с помощью идеалов и норм так называемого «просвещенного» разума, цели, действия, идеалы которого активно проявляются в тех или иных формах политических систем, религий, традиций, культурных и социальных установок. Свобода индивида, стремящегося выстроить и оформить свою идентичность, оказывается, в данном случае, детерминирована сложившейся и строго кодифицированной системой ценностных ориентаций и социально-культурных компетентностей, которые развивают и в дальнейшем поддерживают устойчивую предрасположенность, готовность индивида к действиям, ориентированным на перманентную включенность в неизменно ограничивающие и конструирующие его (индивида) реалии социального порядка. Следовательно, пространство

¹² Берлин, И. *Две концепции свободы* / И. Берлин // Библиотека Якова Кротова [Электронный ресурс]. – Современный либерализм. М., 1998. С. 19 – 43. – Режим доступа: http://www.krotov.info/library/02_b/ber/lin.htm. – Дата доступа: 25.08.2009.

¹³ Берлин, И. *Две концепции свободы* / И. Берлин // Библиотека Якова Кротова [Электронный ресурс]. – Современный либерализм. М., 1998. С. 19 – 43. – Режим доступа: http://www.krotov.info/library/02_b/ber/lin.htm. – Дата доступа: 25.08.2009.

собственной свободы ограничивается степенью осознанного самопожертвования. Иными словами, «быть хозяином своей жизни» означает осуществить добровольный отказ от выбора своего Я в пользу «свободы» вести какой-то предписанный образ жизни¹⁴. В этой связи Берлин указывает на то, что *«позитивная» концепция свободы может стать основой политических злоупотреблений*. При этом принятое «правильное решение» противопоставляется той плоскости в структуре индивидуального Я, в которой собраны аспекты, проявления и феномены его «низкой» природы: влечения, желания, страсти и т.д. Таким образом, «реальное Я воспринимается как нечто более широкое, чем сам индивид [...] как некое социальное «целое» - будь то племя, раса, церковь, государство или великое сообщество всех живущих, умерших и еще не рожденных, в которое индивид включается в качестве элемента или аспекта»¹⁵. Берлин также отмечает, что формирование и развитие таких «высоких» идей привело к отождествлению свободы с разного рода политическими ограничениями, особенно в 19-20 веках. В высшей точке своего выражения подобного рода идеи парадоксальным образом трактуют свободу индивида как форму коллективного контроля, необходимую для самоопределения наций, социальных групп и, возможно, всего человечества в целом. В результате Берлин устанавливает возможность, а исходя из истории взаимоотношений человека и общества, - и действительное существование *связи между «позитивной» интерпретацией свободы и различными формами тоталитарных политических режимов*, нацеленных на всегда прозрачное, идеализированное стремление к достижению всеобщего блага. В этом смысле «позитивная» свобода в своем коллективном выражении претендует на конструирование «единой формулы, позволяющей привести в гармонию все разнообразные цели людей»¹⁶. Очевидно, что такие целевые установки и приоритеты утопичны, поскольку всегда есть аспекты, которые остаются не учтенными и не выявленными, латентно присутствующими в содержании каждой человеческой индивидуальности. Говорить о возможности формирования

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ Берлин, И. *Две концепции свободы* / И. Берлин // Библиотека Якова Кротова [Электронный ресурс]. - Современный либерализм. М., 1998. С. 19 - 43. - Режим доступа: http://www.krotov.info/library/02_b/ber/lin.htm. - Дата доступа: 25.08.2009.

¹⁶ Ibidem.

цельного и универсального «взгляда» в мировой перспективе также сомнительно, особенно в рамках современных динамичных трансформаций.

В свою очередь «негативная» свобода, в интерпретации Берлина, наоборот, устанавливает незыблемые границы свободы человека, за которые не могут переступить ни властные механизмы и структуры, ни социально-культурные тотальности. Свобода в своем негативном варианте репрезентирует так называемый плюрализм индивидуальных ценностей, которые характеризуются объективным статусом и являются радикально не сводимыми к чему-либо, лежащему по ту сторону пространства ценностей и целей. Берлин полагает, что «плюрализм более человечен, ибо не отнимает у людей (как это делают создатели систем) ради далекого и внутренне противоречивого идеала многое из того, что они считают абсолютно необходимым для своей жизни...»¹⁷. В этом отношении можно сказать, что смысл свободы, раскрываемый через её негативное понимание, заключается в отсутствии препятствий к возможным выборам и активностям, которые могли бы потенциально привлечь к себе человека. Поэтому *свобода зависит не только от того, хочет ли индивид двигаться, и как далеко, но и от того, как много альтернатив ему при этом открыто*. Именно поэтому в рамках «негативной» свободы Берлин делает акцент на ценности свободы выбора как таковой. Так, в субъективно-повседневной реальности индивид перманентно должен выбирать по существу между одинаково значимыми ценностями и целями. В данном контексте дилемма жертвенности по отношению к индивидуальной свободе обретает иной ракурс. Речь идет о принципиально самостоятельном, не детерминированном внешними силами (будь то «просвещенный» разум, «идеальное» Я, социальное «целое»), вынужденном быть мучительным процессе определения своих ценностей и установок в режиме реального времени. Именно процесс необходимого и осознанного выбора придает ценность свободе, которая, как считал Актон, есть «цель-в-себе, а не временная потребность,

¹⁷ Берлин, И. *Две концепции свободы* / И. Берлин // Библиотека Якова Кротова [Электронный ресурс]. - Современный либерализм. М., 1998. С. 19 - 43. - Режим доступа: http://www.krotov.info/library/02_b/ber/lin.htm. - Дата доступа: 25.08.2009.

вырастающая из наших нечетких представлений и неразумной, неупорядоченной жизни»¹⁸.

Итак, можно утверждать, что, с одной стороны, выбрав измерение «негативной» свободы, индивид утверждает своё четко артикулированное намерение «не подвергаться посягательствам и быть предоставленным самому себе»¹⁹. При этом он берет на себя ответственность за совершаемый выбор в ситуации собственного самоопределения и выстраивания своей идентичности. Как писал ещё Ницше, «...что такое свобода, как не воля к ответственности за самого себя...»²⁰. Следовательно, самостоятельно делаемый выбор, так или иначе, должен в своем проектировании и осуществлении опираться (и делает это) на рефлексивность как залог эффективного и успешного решения какой-либо жизненной задачи. Как указывает Э. Гидденс, «сегодня для каждого самость – это рефлексивный проект, более или менее продолжительное изучение прошлого, настоящего и будущего. Это проект, выполняемый среди изобилия рефлексивных ресурсов: терапия и разного рода самоучители, телевизионные программы и журнальные статьи»²¹. Более того, «каждая социальная среда способствует собственному виду рациональности, вкладывает свой смысл в идею рациональной жизненной стратегии»²². Исходя из этого, можно констатировать, что такие признаки, как вариабельность, неоднозначность, незавершенность, которые в том числе включаются в современное содержание идентичности, необходимо сопряжены с рефлексивностью и адекватной оценкой предпринимаемых решений и действий.

С другой стороны, приверженность «негативной» свободе лишает индивида возможности переложить тяжесть обретенной свободы на другого, поэтому именно «негативная» свобода, зачастую оказывается не подъемной ношей для индивида. В этом контексте интересным является

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ Берлин, И. *Две концепции свободы* / И. Берлин // Библиотека Якова Кротова [Электронный ресурс]. – Современный либерализм. М., 1998. С. 19 – 43. – Режим доступа: http://www.krotov.info/library/02_b/ber/lin.htm. – Дата доступа: 25.08.2009.

²⁰ Ницше, Ф. *Падение кумиров: Сборник* / Ф. Ницше / Пер. с нем. – СПб.: Издательский Дом «Азбука-классика», 2007. С. 101.

²¹ Гидденс, Э. *Трансформация интимности* / Э. Гидденс. – СПб.: Питер, 2004. С. 58.

²² Бауман, З. *Текущая современность* / З. Бауман / Пер. с англ. под ред. Ю.В. Асочакова. – СПб.: Питер, 2008. С. 117.

исследование феномена «бегства от свободы», предпринятое Э. Фроммом. Применительно к данной теме, его теоретические наработки являются весьма продуктивными, в некоторой степени комплементарными дополнениями к интерпретации содержания понятия «негативной» свободы у Берлина.

В целом, подходы данных авторов в своей совокупности указывают на противоречивую сущность самого феномена свободы в современной реальности. Дихотомия «свободы от» и «свободы для» фиксирует принципиальную неустранимость вопроса о собственном самоопределении индивида, который, в свою очередь, неизбежно связан с проблемой свободы как ценности, незаменимой никакой другой ценностью. В свою очередь, необходимо отметить, что позиционирование собственного самостоятельного статуса индивидом не указывает на его привилегированное положение над обществом как таковым. В данной ситуации речь не идет о новых формах социального атомизма, сингуляризма или индивидуализированного монизма, поскольку происходит взаимная трансформация как индивида, так и общества как социальной системы. Подобного рода констелляция индивидуального и социального маркирует появление новых тенденций в развитии и выстраивании взаимоотношений между социальной системой и человеком. Так, сегодня уже свершившимся фактом является наблюдение современного немецкого социолога Х. Йоаса, согласно которому «на место классового общества придет многообразие анклавов индивидуализированных стилей жизни и аномия относительно вопросов общеобязательных культурных ориентаций»²³.

Итак, подведем краткие итоги. Трансформации и преобразования современного мира, в том числе существенно и качественно меняют привычные и устоявшиеся формы и способы осуществления индивидом собственной идентификации. Сегодня на процесс формирования содержания личностной идентичности влияют такие феномены, как мобильность, детерриториализация, полилокальность, транснациональность и т.д. В этой связи, изменение и модификация форм и практик идентификационных процессов – это специфическая жизненно важная

²³ Йоас, Х. *Креативность действия* / Х. Йоас / пер. с нем. – СПб.: Алетейя, 2005. С. 268.

потребность современного мира, фундируемая устойчивым и открытым притязанием индивида на самоконструирование и успешную (в идеале) самореализацию.

Феномен свободы (её актуальные репрезентации как «негативной» и «позитивной» свободы) в качестве фундаментального источника появления и развития «пластики» личностной идентичности открывает в макросоциальном масштабе перспективы на творческое и самосознательное формирование субъекта социальных практик, включенного автоматически фактом своего рождения в ту или иную социальную систему. Опция «пластичной идентичности» предоставляет индивиду возможность избежать своеобразной субъективной ксенофобии по отношению к другому, новому или иному, которое, как правило, в целях выстраивания доступного по содержанию жизненного горизонта маркируется как чужое. Именно этот шаг идентификационного процесса позволяет определенным образом обозначить границы и пределы (как различие) между собой и Другим, поскольку, в сущности, «верстовые столбы» личностной идентичности представляют собой выпукло обозначенные уже имеющиеся, формирующиеся и трансформирующиеся различия в структуре современной социокультурной реальности. Так, сегодняшняя концентрация активных действий индивида в сфере актуализации вышеотмеченных «свобод» высвечивает всё более явно существование уже никаким образом не маскируемых различий и плюральностей в формах, способах и ориентациях индивидуальной жизни. Именно различия как потенциальные и действительные возможности стать другой/другим являются основанием для формирования и функционирования «пластичных» практик идентификации. Однако процесс поиска подходящего решения – одна из самых «неразрешимых» задач человеческого существования: действовать как индивидуальное существо, изначально обладающее неприкосновенным и неисчерпаемым минимумом «свободы от» или включить себя в качестве элемента/звена в какую-либо структуру (группа, класс, нация и т.д.), соглашаясь при этом на редукцию своей свободы в пользу более «высокой», более просвещенной «свободы для». Обе позиции указывают на необходимость признания определенных, ключевых констант, которые, собственно, и позволяют зафиксировать их

как перманентно существующие и непримиримые друг с другом самоочевидности. В свою очередь, стремление выбирать между «позитивной» и «негативной» свободой – это импульс, развязывающий действие всего причинного комплекса специфической трансформации личностных идентификационных стратегий современности.

Summary

In the article specificity of the qualitative transformation of the contemporary personal identification practices and strategies in the context of actualization of positive and negative freedom is analyzed. The attempt to reveal ambiguity and discrepancy of the subject's self-identification process which in modern conditions gets a «plastic» character of active functioning is made. The thesis that phenomenon «freedom» in its actual representations, which actively participating in formation and development of personal identity «plastics», opens in the macro social scale the possibilities of reflective and responsible formation by the individual her or his identity in the structure of diverse social practices is proved.

PROSOPON

NR 1/2011

[s. 103-122]

Оксана Дарморіз

Соціальна міфологія як явище в європейській культурі нового часу

Social mythology as a phenomenon of the european culture of the modern period

Keywords: *myth, mythical consciousness, social mythology, myth creation, European culture, nationalist myth, socialist myth, democratic myths, mass media*

Європейська культура нового та новітнього часу пов'язана з так званою соціальною міфологією, яка виникає в ХІХ ст. як особливий тип духовної діяльності, спрямованої на створення та розповсюдження політичних міфів. У цей час міф почали використовувати в якості позначення різноманітних ілюзорних уявлень, які зумисне застосовують для впливу на маси пануючими в суспільстві силами. Міф стає специфічним феноменом ідеологічної практики.

Соціальна міфологія вивчає міфологічну свідомість як форму масової свідомості нових явищ дійсності, причину зміни історичних процесів та розвитку національних спільнот. Усі національні історії містять опис досягнень давніх героїв та царів, які сприяли возвеличенню нації, зміцненню національного духу, становленню національної державності тощо. Широким розповсюдженням міфології характеризуються розвиток націоналізму та поширення соціалістичних течій у ХІХ–ХХ ст., коли акцентували увагу на збільшенні можливостей людини, соціальної чи національної спільноти. Міфологія бере участь у формуванні національної,

класової чи станової самосвідомості. Часто міфи використовують для протиставлення однієї нації іншій.

Особливу роль в осмисленні соціального міфу відіграли роботи А. Шопенгауера, Ф. Ніцше, Ж. Сореля, В. Парето, З. Фрейда, К.-Г. Юнга. А. Шопенгауер уперше стверджував про пріоритет волі над розумом; він аналізував ідеологію з позиції суб'єкта, який не спроможний досягнути своїх цілей, тому змушений підкорятися непізнаній, неконтрольованій, всеохоплюючій сліпій "волі до життя". Ф. Ніцше радикалізував шопенгауєрівську критику ідеології. Він стверджував, що у світі панує "воля до влади", під впливом якої людина втрачає суб'єктивну активність, натомість набуваючи вічного пориву, а також занурюється в хаос, який не дає їй змоги адекватно оцінити обставини. У міфі людина відмовляється або позбавляється всіх моральних, правових, політичних, естетичних, релігійних норм та цінностей, таким способом повертаючись до первісного життя, необмеженого негативним цивілізаційним впливом. З. Фрейд та К.-Г. Юнг вбачали в ідеології хибну свідомість, вважаючи, що в психіці людини відбувається викривлене відтворення несвідомих мотивів та афектів, які притаманні індивіду.

На думку В. Парето, причини забобонів, які отримали широке розповсюдження, варто шукати не в розумі, а в емоціях, таємних бажаннях. Водночас він зазначав, що люди ніколи не дізнаються істинних, глибинних причин своїх вчинків, оскільки людина схоплює лише зовнішній бік вчинку. Такий хибний погляд на причини людської поведінки породжує стійкі помилки, котрі й відображаються в ідеологіях.

Проте найґрунтовніше збіг міфу та ідеології розглянув Ж. Сорель, котрий одним із перших акцентував свою увагу на розробленні теорії соціальних міфів. Для нього міф – це необхідний синтез між раціональністю та ірраціональністю, реальністю та ідеєю, "реалізація надій через дію". Учений наголошував на тому, що сучасні міфи згруповують людей, унаслідок чого ними є легко маніпулювати. Суспільний устрій та залежні від нього ідеологічні концепції (зокрема, питання права) ґрунтуються на такому світогляді, на такому розумінні соціального і політичного, яке принципово не можна звести до чисто раціональних конструкцій. Розглядав суспільний устрій як результат сукупності образів (міф) та волі народу (мобілізація),

причому міф і є головним духовним засобом мобілізації. Активність міфу він називав хаотичною, такою, що потребує контролю, тому формуються ідеологеми (чи міфологеми), які мають цей хаос впорядкувати. Вважав, що ідеологія є вищим, завершальним етапом розвитку міфу, на якому відбувається його заперечення та формування нового міфу.

Ж. Сорель відзначав, що кожен клас створює свої міфи залежно від вихідних уявлень та відчуттів. Серед найрозповсюдженіших він називав “міф всезагального страйку”, “міф свободи”, “міф рівності”. Ці міфи він розглядав винятково як засіб впливу на сьогодення, умову об’єднання людей для реалізації їхньої активності, але вони не можуть реально застосовуватися до плину історії. Помилка марксизму, на думку філософа, полягала саме в тому, що стверджувалася можливість їх реалізації.

Міф уявлявся Ж. Сорелю такою реальністю, з якою майже неможливо сперечатися. Жодний аналіз, розкладання міфу на складові частини не виявляє його сутності, адже неможливо розкласти на складові почуття та інстинкти. Через свою невизначеність міф формує суспільну думку ефективніше, ніж ідеологія. Спонтанність задіює емоції, котрі значно сильніші від розуму.

Сучасна ідеологія намагається звертатися до міфу, розуміючи його особливий вплив на людину, а також те, що саме завдяки впровадженням соціальних міфів можливе маніпулювання людськими масами. Тому важливе місце в сучасній соціальній міфології займає питання взаємозв’язку міфу та свободи.

Отож, життя в міфі є ніби продиктоване зверху, при чому дії людини чітко детермінуються і, перш за все, зовнішніми чинниками, зокрема ритуалом. Перебуваючи в міфі, живучи в ньому, людина зобов’язана підтримувати з ним постійний зв’язок через проведення визначених сакральних дій. Звідси постає питання: чи є людина в міфі вільною, чи є у неї можливість чинити згідно з волевиявленням, яке не визначається зовнішніми умовами. Це тим паче актуально, оскільки філософія ХХ ст. стала приділяти більше уваги цілісності, спонтанності людського духовного досвіду, специфіці і великому значенню його нерациональних елементів. Адже життя, поведінка, діяльність людини, повнота яких не вичерпується ні пізнанням, ні одними раціональними формами, входили в філософію потребуючи осмислення. Однією з основних категорій тут виступає свобода.

Свобода волі людини визначає, що мотиви, бажання, спонукання до дії і здійснення певного роду діяльності відносно самостійні і значною мірою виражають спрямованість, результати розумового пізнання, і ніяк не вплив якихось зовнішніх сил. “Свобода волі означає вибір належних людині добра і зла та можливість виконання, нав’язаного людині, закону чи норми. Людина буде або оправданою, якщо вона вибрала добро і виконала норму, або осудженою, якщо вона вибрала зло і норми не виконала”¹. У міфі людина зобов’язана вибрати те, що їй нав’язується і виконати норму не лише під страхом відповідальності, а й під страхом можливості, у разі невиконання, бути відлученою від священного, до якого вона прагне.

Власне для людини міфологічної свідомості питання свободи не стоїть. Свобода – це завжди ствердження істини, а міф сам є істиною для того, хто ним живе. Тому неухильне дотримання всіх приписів ритуальної поведінки зовсім не означає втрату свободи, а навпаки вільний вибір на користь істини.

З іншого боку, життя кожної людини є благом і цінністю для неї самої, а усвідомлення цього відбувається через надання життю сенсу. “Людині необхідні загальні переконання та ідеї, які надають сенсу її життю і допомагають їй відшукати своє місце у Всесвіті. Людина здатна перебороти неможливі труднощі, якщо впевнена, що це має сенс”². Призначенням надавати сенс людському існуванню володіють найбільшою мірою міфи і все, що з них народилося, як релігія та ідеологія. Сам по собі міф не є ні хорошим, ні поганим, його не можна оцінювати з погляду моралі. Його функція давати моделі і таким способом надавати значущості світу та людському перебуванню в ньому.

Окрім того, подивимося на життя міфологізованої людини з іншого боку, взявши на озброєння вислів Ф. Кессіді про те, що “в міфі колективні уявлення, почуття і переживання переважають над індивідуальними, панують над ними. Панування міфу означає безособовість, розчинення індивіда в первісному колективі, родовій спільноті... Головна функція міфу не пізнавально-теоретична, а соціально-практична, спрямована на

¹ Н. А. Бердяев, *О назначении человека. Опыт парадоксальной этики* / Н. А. Бердяев. -М.: Республика, 1993. - С. 68.

² К.-Г. Юнг, *Подход к бессознательному* / К.-Г. Юнг // Юнг К.-Г. Человек и его символы. - СПб.: Изд-во Б.С.К., 1996. - С. 98.

забезпечення єдності і цілості колективу. Міф допомагає організації колективу, допомагає збереженню його соціальної і соціально-психологічної монолітності”³. Тут людина, втрачаючи мало – індивідуальну свободу щодо життя в спільноті, яку, до речі, вона ж сама може і вибирати вільно, набуває значно більше – величезну свободу відносно всього іншого світу.

Так ми прийшли до феномену, який в історії філософії отримав назву “парадокс свободи”. Суть його полягає в тому, що свобода кожної людини повинна бути обмежена, але не більше ніж це потрібно для гарантування рівного ступеня свободи для всіх. Дуже гарний приклад, який характеризує цей принцип, навів К. Поппер у праці “Відкрите суспільство і його вороги”. Це історія про хулігана, який стверджував, що будучи вільним громадянином, він може тицяти своїм кулаком куди заманеться. На що суддя йому зауважив словами, які можна взяти гаслом до парадоксу свободи: “Свобода руху вашого кулака обмежена місцем перебування носа вашого ближнього”.

Тобто, щоб володіти свободою і жити в спільноті, людина змушена відмовитися від свободи абсолютної (яка є просто неможливою), і добровільно погодитися на певні обмеження власної свободи для зміцнення її статусу, бо інакше може її втратити зовсім. Усі приписи міфологічного життя (моральні, релігійні), як і держава, обмежують свободу людей “якомога рівніше і не більше, ніж потрібно для досягнення рівного обмеження свободи”⁴. Також потрібно зауважити, що в обмеженні свободи необхідними є межові випадки, бо інакше готовність громадян обстоювати свою свободу невдовзі зникне, а разом з нею пропаде і їхня свобода.

Проте такі межові ситуації, якщо брати їх наявність у міфі, можуть призвести до того, що індивід починає усвідомлювати себе залежним від міфу і намагається вийти з нього. Що ж означає вихід з міфу? Перш за все змінюються уявлення людини про світ, вона починає дивитися на нього іншими очима і вже не бачить тієї досконалості, яку йому надавав міф. Далі вона змінює свою соціальну поведінку і перестає дотримуватись раніше поціновуваних правил: ритуальні дії перестають виконуватись і тому

³ Цитовано за: В. М. Пивоев, *Мифологическое сознание как способ освоения мира* / В. М. Пивоев. – Петрозаводск: Карелия, 1991. – С. 66.

⁴ К. Поппер, *Відкрите суспільство і його вороги*: В 2 т. / К. Поппер. – Т. 1. – К.: Основи, 1994. – С. 129.

втрачають сенс, значущість. Символи, які підтримували смислове навантаження діяльності людини в світі, втрачаються або перестають володіти функцією сакралізування людського життя, надання йому значущості. Настає повна свобода, але людина залишається без орієнтирів, не знає, що вона має з нею робити, адже втрачається те, що вважалося цінністю.

Ми знаємо, що людина колективна істота і жити в самоті вона не може, навіть пустельники, що відгороджувались від усього світу, ніколи не були самотні – з ними був Бог, через якого і здійснювався їх зв'язок зі світом як творінням божим, частинкою якого були вони самі. Людина не може існувати окремішньою від усіх інших людей, оскільки потребує зіставлення себе з ними, що є передумовою будь-якої ціннісної діяльності, яка є основною складовою повноцінного життя. Тобто, з приходом цілковитої самотності приходить смерть людини як соціальної істоти. А коли втрачаються цінності, життя стає пусткою, яка є синонімом самотності. Тому будь-яка втрата життєвих сенсів повинна бути заповнена.

Отже, відмовляючись від міфів, до яких особа належала, вона зразу ж починає шукати їм заміну серед існуючих або ж створювати нові. При чому, створення нових міфів обов'язково будується на основі вже існуючих у цьому суспільстві, адже, відходячи від міфу, людина не може ізолюватися і від суспільних відносин, в яких існує і які визначаються міфічним мисленням усієї спільноти. Люди впливають один на одного засобом навіювання, – так створюється система змушування індивідів до визначених життєво-необхідних і колективно-регульованих норм поведінки та мислення. Таким мисленням є мислення міфологічне, тому, не залишивши межі його функціонування, майже неможливе створення чогось радикально нового, що не було б прямо чи непрямо пов'язане з існуючою традицією, і можливість чи неможливість впровадження нових правил. Скажімо західна цивілізація, зважаючи на історичну культуру і соціальний устрій, таких можливостей має значно більше, ніж східна цивілізація, з її специфікою. Саме тому західна культура зазнала стількох змін й існування стількох різних міфів, хоча кожен з них, незважаючи на унікальність і неповторність, відображає одну культурну традицію, тоді як, наприклад, мусульманська

культура може бути названою традиційною, майже незмінною, в якій міфи не зазнають кардинальних змін з часу утворення.

Починаючи творити новий міф людина отримує свободу, бо вона є передумовою творчості, але свободу певного виду, а не свободу абсолютну. Свобода як передумова творчості – це перш за все здатність долати певні перепони, обмеження. Щоб розпочати створювати щось нове, необхідно певною мірою відмовитися від існуючої традиції. Людина розпочинає творчий акт, бо незадоволена існуючим станом, він дуже відрізняється від того ідеалу, який вона собі уявляє. Проте, як не дивно, ідеальним для неї є вже створений міфічним мисленням світ, і це справді так, незадовільними найчастіше виступають лише зовнішня оформленість чи нашарування часу, трансформація міфу, здійснена історією. Творячи новий міф, людина усвідомлено чи підсвідомо повертається до тієї первісної розповіді (до ідеї), яка існувала ще в архаїчному суспільстві, пристосовуючи її до існуючих суспільних відносин, від яких цілком відмежуватися не може і від яких власне залежать можливості творчої діяльності.

Сучасна людина більше, ніж раніше прагне свободи і більше, ніж раніше прагне творити, щоб утверджувати певні цінності. Творчість, і особливо творення нового міфу, завжди спрямована до вічності. “Творчий акт є відходом від влади часу, підйом до божественного”⁵. І як це не звучатиме парадоксально, свобода, що є передумовою творчої діяльності, постає водночас і передумовою власного обмеження, яке проте людина приймає добровільно, бо в ньому вона вбачає джерело добробуту психічного і матеріального. Тому, заперечувана раніше ритуальна дія в новому міфі приймається з радістю і виконується дуже скрупульозно. Міф дає людині відчуття свободи в тому плані, що вибрала його вона самотійно, як і самотійно погодилася на дотримання правил, які певною мірою обмежують її поведінку.

Одним із основних міфів, які використовують у сучасній міфології й ідеології є “*міф про героя*”. Будь-яка доба породжує своїх героїв, при чому робить це у цілковитій відповідності до законів міфологічного світосприйняття, наділяючи їх “другою природою”: міфологізований образ

⁵ Н. А. Бердяев, *О назначении человека. Опыт парадоксальной этики* / Н. А. Бердяев. -М.: Республика, 1993.

героя витісняє у суспільній свідомості реальний прототип, змушуючи спільноту повірити в ідеалізований образ. Ми відкидаємо людські, “гріховні” якості героя і бачимо в ньому щось більше, ніж насправді, те, що возвеличує його над усіма іншими людьми. Тут наявне прагнення максимально наблизити його до світу вищих істот, бо лише тоді можливою стає зміна світу цим героєм і лише тоді інші люди можуть у це повірити і прийняти.

Можна погодитися з думкою, що “міф є імітацією дії, яка знаходиться близько, або на можливій грані бажань”⁶. А з цього твердження випливає те, що творячи світ, відповідно до своїх бажань, людина з необхідністю використовуватиме міф, як передумову такої діяльності. Насамперед це проявляється в ідеології, яка стає передумовою будь-яких суспільно-політичних рухів і саме тут образ героя відіграє головну роль. Герой має стати закликком до боротьби, тим, за ким підуть маси. Кожен соціальний міф орієнтований на існування героя, адже його потрібно наслідувати, йому потрібно поклонятися. Щоб це зробити можливим і реальним, ритуалізуються певні моменти його життя, щоб і інші могли приєднатися до цього певного роду святості, вони, та й усе життя загалом, набувають при цьому особливого змісту, символізуються. Відбувається вихід в інший вимір, герой набуває надлюдських якостей і перестає повністю належати світові людей. Кожна міфологія має таких героїв, кожна ідеологія свідомо чи несвідомо створює такого героя, запозичуючи його ідеал у міфології. Для прикладу можна навести соціалістичний міф, або міф про соціалістичне будівництво як дійсність “побудови соціалізму” під керівництвом “видатної особи”, коли створювався культ вождя, керівника держави, якому поклонялися, якого обожнювали. Люди вірили в нього як у бога і довіряли йому все, що мали, навіть власне життя.

На ранніх етапах розвитку людської цивілізації такі міфи створювалися спонтанно, на вимогу колективних потреб. Сучасний етап пропонує людині вже свідомо створений міф. У процесі створення нової ідеології користуються послугами професіоналів, які зможуть не лише обґрунтувати необхідність її виникнення, а й створити її “з нічого”, беручи за зразки інші

⁶ Н. Фрай, *Архетипний аналіз: теорія мітів* / Н. Фрай // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. - Львів: Літопис, 1996. - С. 114.

ідеології, міфології, релігії. Ми знаємо, що тепер більшість політиків користуються послугами іміджмейкерів та політтехнологів, розуміючи, що на маси більше впливу мають не ідеї, які вони пропонують, а найперше їх зовнішнє оформлення. Скажімо, передвиборні кампанії сучасних політиків мало чим відрізняються одна від одної, та й виборець у переважній більшості рідко їх вивчатиме, а зверне увагу перш за все на поведінку політика, його манеру говорити і вміння триматися на людях тощо. Стає зрозумілим те, що “маса – це та частина суспільства, яка не діє самостійно. Таке її призначення. Вона прийшла на світ для того, щоб її вели, переконували, репрезентували, організовували, навіть для того, щоб перестати бути масою, чи принаймні прагнути до цього. Але вона не прийшла на світ, щоб робити це сама. Їй треба орієнтувати своє життя на вищі інстанції, складені з добірних меншин”⁷. Проте, водночас, зрозуміло, що вести маси треба дуже обережно, даючи їм те, що вони вимагають. І саме тут у пригоді стають досвіди попередніх епох, коли такою роллю володіла спочатку міфологія, а потім, організована на її ґрунті, релігія. Тому сучасні ідеології, щоб залишити за собою вплив на маси, використовують їх досвід, створюючи свої міфи. Окрім того, варто зазначити, що ці міфи не є повністю відмінні від попередніх, випробуваних часом, а ґрунтуються на них. Бо ми знаємо, як і коли вони будуть діяти. Залишається зробити лише накладання певного давнього міфу на сучасні умови. Учені дослідили, що таких міфів не так вже й багато, адже всі міфології дуже схожі одна на одну: у них приблизно однакові сюжети, боги, символи і навіть ритуали. Такою ж якістю володіють і релігії.

Міфи є найзначнішою в історії думки формою колективного мислення і тому їхня роль в організації людського життя надзвичайно вагома і незаперечна. З огляду на це доцільно розглядати не окремого індивіда, а їх сукупність як, наприклад, сім’я, соціальна група, нація. Найбільш міфологізованою, з цього погляду, варто вважати націю, адже саме тут найчастіше створюються нові міфи і найповніше реалізуються існуючі. У сучасній соціальній філософії дедалі переважає погляд на націю як на “уявну спільноту” – сконсолідовану свідомістю своєї окремішності. Така

⁷ Х. Ортега-і-Гассет, *Бунт мас* / Х. Ортега-і-Гассет // Ортега-і-Гассет Х. Вибрані твори. – К.: Основи, 1994. – С. 85.

свідомість завжди прагне до міфологізації в різних формах і на різних рівнях, і часто об'єктивується у формі авторського міфу.

Авторський міф є продуктом розпаду єдиного середньовічно-“транс'європейського” християнського світогляду, коли починається становлення нації. Окремі нації, намагаючись вирватися перш за все зі спільної для всіх релігійної свідомості, конче потребували для власного самоствердження духовного обґрунтування своєї окремішності. Вже мало було кинути гасло “з нами Бог”, щоб оголосити хрестовий похід проти сусіда. Настає етап, коли церква стає неспроможною повністю контролювати державний сектор, з'являється необхідність певної реформації церковної доктрини. Церква поступово віддає свої позиції, які переходять до рук націй. Останні, щоб втримати ці здобутки, потребують створення власних ідеологічних засад, навколо яких могли б об'єднатися люди. І сам собою з'являється дещо призабутий “міф про героя”, який оформлюється найчастіше як авторський міф.

Новий час дає цивілізації індивідуальний авторський міф життєвого світу спільноти як версію універсального християнського міфу про смерть і воскресіння “сина чоловічого”. Згодом, коли у народу з'являється самосвідомість, героя як окрему людину замінюють колективним суб'єктом, народ перебирає на себе всі його якості. У християнському світі таку культурно-нормативну функцію виконувала легенда про Христа. І саме на основі цієї історії будуються всі наступні міфи про героя і вимальовується сам образ героя.

Авторський національний міф виявляється позачасовим, саме завдяки тому, що “заземлює” священно-національну історію в точці живого, повноважного та повнокровного “я”, котре цю історію, добровільно взяту на себе, безпосередньо художнім способом переживає. Тут фігурують “вічні” ідеї, котрі постають у якості конкретного життя, взятого в художньо-перетвореній формі.

Про авторський міф у чистому вигляді ми можемо говорити тоді, коли мікросвіт робиться моделлю макросвіту, особистість проектує себе назовні так, що через цілість її життєвого світу висвічується не лише цілість світу спільноти, з якою вона себе ототожнює, а й всесвіт чи світ Божий.

Кожна національна культура, яка має авторський міф має і супровідний, більш або менш розвинений культ автора міфу. У сьогоденні найяскравішими проявами такого культу є традиційне святкування ювілеїв національних міфотворців. Усякий ювілей – це незаперечний атрибут циклічної міфологічної темпоральності, він має глибокий ритуальний зміст – змушує відзначувану подію-першопопитовх відбуватися заново. А оскільки кожен епізод духовної біографії автора повинен відображати і весь міф, то ювілеїв відбувається чимало. Ми повинні постійно проживати міф заново, тому намагаємося прилучатися до нього щонайчастіше. Приєднуючись до міфу, людина сакралізує його і все, що з ним пов'язано. Так з'являються “священні” місця, речі тощо. В авторському міфі священним стає все, що є дотичним до автора чи його життя. Інтерес до всього цього відображає життя міфу в масовій свідомості і вказує на його життєву потенцію. Про нього ми можемо судити насамперед зі розростання туристичної індустрії довкола “священних” місць. Паломницькими стають місця народження та поховання автора, а також зібрання “священних” предметів, які за життя належали йому, що найчастіше зберігаються в музеях. У такому випадку і вони стають “священними” місцями. Усе це набуває певного нового смислу, стає символом.

Окрім авторського міфу, важливу роль у Новий час та новітню добу відіграє так званий “*міф повернення до джерел*”. Для керівників Французької революції прикладами були діячі Риму та Спарті. Можна стверджувати, що у XIX ст. саме цей міф пробуджував у всіх народів центральної та південно-східної Європи пристрась до національної історії та культури, особливо на ранній стадії розвитку нації. Цей міф згодом трансформувався у “*міф про благородне походження*”, який ліг в основу націоналістичних ідеологій, особливо тих, що ґрунтуються на розробці расового напрямку у філософії, котрий був досить популярним на початку XX ст.

Особливу увагу цьому міфові приділяли ідеологи нацизму в Німеччині, де він був радикалізований та розповсюджений як расистський *міф про арійців*. “Арієць” є одночасно і найдавшим, першим предком та благородним героєм, якому притаманні всі чесноти й ідеали. Він був своєрідною моделлю для наслідування з метою досягнення “расової чистоти”, фізичної сили, героїчної моралі, що існували в час першотворення, “час джерел”. В основу расової доктрини покладено міф

про нордичну расу як спадкоємицю арійської раси на північноєвропейській території. Німецький народ розглядали як такий, що формувався із представників винятково нордичної раси. Вважаючи нордичну расу найдосконалішою та ототожнюючи її діяльність з творенням найбільш значущих культурних феноменів, злочином перед людством проголошено змішування з негроїдами, монголоїдами та семітами, оскільки це визначено як протиприродне.

Набуваючи функції культурного героя, німецький народ розглядали як такий, що зобов'язаний розповсюджувати "культурні блага" іншим народам, бо вони генетично є нездатними самостійно виробляти такі блага. Місією окультурення всієї Європи, прилучення її до кращих зразків соціального та політичного співжиття, на ідеологічному рівні обґрунтовували насильницьке захоплення чужоземних територій. Проявлялася ця ідеологія шляхом маніфестування сили та міцї нацистської армії, прогресивного розвитку науки в галузі найновіших на той час технологій, зокрема в галузі атомних та біогенетичних досліджень.

Один із найстійкіших та найрозвинутіших міфів ХХ ст. був створений на основі ідеологізованого марксизму, який зображав капіталізм як суспільний лад, що немає ціннісного змісту та приречений на знищення. Міфологеми "капітал" протиставляли ідеал соціальної справедливості, що мав ґрунтуватися на перерозподілі всезагального продукту. У суспільній свідомості насаджували недовірливе ставлення до накопичення капіталу як цілі людської діяльності. Функції накопичення цілком відводили державі, яка мала б реалізувати всезагальне безособистісне планування та контроль над виробництвом. Товар зводився до його споживацьких властивостей, а гроші вважали необхідним, але тимчасовим злом.

У процесі створення ідеології марксистського комунізму було використано один із найвідоміших есхатологічних міфів середземноморсько-азійської міфології – *"міф про справедливого героя-спокутувальника"*. Функції цього героя в марксизмі мав виконувати пролетаріат, страждання якого повинні змінити онтологічний статус світу. М. Еліаде зазначав, що К. Маркс збагатив цей міф елементами месіанської і юдейсько-християнської ідеології: з одного боку, сотеріологічна функція і протетична роль пролетаріату, з іншого – "останній та рішучий бій" між

Добром і Злом, який легко порівняти з апокаліптичним конфліктом між Христом і Антихристом, що завершується перемогою першого⁸. Ж. Сорель своєю чергою, розглядав робітників як римських легіонерів, котрі перенесені у ХХ ст. Вони повинні володіти моральними якостями, які б їх облагороджували та забезпечували їм перевагу над буржуазією. Це раса людей, котрі сприймають життя як боротьбу, а не як задоволення. Такий тип людини, на його думку, відтворює архетип античного воїна, який зневажає світ інтелігенції, що заражає всіх своєю слабкістю.

Досліджуючи міфологічну модель в радянській ідеології, Є. Мелетинский вважав, що підготовку та проведення революції варто розглядати як "ранній" час, "космізацію" дореволюційного Хаосу "в окремо взятій країні" (в інших країнах зберігається капіталістичний Хаос). "Культурні герої" – Ленін і Сталін. Революційні свята – ритуали та ритуалізовані партійні з'їзди, що використовують революційно магнетичну енергію "раннього" часу, відтворюють та зміцнюють цей "ранній" час у сучасності. Сталін – не просто історичний послідовник Леніна, він є свого роду його перевтіленням ("Сталін – це Ленін сьогодні"), і всі наступні після Сталіна вожді – не історичні особи, котрі змінюють один одного, а такі ж перевтілення того самого "культурного героя" Леніна. Окрім того, вчений зауважив явне перетворення комуністичного атеїзму в релігію навиворіт, компартії – в церкву, опозиції – в єретичні секти тощо.

Соціалістичний міф – це водночас ще й міф про соціалістичне будівництво як дійсність "побудови соціалізму" під керівництвом "видатної особи". У Радянському Союзі міфологізацію використовували у процесі створення великомасштабних проєктів, яким належала вагома роль у "побудові комунізму": такими проєктами були освоєння цілини, зведення Дніпрогесу чи будівництво БАМу. "Кожен раз витрати та праця не відносилися безпосередньо із функціональною корисністю цих підприємств в господарському плані, але міфологізований зв'язок між "освоєнням природи" та "будівництвом кращого майбутнього" диктувала широкомасштабну діяльність", – зазначав Б. С. Ерасов⁹. Також аналогічно запроваджували міфологізацію космічної промисловості. Тут домінує ідея

⁸ М. Елиаде, *Аспекти міфа* / М. Елиаде. – М.: Академический проєкт; Парадигма, 2005. – 224 с.

⁹ Б. С. Ерасов, *Соціальна культурологія* / Б. С. Ерасов. – М.: Аспект Пресс, 1997. – С. 164.

перегонів світових систем, серед яких основне місце займають підкорення космосу та гонка озброєнь. Ці та інші економічні реформи, державно-правові новації, зовнішня політика Радянського Союзу реалізовували месіанську мрію прориву в Європу чи й у всьому світовому просторі.

З іншого боку, в основі будівельного міфу лежить подолання страху смерті. Природно, що для людини смерть, а також страх смерті є тими феноменами, які супроводжують її усе життя; постійна опозиція “життя-смерть” лежить в основі людської сутності та людського світогляду, це проблема, яку людина розв’язувала та розв’язує в усі часи. Натомість в радянській соціальній міфології архетип смерті був перероблений і трансформований так, ніби саме смерть відкрила світ і визначає людське життя. В. Багинський зазначав, що поклоніння смерті, схилення в глибокій пошані перед нею, створення інститутів, що забезпечують їй марш під урочистий бій барабанів, гул оптимістичних гімнів, дзвін переможних реляцій, відбувалися за допомогою специфічної символіки, яка мала знову ж таки своєрідні природу і зміст. Апофеозом вшановуючого схилення перед безглуздістю смерті, на його думку, був Мавзолей, де смерть повинна була втратити останній натяк на таїнство. Дослідник називав такі явища уособленням абсолютно радикальної банальності смерті, враховуючи ще й той факт, що засобом демонстрації цієї банальності постало не будь-яке тіло, а тіло “засновника та практика ідеї будівництва”, як ствердження його абсолюту щодо “рядових будівників нового суспільства”. Отже, ідея побудови була вивільнена від основної можливої перешкоди – любові до власного індивідуального життя¹⁰.

Також у свідомість населення впроваджували міфи про бездоганність соціального ладу в СРСР, про відсутність певних недоліків, котрі супроводжують розвиток будь-якого суспільства, таких як наркоманія, проституція, міжнаціональна ворожнеча тощо.

Натомість у так званому капіталістичному суспільстві з успіхом розвивається демократична ідеологія, котра теж використовує значну кількість міфів та міфологем. Виділимо декілька найбільш розповсюджених міфів, які, за допомогою засобів масової інформації, дають змогу владі

¹⁰ В. Багинський, *Влада міфу: антологія проникаючої трагедії* / В. Багинський // Філософська і соціологічна думка. – 1994. – № 3–4.

орієнтувати населення на потрібні соціально-політичні установки, контролюють протидію, дають фактам потрібну оцінку, запроваджують визначені цінності та ідеали.

Одним із головних міфів демократії – *міф про безальтернативність ліберального шляху*, котрий стверджує, що пропонований уклад суспільного життя найкраще відповідає біологічній природі людини, оскільки остання ґрунтується на природному прагненні до свободи. Будучи основою демократичної міфології, він особливо потребує постійного впровадження в маси так званого ритуального повернення до міфу. Прикладами таких ритуалів можуть бути Дні Незалежності, Конституції, особливе облаштування виборів як свята демократії тощо.

Важливе місце займає також *міф про всезагальну рівність* громадян у демократичних суспільствах та демократичних країн між собою. Принцип рівності громадян називають ще принципом рівних можливостей. Проте його сутність полягає не в тому, що всі люди розпочинають жити з певного нульового старту, а в тому, що всі мають однакове право використовувати переваги свого народження та становища, а це власне й заперечує рівність як таку. Подібно трактують і рівність демократичних країн між собою. Водночас сучасна ситуація показує нам, що одні демократичні країни змушені так чи інакше враховувати вимоги чи настійливі побажання інших демократичних країн безапеляційно. Незважаючи на безмістовність цього міфу, його ритуалізація проводиться доволі часто, наприклад, проведення міжнародних самітів, урочисті засідання членів-країн міжнародних організацій, декларування права обирати та бути обраним і т. д.

Серед них важливе місце займає уявлення про *позитивний імідж демократії* загалом та конкретних демократів зокрема. При цьому, зважаючи на популярність терміна “демократія”, часто підмінюється його значення, виправдовуються будь-які вчинки, аж до явно антидержавних дій та прямого насилля. З цим розумінням демократії пов’язане уявлення про неприйнятність революційного шляху зміни державного ладу. Демократичні вибори представляються як єдиний легітимний спосіб впливу широких мас на владу. Підтверджується це уявлення й розповсюдженням інформації про стабільність у країні та постійний економічний розвиток. Зазвичай через ЗМІ акцентують увагу на цифрах економічного зростання, які пересічній людині ні про що не говорять, лише дають віру в

правильність вибраного шляху та надію на краще майбутнє. Водночас переведення економічних показників у цифри дає можливість уникнути розгляду наявних негативних фактів, таких як зростання безробіття, інфляція, подорожчання товарів та послуг, кризи в різних сферах господарської діяльності тощо.

За допомогою створення, впровадження та постійного підтримування цих та аналогічних соціально-політичних міфів влада може контролювати масову свідомість, програмувати оцінки та поведінку людей, викликати у разі потреби народне незадоволення чи схвалення, створювати ворогів та друзів.

Д. де Ружман, представник школи аналітичної психології, визначав міф як символічну історію, що знаменує нескінчену кількість більш або менш аналогічних ситуацій, а відтак допомагає з першого погляду розпізнати певні типи усталених відношень і виокремити їх з сум'яття буденних проявів. Тобто міф виражає правила поведінки певної соціальної чи релігійної групи. Формулювати ці правила і нав'язувати їх масам сьогодні стало значно легше, адже сама інформація стає набагато доступнішою.

На сучасному етапі є багато засобів розповсюдження соціального міфу, які відповідають рівню розвитку суспільства та його науково-технічному потенціалу.

Найбільшим впливом на суспільство користуються засоби масової інформації. З винайденням радіо і телебачення з'явилася можливість повніше контролювати поведінку людини. Процес розповсюдження соціальної інформації на чисельно великі та розпорошені аудиторії значно спростився з розвитком технічних засобів: преси, радіо і телебачення, відеозаписів, кіно, інформаційних комп'ютерних систем тощо. Будучи особливим видом соціального спілкування, така масова комунікація реалізується в масштабах всього суспільства, виступає важливою передумовою соціального розвитку і організації, перш за все завдяки нав'язуванню масам міфологічного способу сприйняття світу.

Соціальна інформація, що транслюється засобами масової комунікації, використовується індивідами, групами, організаціями, різними соціальними інститутами для регулювання соціальної взаємодії, суспільних відносин, а також відносин між людиною, суспільством і природою.

Сучасний процес інформатизації суспільства, пов'язаний з розвитком інформаційної технології, різко збільшує кількість інформації, яка стає доступною людині. Збільшується доступ до інформації різного роду: персональні комп'ютери дають можливість користуватися банками даних і під'єднуватися до комунікативних мереж, не виходячи з дому. Проте, такий бурхливий розвиток комп'ютерних технологій, "інформаційний вибух" викликав також зміни і в сфері духовного виробництва, культури. Адже інформація стає головним продуктом і однією з домінуючих цінностей суспільства, тому визначальною проблемою тут повинна стати якість інформації. Реально функціонуюча в суспільстві інформація завжди охоплює суб'єктивні елементи (оцінки, думки, сприйняття і т.д.). Можливою є також навмисно спотворена, неадекватна інформація, котру використовує певна людина чи група осіб з корисливими цілями. Невідворотним наслідком неадекватності буде процес соціальної дезінформації, оскільки метою його є маніпуляція масовою свідомістю.

Серед тих міфологічних структур, образів і поведінки, якими користуються в своєму впливі на суспільство засоби масової інформації найбільш показовими є комікси. Персонажі "коміксів", які через свою величезну популярність зі сфери художньої літератури переходять у кіно, відеоігри, промислову індустрію, власне і є сучасною версією міфологічних і фольклорних героїв. Міф про супермена, що відображений тут, задовольняє таємні мрії сучасної людини, яка, усвідомлюючи себе знедаленою і малосильною, мріє про те, що одного разу стане героєм, "надлюдиною". Те ж саме можна сказати і про детективні романи, які за статистикою несуть палму першості за обсягом продажу на європейському континенті, а також телевізійні серіали (так звані "мильні опери"). У них, з одного боку, ми є свідками боротьби між добром і злом – вічного міфологічного сюжету, а з іншого – читач несвідомо приєднується до дійства, яке є водночас і небезпечним, і героїчним, таким, якого не вистачає пересічній людині.

За допомогою мас-медіа також відбувається міфологізація особистостей, їх перетворення на образ, що слугує прикладом у разі узгодження з запитамі публіки. Серед них одним із основних є прагнення "досягнути успіху" найбільш характерне для сучасного суспільства, що виражає темне і неусвідомлене бажання вийти за межі своїх можливостей. Варто згадати лише "американську мрію" – поширену у США доктрину, згідно з якою

кожен американець може досягти успіху та навіть обрватися президентом країни лише завдяки таким рисам як працелюбність, мужність, наполегливість, рішучість. Хоч така ідея на думку багатьох скептиків є соціальною утопією, вона була і залишається однією з головних підвалин ідеологічної системи Сполучених Штатів, а також головною причиною міграції до цієї країни. Можна стверджувати, що на сучасному етапі “американська мрія” розповсюдилася на демократичні ідеології усіх цивілізованих народів, бо їхнє бажання до наслідування американського способу життя на цьому етапі є незаперечним.

Широке застосування міфологізація знаходить у рекламі. Незважаючи на те, що багатьох людей дратує засилля реклами на телебаченні, на вулиці, в інших засобах комунікації, водночас вони краще купують розрекламовані товари. Дія реклами реалізується через вплив на психологію людини. Е. Фромм зазначав: “Реклама апелює не до розуму, а до відчуттів; як будь-яке гіпнотичне віяння, воно намагається впливати на свої об’єкти інтелектуально. В такій мрії з’являється ефект мрії повітряного замку, і за рахунок цього воно дає людині відчуття певного задоволення (типу кіно), але в той же час посилює її відчуття незначущості та безсилля”¹¹. Зазвичай реклама скерована на стимулювання емоційної сфери людини, оскільки людське сприйняття на 95% емоційне і лише на 5% – аналітичне. Ефективна реклама повинна бути спрямована на придрушення в людини негативних емоцій та стимулювання присмних емоційних станів. Позитивна емоційна реакція дає змогу швидше і на довше запам’ятати рекламу, щоб вона у відповідний момент виникла в пам’яті.

У сучасному світі реклама є обов’язковим атрибутом людського життя. При чому вона не обмежується ні межами комерційної комунікації, ані всією ринковою діяльністю, але охоплює усі сфери людської життєдіяльності: побут, політику, соціальну активність, інтелектуальну та культурну діяльність. Важко переоцінити роль реклами, яка щоденно та масово впливає на абсолютну більшість населення, у багатьох розвинених країнах вона вже неофіційно отримала титул “п’ятої влади”.

Складні сполучення знань, духовних цінностей і соціальних норм, які тиражуються в рекламі та інших засобах масової комунікації, у

¹¹ Э. Фромм, *Бегство от свободы* / Э. Фромм. – М.: АСТ; Минск: Харвест, 2007. – С. 164.

систематизованому вигляді відображають пануючі світобачення, суспільний устрій. Розповсюдження інформації через складну мережу масових комунікацій є засобом ідеологічного, політичного, економічного, культурного та іншого впливів на свідомість і діяльність (поведінку) людей. Зміст повідомлень охоплює весь спектр психологічного впливу в діапазоні від інформування та навчання до переконування і навіювання. Спільна колективна діяльність людей в умовах високого ступеня розділення суспільної праці і концентрація матеріального та духовного виробництва, а іншими словами наявність вузької спеціалізації, породжує споживачів – багатомільйонні читацькі, радіослухачькі і телеглядацькі аудиторії. Інтегрований соціальний досвід залучає окремих індивідів у процес масової комунікації, яка дає їм змогу встановити і підтримувати зв'язок з ширшим соціальним середовищем, межі якого розташовані далеко від їх безпосереднього оточення.

“Міф і загадковість світу для нас співвідношення природне”, – писав Я. Голосовкер¹². Тому людина в усі часи, а найбільше в сучасності, намагається розкрити таємницю світу, в якому живе і робить це за допомогою міфу.

Summary

European culture of the modern and contemporary periods is often associated with so-called social mythology, which arose in the 19 century as a specific type of spiritual activity aimed at creation and dissemination of political myths.

Social mythology studies mythical consciousness as a form of public consciousness regarding new phenomena of the reality, a reason for change in historical processes and development of national communities. All national histories include descriptions of feats of ancient heroes and kings, who promoted nation's exaltation, strengthening of the national spirit, establishment of national states, etc. Wide propagation of mythology marks the evolution of nationalism and dissemination of socialist trends in the 19-20 centuries.

Contemporary ideology tries to use myths, since it understands their specific effect on people. Besides, it is implementation of social myths that makes manipulation of the populace possible.

¹² Я. Э. Голосовкер, *Логика мифа* / Я. Э. Голосовкер. – М.: Наука, 1987. – С. 10.

Most frequently employed in contemporary mythology and ideological systems are the Myth of the Hero, Myth of Return to the Origins and Myth of Noble Origins. The 20 century saw these myths to be implemented in Nazism (Hitler's Germany), Social-Communism (Soviet Union), as well as in democratic ideology.

Social myth propagation media are in line with the development level of society and its scientific and technical potential. Society is most influenced by mass media – press, radio, television, web, etc. Mass media also play a part in mythologization of personalities, their transformation into images which later on, if in agreement with the public demand, serves as a model. Mythologization is widely applied in advertising. In the contemporary world, ads are inherent in human life. Advertising has crossed the boundaries of commercial communication and generally market business to embrace all human spheres: everyday life, politics, social, intellectual and cultural activities.

Dissemination of information shaped as social myths through the intricate network of mass media is a means of ideological, political, economic and cultural influence on the human mind and behavior. Messages sent embrace the whole gamut of psychological impact ranging from informing and instructing to persuading and suggesting, which facilitates mass manipulation and determines specificity of cultural evolution.

PROSOPON

NR 1/2011

[s. 123-134]

Светлана В. Рыбчак

Дебюрократизация госаппарата в устойчивом развитии белорусского общества

The deburocratization of the state machinery in steady development of the Belarus society

Keywords: *philosophy, Belarus*

Взаимодействие и взаимовлияние политической системы и формирующегося гражданского общества в гносеологическом аспекте представляет собой проблему, решение которой видится в анализе генезиса, структурных элементов и тенденций развивающейся политической культуры. Именно политическая культура общества задает конституирующие рамки демократизирующимся политическим системам, влияя на конфигурацию властных отношений и актуализируя определенные социально-политические ценности, стереотипы, установки, модели политического поведения.

Современный политический процесс в общемировом контексте характеризуется долговременной тенденцией демократизации, идеологической дискредитации доктрин. Процесс глобальной демократизации затронул не только сферу политических отношений, но и социальную практику в целом. Это актуализировало проблему конституирования свободной от контроля политико-государственных институтов открытой социальной коммуникации, понимаемой в качестве формы существования развитого гражданского общества. В данном случае

оно является не только необходимой предпосылкой для успешной демократизации политической системы, но и генерирует параметры социально-экономических и политических трансформаций постсоветских государств.

Для постсоветского пространства проблема анализа тенденций развития формирующейся политической культуры дополняется необходимостью анализа складывающейся модели социально-политической практики в ряде стран СНГ, характеризующейся усилением авторитарных тенденций в политической системе. В теоретическом плане это свидетельствует о наличии дисфункций в продуцируемой политической культурой коммуникации между гражданским обществом и властными институтами, в практическом – ставит вопрос о реальных перспективах демократизации.

Противоречивый характер социально-экономического и политического развития Беларуси в постсоветский период, выразившийся в крайне серьезном обострении дисфункциональных процессов во всех сферах жизни общества вызвал нарастание процессов, актуализировавших характерные для дезинтегрированного социума патерналистские ориентации индивидов. Реформирование системы государственной власти в 1996г. в сторону установления президентской республик в Беларуси явилось выполнением в реальной социальной практике компенсаторной функции власти, которой общество делегировало в момент усиления деструктивных социальных процессов ряд дополнительных полномочий на осуществление действенной политики по выходу из кризиса.

Таким образом, возвращение к традиционной модели взаимоотношений индивида и общества, с одной стороны, и государства, с другой, явилось рациональным выбором подавляющей части общества и гарантировало определенную степень стабильности и предсказуемости на переходный период, что подтверждается данными социологических исследований. Согласно результатам социологического мониторинга белорусского общества, проведенного Институтом социологии НАН Беларуси была выявлена устойчивая тенденция к снижению количественной доли тех, кто рассматривал дезинтеграцию Советского Союза в алармистическом ключе. Однако преобладающие в политической культуре общества ориентации создают благоприятную социальную почву для существования феномена

«электорального авторитаризма», когда регулярные выборы фактически не оказывают какого-либо позитивного влияния на трансформационные процессы, прежде всего в направлении демократизации всей социальной практики.

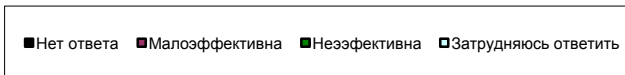
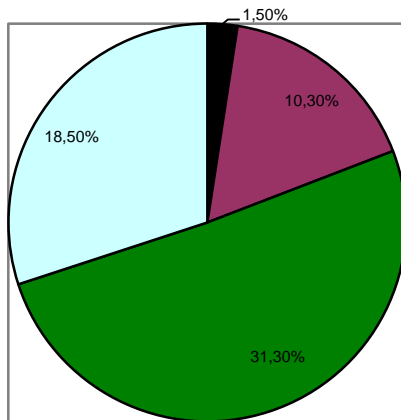
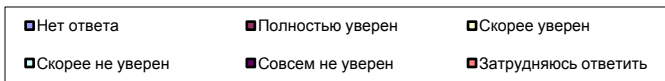
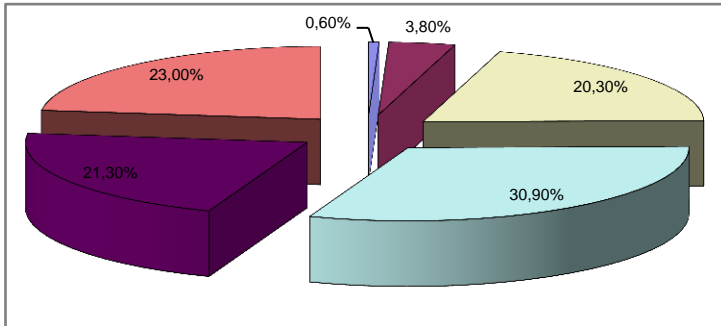
Результаты мониторинга, проведенного Институтом социологии НАН Беларуси в 2010г. свидетельствуют, что в политической культуре белорусского общества рейтинг конвенциональных форм политического участия достаточно высок и стабилен. Как показывают социологические данные, более трети населения страны выбирает легальные формы взаимодействия на государственную власть и акцентировано на полноценную коммуникацию с социально-политическими институтами страны, что является свидетельством определенной гражданской зрелости белорусского социума.

Важнейшей составляющей идеологии белорусского государства является социальное благополучие людей, а стратегической задачей власти – построение государства для народа. С этой целью руководством республики осуществляется целенаправленная социальная политика по улучшению жизни людей и укреплению здоровья нации. Среди приоритетов в деятельности государства особое место занимают вопросы защиты жизни, чести и достоинства граждан.

Мнение населения Беларуси о состоянии работы по дебюрократизации государственного аппарата свидетельствует об улучшении в работе государственных органов и организаций с обращениями граждан (см. схему 1.)

На вопрос «Насколько Вы уверены в том, что при обращении к представителю местной власти Вы добьетесь решения своей проблемы?», были получены следующие результаты:

По мнению 39,4% респондентов, за последний год стиль, формы и методы работы с гражданами в государственных органах и иных организациях улучшились, практически столько же респондентов считают, что все осталось без изменений, а на ухудшение работы с гражданами указали всего 6,2% опрошенных (см. схему 2).

Оцените, пожалуйста, эффективность деятельности органов власти по борьбе с коррупцией:

Оценивая динамику работы сотрудников государственных организаций за последний год по конкретным показателям, в среднем 40% опрошенных отметили улучшение в информированности и предоставлении квалифицированной консультации, умении работать с людьми, профессионализме и компетентности, оперативности решения запросов граждан. Более трети населения (в среднем 35%) указали, что ситуация по этим аспектам не изменилась, а менее 10% говорят об ухудшении положения. В ноябре 2009г. ситуация по этим показателям была аналогичной.

Результаты опроса свидетельствуют, что чаще всего граждане обращаются за получением справок или иных документов в учреждения здравоохранения (67,6%), службы жилищно-коммунального хозяйства (53,6%), в организации по месту работы или учебы (50,0%), на предприятия связи (44,9%) и в местные органы власти (43,5%). Реже всего – в налоговые органы (18,3%), организации архитектуры и строительства – 18,2%, загсы – 14,5% и таможенные органы – 8,0% (см. табл. 1).

По какому вопросу или проблеме Вы обращались к представителю местной власти?

Нет ответа	57,9%
По поводу проблем с коммунальным обслуживанием (ремонт жилья, проведение газа, воды, теплоснабжение, благоустройство и т.д.)	21,1%
По вопросу трудоустройства	5,8%
По вопросу улучшения условий труда, разрешения трудовых конфликтов	3,2%
По вопросам, связанным со сферой образования (устройство детей в дошкольные учреждения, школу и т.д.)	4,5%
По вопросам выделения или приватизации земельного участка и прочее	6,8%
По жилищному вопросу (выделение жилья, постановка на очередь, приватизация жилья)	15,5%
По проблемам работы общественного транспорта	2,7%
Другое	4,8%

Наиболее удовлетворены результатами обращения посетители загсов и предприятий связи (более 80%). От 70 до 80% обратившихся в организации по месту работы или учебы, органы социальной защиты и учреждения

образования также остались довольны решением своих вопросов. Обращает на себя внимание тот факт, что почти каждого пятого респондента не устраивает решение проблем в учреждениях здравоохранения, таможенных органах, организациях архитектуры и строительства, а практически каждого четвертого участника опроса – в службах жилищно-коммунального хозяйства. При этом следует иметь в виду, что организации здравоохранения и ЖКХ являются наиболее посещаемыми гражданами.

С 55,1% до 64,2% увеличилось число жителей страны, которые указали, что их устраивает размещение сведений на информационных стендах, и соответственно с 38,0 до 21,8% уменьшилось количество граждан, утверждающих, что информации недостаточно. Однако по-прежнему практически каждому пятому опрошенному (21,8%) приходится обращаться за разъяснениями к должностному лицу. Граждане, пользовавшиеся информационными стендами (86,2%), больше всего недовольны тем, что важная информация не выделяется (17,6%). При этом данная проблема является наиболее актуальной уже на протяжении двух лет. От 12% до 8% респондентов отметили следующие недостатки: информация напечатана мелким шрифтом (сложно прочесть); информационный стенд расположен неудобно для чтения; нет наглядных сведений, что госорган может сам запрашивать необходимые документы; отсутствует перечень документов, необходимых для получения справки.

По данным опроса, каждый пятый житель Беларуси пользовался книгой замечаний и предложений. Практически каждый третий респондент (35,4%) говорит о значительном влиянии данного канала обратной связи на решение своих проблем, а каждый четвертый (24,8%) – о незначительном. Каждый шестой участник опроса (16,3%) утверждает, что введение книги замечаний и предложений не помогает в решении существующих проблем. Среди основных недостатков, с которыми респондентам приходилось сталкиваться при пользовании книгой замечаний и предложений, были отмечены следующие: книга не предъявлялась по первому требованию, не поступало информации о принятых мерах, не было реакции на изложенные замечания и предложения.

Респондентам было предложено внести свои предложения по улучшению работы с гражданами. Выяснилось, что посетителям больше всего не хватает

внимательного, уважительного отношения со стороны чиновников. Также участники опроса советуют усовершенствовать организационно-правовую базу с гражданами, в том числе повысить оперативность решения вопросов, уменьшить документооборот, ужесточить контроль за работой чиновников, ввести предварительную запись и др.

Но чтобы увидеть, как страна продвинулась вперед, насколько ее граждане стали жить лучше, обычно сравнивают все показатели с предыдущим годом. Из тысячи показателей, наверное, стоит взять только один ключевой, обобщающий – рост валового внутреннего продукта. Беларусь из года в год демонстрировала завидную динамику – ВВП прирастал на 8–11% в год. Причем все больше национального продукта создается в сфере услуг, что соответствует мировым тенденциям. Следствие такого роста: доходы и расходы консолидированного бюджета страны возросли более чем в 15 раз.

Как изменилась жизнь белорусов за эти годы? Прежде всего отметим, что реальные денежные доходы населения – начисленные зарплаты и назначенные пенсии, а также различного рода государственные пособия – не просто стали значительно большими, они выросли в разы. Что не могло не сказаться как на благосостоянии, так и на мироощущении граждан. Они изменились. И весьма заметно. Ведь бытие, как утверждали классики, определяет сознание. И наоборот. Потому-то доминируют у людей спокойствие, уверенность, надежда и радость. Так треть опрошенных отметили, что за прошедший 2010г. их материальное положение в той или иной степени улучшилось. Его ухудшение отмечают в два раза меньше граждан, которым задавали этот вопрос. Картина разительно отличается от той, что была в 2000г., – тогда эти цифры были противоположными. И еще характерный штрих в этой картине: на 40% увеличилось число людей, которые относят себя к среднему классу, а считающих себя бедными – уменьшилось на треть. Соответственно, большая часть респондентов воспринимает и оценивает социально-экономическую ситуации в стране как стабильную. И почти три четверти в той или иной степени довольны своей жизнью. Причем они надеются, что тенденция к ее улучшению остается неизменной. Так, в среднем по республике изменения жизни в лучшую сторону ожидает более трети опрошенных, в явном меньшинстве оказались пессимисты. Несмотря даже на имеющиеся проблемы, самая

волнующая из которых, по мнению населения, рост цен. Конечно, молодых больше беспокоит перспектива получения крыши над головой и первого рабочего места. В то же время межнациональная напряженность и напряженность на религиозной почве – во втором десятке, замыкают список проблем, которые беспокоят общество.

Значительные усилия по деbüroкратизации госаппарата, борьбе с коррупцией, похоже, принесли плоды: более пятой части опрошенных отметили низкий уровень коррупции в Беларуси, а большинство считает, что за последние два года улучшился стиль, формы и методы работы с гражданами в госучреждениях. Вместе с тем вызывает удивление, что 13% ничего не знают о заявительном принципе «одного окна». Этот принцип является одним из действенных механизмов в системе деbüroкратизации. В целом его реализация уже сейчас значительно улучшила работу государственных структур. Еще имеющиеся недочеты связаны и с отсутствием базы данных, которая во многих ведомствах пока находится только на бумажных носителях. Активное внедрение компьютерных технологий и в эту работу позволит устранить остающиеся упущения в функционировании «одного окна». На работе государственного аппарата сказывается и профессионализм кадрового корпуса исполнительной власти. В целом он находится на высоком уровне.

Но общее настроение граждан страны можно охарактеризовать однозначно: люди видят, что жизнь меняется к лучшему. Конечно, есть проблемы, но они решаемы, органы власти каждодневно занимаются этим.

Что же мешает более эффективному разворачиванию процесса деbüroкратизации? По мнению респондентов, это, во-первых, недостатки в информированности граждан о своих правах и, во-вторых, слабая мотивация чиновников в качественной работе с населением. Распределение ответов населения выглядит таким образом (см. табл. 2.):

Недостаточная информированность граждан о своих правах	68,9%
Неумение или нежелание чиновников работать с населением	32,7%
Низкий уровень квалификации и компетентности работников, осуществляющих прием граждан	17,0%

Слабый контроль за тем, как на местах исполняются законодательные акты	21,8%
Неподготовленность информационной базы	22,3%
Неэффективная система документооборота	14,6%
Неприятие должных мер для упрощения административных процедур	9,1%
Отсутствие единого подхода к пониманию принципа «одного окна»	11,9%

Как видно из таблицы, особое значение в организации работы с гражданами имеют самые разнообразные формы непосредственного или опосредованного обращения с ними со стороны представителей органов власти и управления. Граждане не только прямо или косвенно выказывают значительные претензии к работникам государственных организаций и учреждений, заявляя о неумении и нежелании чиновников работать с людьми; низком уровне их квалификации, а также указывают на слабый контроль за тем, как на местах выполняются законодательные акты.

Также остается актуальной проблема ненадлежащего стиля поведения должностных лиц при непосредственном обращении граждан в государственные учреждения и организации. Сумма долей положительных оценок этого поведения составляла 36,1%, отрицательных – 89,2%. Как видим должные лица при работе с гражданами по-прежнему весьма часто проявляют высокомерие и чванливость, демонстрируют низкую компетентность, пытаются уйти от проблемы, допускают волокиту в решении вопросов. Полученные данные свидетельствуют о необходимости совершенствования механизма подбора и расстановки кадров, непосредственно работающих с населением, и актуальности регулярного повышения квалификации специалистов, занятых в этой сфере деятельности.

Для повышения ответственности, качества рассмотрения обращений, жалоб и снижения бюрократического отношения к проблемам граждан Президентом Республики Беларусь утверждены Директива №2 «О мерах по дальнейшей дебюрократизации государственного аппарата» и указ от 15 октября 2007г. «498 «О дополнительных мерах по работе с обращениями

граждан и юридических лиц». Вступление в силу этих документов призвано коренным образом изменить отношение государственных органов к организации данной работы на основе повышения личной ответственности руководителей и должностных лиц за ее состояние на местах. Необходимо принимать самые жесткие и решительные меры по искоренению в деятельности отдельных чиновников формализма, волокиты, бездушия и неуважения к людям, ибо это формирует негативный имидж власти в сознании людей.

Главной целью социально-экономического развития Беларуси было и остается повышение уровня и качества жизни людей. А это возможно только при условии стабильной работы реального сектора экономики. Правительство планирует сделать шаг в стимулировании роста инвестиций в производство, инфраструктуру и развитие инноваций. Беларусь должна в полной мере реализовывать себя в таких сферах, как современная нефтехимия, энергетика, машиностроение, коммуникации, фармакология, интеллектуальные услуги.

Реализация совместных планов правительство и Национальной академии наук по модернизации научной сферы принесет реальные результаты и даст экономике перспективные разработки. Развитие наукоемких, ресурсосберегающих производств станет одним из основных направления в промышленности Беларуси.

Наряду с реализацией крупных проектов, значительное внимание будет уделено развитию малых и средних предприятия. В частности, правительством будет организован эффективный контроль за разработкой бизнес-планов такими предприятиями.

Образование в Беларуси должно полностью соответствовать современным требованиям развития экономики. Современный специалист должен не только четко определять направления развития своей отрасли, но и обладать способностью видеть в ней новое и перспективное.

Заострено внимание на продвижении отечественной продукции на внешний рынок. На сегодняшний день обучение специалистов в этой сфере является недостаточно эффективным и требует серьезных изменений.

Правительство Беларуси делает большую ставку на вклад малого предпринимательства в развитие экономики страны. К концу 2010г.

намечено довести долю малого предпринимательства в общем объеме валовой выручки до 30%, а численность занятых в этой сфере до 23–25% от общей численности экономически активного населения. Правительство запланировало существенно упростить нормативно-правовую базу, регулирующую создание, деятельность и ликвидацию субъектов предпринимательства, а также лицензирование отдельных видов деятельности.

Кроме того, намечено существенно упростить систему налогообложения. Особенно это коснется предприятий, работающих в таких сферах, как инновации, энергосбережение, импортозамещение. Особые налоговые льготы будут предоставлены малому и среднему бизнесу при создании производств и открытии новых рабочих мест в малых городах и районах с избыточными трудовыми ресурсами.

Основными задачами в области социальной защиты населения являются обеспечение государственной поддержки нуждающихся групп населения, повышение уровня государственных минимальных социальных гарантий, оптимизация программ предоставления помощи. Сформировавшаяся к настоящему времени система социальной защиты населения представлена многообразными социальными программами, которые недостаточно скоординированы. В ближайший период предусматривается завершить реформирование системы социальной защиты граждан, направленной на реализацию принципа адресности, обеспечить доведение государственных минимальных социальных гарантий до уровня нормативов стоимости жизни, продолжить совершенствование системы пособий и выплат, механизмов защиты доходов населения от инфляции. Дальнейшее развитие получить социальное обслуживание как вид адресной помощи и неотъемлемая часть государственной системы социальной защиты. Предусматривается преимущественное развитие сети нестационарных учреждений как наиболее экономичных и приближенных к реальным нуждам населения и расширение практики предоставления социальных услуг на дому. Важным направлением является создание комплексных территориальных центров социального обслуживания, обеспечивающих оказание максимальной и разносторонней помощи гражданам пожилого возраста, инвалидам, семьям, детям и другим категориям населения. При этом будут учитываться утвержденные социальные стандарты, что повысит

уровень, доступность и качество оказываемых услуг все нуждающимся гражданам.

В комплексе мер по обеспечению устойчивого развития должна быть существенно повышена значимость социальной поддержки ветеранов и инвалидов. Основным направлением государственной социальной политики по отношению к инвалидам предусматривается реабилитационное направление, ориентированное прежде всего на использование социальных механизмов компенсации и адаптации.

Summary

In offered article author examined the major making ideologies of the Belarus state such as social well-being of people and construction of the state for people. The analysis of sociological researches about a condition of work on deburocratization of the state machinery is resulted. The state of health of the population of Belarus in aspect of formation of the Belarus society.

PROSOPON

№ 1/2011

[s. 135-143]

Ирина Михеева

Польско-белорусский литературный романтизм: транскультурный симбиоз или транскультурный синтез?

Polish-Belarusian literary romanticism: transcultural symbiosis or transcultural synthesis?

Keywords: *national culture, boundary culture, cultural symbiosis, literature Romanticism*

Сегодня, в условиях глобализирующегося мира, усиление исследовательского интереса к феномену культурного пограничья вполне понятно и неизбежно. Появление все новых транскультурных образований актуализирует для науки поиск выработанных и апробированных в ходе исторического развития образцов и сценариев сосуществования в едином культурном поле различных традиций и менталитетов. Ведь только глубокое изучение особенностей пограничья, его экономического, политического, конфессионального, культурного состояния создает условия толерантности, спокойствия и мира, приводит к разрядке возникающих социальных стрессов и напряженностей. А в этом заключается уже не только научно-фундаментальный, но и важнейший прикладной аспект исследований данного феномена¹.

¹ Ch. Hampden-Turner, A. Trompenaars, *The Seven Cultures of Capitalism*. – N. Y., 1993. – P. 4.

К числу пограничных и транскультурных образований, безусловно, может быть отнесена и белорусская традиция. Именно здесь, на пограничье Востока и Запада, православно-византийского и католическо-романского мировоззрений, во многом решаются судьбы всей современной Европы. В этом смысле польско-украинско-белорусско-литовское пограничье вполне можно назвать «пограничьем шанса и опасности»² в силу его одновременно потенциально конфликтного и реально диалогического характера.

Фундаментальной константой, предопределявшей транскультурную специфику Беларуси, всегда оставалось ее «существование в зоне цивилизационного разлома и колониальных нео- и постколониальных практик»³. Находясь в силовом поле политико-экономических, конфессиональных и духовно-философских перекрестков, отечественная культура по определению испытывала мощное влияние многообразных, зачастую противоречивых, воздействий. При этом, в условиях, когда исторически белорусский народ практически не имел опыта самостоятельного и длительного государственного строительства и не пережил продолжительных эпох политической независимости, вполне закономерным представляется *отсутствие* в национальной культуре достаточно развитого и отрефлектированного *исторического мышления*. Заменой ему становится *мышление мифологическое в совокупности архаичных форм народного самоопределения*. Возможно, для подобного рода культур это обстоятельство является принципиальным и спасительным: сохраняя свой «космос» и сохраняясь в нем от драматичной истории, белорусский социум выдержал многочисленные трагические испытания, сохранив при этом свою самобытность и специфику⁴.

В то же время, как следствие, в подобного рода культурных традициях наблюдается неизбежная *мифологизация этнической истории*, конструирование на различных уровнях рефлексии сакрализованной модели мира, на протяжении веков репрезентируемой в художественной форме через совокупность фольклорных и литературных текстов⁵.

² Ibidem, с. 123.

³ С.Н. Гавров, *Национальная культура и модернизация общества*. – Москва, 2003, с. 120.

⁴ Ibidem, с. 13.

⁵ С.Н. Гавров, *Модернизация во имя империи. Социокультурные аспекты модернизационных процессов в России*. – Москва (2004), Эдиториал УРСС, с. 81-83.

Сформировавшись как принципиально *пограничная*, белорусская культура может, далее, характеризоваться тем обстоятельством, что, в отличие от «классических» цивилизаций, стратегическая роль в ней принадлежит *не культурному синтезу, а культурному симбиозу*, явившемуся ее основным культуuroобразующим механизмом. Симбиотические же взаимосвязи различных интегрирующих элементов, образующих основу социокультурного пограничного образования, обеспечивают, в свою очередь, его *неустойчивую стабильность*⁶. Поэтому существование «на культурном пограничье» означает не просто более-менее безболезненную и уверенную миграцию из своей культуры в соседние и обратно, но пребывание в специфических «культурных сумерках», где «свое – отчуждено, а чужое – все-таки свое», или, иными словами, «существование между Отчизной и Чужбиной, которые на самом деле оказываются двумя ликами одного целого»⁷.

В связи с этим в полицентрическом пространстве культурного многообразия процесс индивидуальной самоидентификации для носителей пограничной культуры представляет собой некоторое балансирование «*между*». Итогом подобного «динамично-разорванного» культурного бытия неизбежно становится *самоощущение некоторой ущербности и обиженности*. В результате, традиционно белорусский культурный опыт – это, «прежде всего, опыт культурной а-нормальности, который субъективно переживается как комплекс неполноценности, как определенная культурная травма – травма отсутствия сильного, гомогенного, национального культурного пространства»⁸.

Таким образом, даже будучи вынужденно обреченной на перманентные культурные контакты и взаимосвязи, всякая пограничная культура демонстрирует не столько способность к продуктивному сотрудничеству и взаимообогащению, сколько определенного рода *консервацию своего архетипического кода*, весьма неопределенного (непроясненного, а точнее – еще неназванного) для его носителей в силу отсутствия их полноценного

⁶ С.Н. Гавров, *Остернизация Запада и новая европейская идентичность. Управленческое консультирование*. СПб, 2009, № 2. – С. 181.

⁷ С.Н. Гавров, *Национальная культура и модернизация общества*. – Москва, 2003, с. 112.

⁸ Там же, с. 117.

диалога (полилога) со своими культурными соседями. Можно даже говорить, что, в случае с культурой белорусской, этот код – «тутэйшасць» – предопределил состояние специфической «тихой» (партизанской) войны с другими культурами⁹.

Итак, на протяжении целых эпох основными чертами белорусской культурной традиции, развивающейся на базе совокупности различных культурных симбиозов, могут быть названы *размытость национальной самоидентификации, а также консерватизм мышления и поведенческих практик, выражающийся в несформированности исторического мышления и доминировании, соответственно, мышления мифологического.*

В рамках обозначенного подхода проблематичность исследования и квалификации исторических процессов и феноменов польско-белорусского пограничья должна определяться, прежде всего, фактом очевидной «неоднозначности белорусскости», которая среди многих других факторов предопределялась повышенной мобильностью (изменчивостью) белорусско-польских отношений, а также этнографично-этнической и вероисповедальной непряясненностью при определении белорусами собственной национальной самоощественности¹⁰. Таким образом, история и логика белорусско-польских взаимоотношений может быть представлена как последовательность и совокупность ряда «культурных опытов», среди которых основными явились опыт государственного (с XVI в.), конфессионального (с XVII в.) и собственно культурного - в первую очередь, художественно-литературного - (XIX в.) симбиозов.

В данной статье нас будет интересовать третий аспект проблемы – собственно культурный. Опустив иные жанры и виды литературного взаимопроникновения двух культур, отметим следующее. На наш взгляд, наиболее ярко симбиотический характер культурных реляций Беларуси и Польши проявился в феномене литературного польско-белорусского романтизма. Говорить о симбиотичности в отношении белорусско-польского романтизма можно в двух аспектах – широком, подразумевая не до конца адекватную (органичную, синтетичную) связь этой литературной

⁹ Там же, с. 121.

¹⁰ Ch. Hampden-Turner, A. Trompenaars, *The Seven Cultures of Capitalism*. – N. Y., 1993. – P. 228-229.

традиции с самой реальностью, и узком, предполагающим его внутреннюю специфику явно несинтетичного характера.

В опыте польского романтизма очевидно осуществляется, но не завершается формирование белорусского культурного Я. Это происходит в силу, по меньшей мере, двух причин. Во-первых, романтики, находясь в пространстве исторически сформировавшегося менталитета, особенности которого были обозначены выше, по сути, реконструировали и даже создавали национальную идеологию как *Национальный Миф*¹¹, апеллируя, прежде всего, к глубинным пластам национального архетипического – мифологии и фольклору. В творческом багаже практически каждого поэта и писателя имеются сакрализованные исторические сюжеты как ритуально проинтерпретированные социально-этнические кризисы белорусской социокультурной традиции. В конечном итоге, в произведениях польско-белорусских романтиков исключительную сакральную значимость обретает утраченное государство-Отечество, служение которому и возрождение которого признается эквивалентным «культовому служению»¹². Так, В. Дунину-Марцинкевичу в его историческом рассказе «Люцынка, альбо Шведы на Літве» прошлое Литвы-Беларуси видится следующим образом:

*Ой, шчасліва вялося ў былыя часіны –
 На Літве жыў народ, ды такі дабрачынны!
 Край быў вольны, заможны – жылі, не ўздыхалі,
 Праўда, нашы прабабкі кніг модных не зналі...

 Не вучылі дзяцей, каб чужымі вачамі
 Паглядалі на свет, і нялюбасць да краю
 Прышчапляць ў той час шчэ не мелі звычайу...

 Як жа сэрцу ў грудзях наіцых моцна не біцца!
 Верш чытаеш – і быццам бы Рым гераічны
 Паўстае ў вачах, - люд да подзвігаў звычайны,
 Што змагаўся ў Кейстута часы і Ягелы*

¹¹ С.Н. Гавров, *Модернизация во имя империи. Социокультурные аспекты модернизационных процессов в России.* – Москва (2004), Эдиториал УРСС., с. 8.

¹² Там же, с. 83.

І што перамагаў. Быль даўно ўжо сатлела...

.....

*Прыгадаеш іх справы – на сэрцы салодка,
Кроў бурліць, ажывае ў табе мужанасць продкаў...¹³*

Во-вторых, представители литературного романтизма и одновременно основоположники белорусской литературной традиции испытывали явное затруднение с собственным национально-культурным самоопределением, что позволило исследователям удачно определить их как «бездомных интеллектуалов»¹⁴. Подобное затруднение вряд ли можно однозначно назвать недостатком, поскольку длительные и безуспешные поиски этой самоидентификации были неизбежны – как можно себя благополучно идентифицировать, имея в историческом багаже одновременно столько культурных имен – «кривичи», «литовцы-литвины», «русины», «белорусы»? При этом, начиная с XVII века, в белорусской культуре оформилась определенная дихотомия: высший слой, пользуясь польским языком, развивал свою культурную традицию с акцентом на метропольную культуру и восприятие через нее общеевропейских духовных ценностей.

В результате возникал специфический симбиоз парадигмы польской культуры (как внешнего оформления) и белорусской ментальности (как внутреннего содержания). Одновременно с этим, существовала автохтонная сельская (народная) культура. Поэтому поиски национальной самоидентификации польско-белорусскими авторами происходили как на базе внешней – польской – традиции, так и с учетом образцов собственно белорусского устного народного творчества.

Так, национальное самосознание А. Мицкевича, по мнению исследователей, было одновременно и выразительно польским по своему идейно-политическому звучанию и ориентации на польский язык в творчестве, и, безусловно, белорусским по своей эмоционально-психологической ментальности, сформировавшейся белорусским бытовым, языковым, фольклором, песенным мелосом поэта, а также поддерживавшейся им сознательным культивированием под влиянием

¹³ Г.Б. Кочетков, В.Б. Сулян, *Корпорация: американская модель*. – СПб.: Питер, 2005, с. 198-199.

¹⁴ С.Н. Гавров, *Национальная культура и модернизация общества*. – Москва, 2003, с. 53-54.

эстетики романтизма¹⁵. В своей исторической поэме «Конрад Валенрод» Мицкевич проникновенно говорит о сокровищнице народного фольклора:

*Сказ наш народны! Каўчэз прымірэння
Сенняшніх часаў з даўнейшай парою!
Ты – працавітага люду тварэнне,
Дум яго квецень і рыцараў зброя!*

*Мудрасць народная! Ты – бессмяротна,
Покуль цябе свой народ не зняважыць.
Песня! О нельга таго не заўважыць,
Што ты нас вучыш, вядзеш за сабою
Зыкам архангела ўладным, пяшчотным,
Але дзяржыш і архангела зброю...¹⁶*

Исследователи феномена польского (польско-белорусского) романтизма отмечают сосуществование и взаимодействие в его рамках «двух языковых систем, двух ментальностей, двух традиций и двух кодов», результатом которых явилась ситуация белорусско-польского билингвизма в лице «двухсистемных текстов». Поэтому польско-белорусский романтизм по праву можно обозначить как «белорусско-польское взаимодействие на уровне польскоязычного освоения белорусского фольклора авторами белорусского (литвинского) происхождения». Именно таким образом на отечественном культурном пограничье «встречаются» польская (шляхетская) и белорусская (народная) культура. При этом «языково-этнобелорусский» элемент в эстетическом пространстве их творчества оценивается авторами несравненно ниже элемента «языково-письменнопольского», что свидетельствует о своеобразной «остановке» поэтов и драматургов на пути к полной реабилитации культурно-фольклорного белорусского пласта, выступающего для них и как жизненно-повседневное окружение, и как основа творчества. Тем самым основоположники белорусского поэтического языка остались, по существу, в плену

¹⁵ Ch. Hampden-Turner, A. Trompenaars, *The Seven Cultures of Capitalism*. – N. Y., 1993. – P. 335.

¹⁶ *Управление человеческими ресурсами: менеджмент и консультирование*/ Под ред. В.В. Щербины. – Москва: Независимый институт гражданского общества, 2004, с. 222.

просвещенческой регламентации на счет его, белорусского языка, употребления только в «низких» литературных жанрах, внося запоздалую дань средневековым традициям.

Полноценного синтеза польского языка и белорусского менталитета не могло осуществиться еще и потому, что архетипическому ощущению «белорусской просодии» не до конца адекватно соответствовало письменно ориентированное культурологическое восприятие базовых ритмико-интонационных законов польского языка [см. там же]. Это ощущал, например, В. Сырокомля, рассуждая о достоинствах и недостатках творчества В. Дунина-Марцинкевича: *«Бытавая праўда загадала аўтару пераплятаць польскія дыялогі з крывіцкімі аднаведна таму, выступае на сцэну пан, аканом ці хто іншы з шляхецкай пароды, што размаўляе па-польску, або народ з уласнай гаворкай... Мова і стыль жывыя, маляўнічыя, натуральныя, толькі дзе-нідзе выдае сябе пісьменны апавядальнік залішняй вытанчанасцю слова або рыфмы, але гэтыя нячастыя плямкі заўважыць толькі той, хто добра знаемы з духам народнага вымаўлення і таму разумее ўсю мастацкую цяжкасць, не скажу – немагчымасць, утрымацца ў тоне народнай прастаты, каб абысці Сцэлу і Хартыбду, штучнасць і трывіяльнасць»*. И дальше: *«Мы раілі б толькі аўтару, каб пазбягаў паланізмаў і кніжных зваротаў, каб... толькі тады пазычыў чужыя словы, калі ў мове, на якой піша, не знойдзе ей уласцівых...»*.

Таким образом, наличие в литературном творчестве А. Мицкевича, Я. Чачота, В. Сырокомли, В. Дунина-Марцинкевича, Т. Лады-Заболоцкого, А. Рыпиньского и других одновременно этническо-белорусского, исторически-литвинского и национально-польского элементов не стало до конца их полноценным синтезом, а осталось незавершенным симбиозом. Это подтверждается также тем обстоятельством, что на протяжении XIX века достаточно легко и свободно польско-белорусская бикультурность переходила в бикультурность белорусско-русскую (П. Шпилевский, М. Косич и др.), а также в белорусско-польско-русскую трикультурность (К. Калиновский, А. Гуринович, Я. Лучына) и даже в белорусско-польско-русско-украинскую квадракультурность (Ф. Багушевич)¹⁷.

Тем не менее, наличие в белорусской исторической традиции в целом и белорусско-польских отношениях в частности обозначенных характеристик

¹⁷ Ch. Hampden-Turner, A. Trompenaars, *The Seven Cultures of Capitalism*. – N. Y., 1993. – P. 327.

– симбиотичность, неустойчивая стабильность, проблематичность национальной самоидентификации, консервативность духовных и социальных практик - вовсе не умаляет достоинств отечественной культуры. Например, ее значения для настоящих и будущих социальных процессов общеевропейского масштаба. В самом деле, если вектор исследований из недавнего прошлого обратить в недалекое будущее, то выясняется, что сегодня, при все нарастающем космополитизме культур – противоречивом, но неизбежном – белорусский исторический опыт может оказаться востребованным и поучительным. То, что в эпоху локально-национальных культур квалифицируется как определенный недостаток и ущербность, в современных условиях стирания всяческих границ и рубиконов неожиданно проявляет свои позитивные и креативные стороны. Возможно, «белорусская культурная модель» как модель пограничного культурного сосуществования, окажется одной из продуктивных и эвристически значимых для глобализирующегося мира.

Summary

The article reveals the actual for the modern human knowledge problem of specific of national culture in a European context through a philosophical and theoretical analysis of the cultural phenomenon of symbiosis as a major mechanism of Belarusian tradition. Author proves that the history and logic of the Belarusian-Polish cultural relations can be represented as a sequence and set of several "cultural experiences". Considered specifics of the Polish-Belarusian literature Romanticism as one of the most representative manifestations of the symbiotic nature of cultural correlations of Belarus. It is concluded that "the Belarusian cultural model" as a model of synthetic boundary cultural co-existence can be regarded as one of the most productive and heuristically important ones for a globalizing world.

PROSOPON

NR 1/2011

[s. 145-167]

Wojciech Słomski

Rola instytucji szkoły w XXI wieku

Role of the school as an institution in the XXIst century

Keywords: *philosophy of education and upbringing, teaching, methodology, school of the XXIst century, axiology*

Działalność poznawcza uczniów warunkuje ich rozwój intelektualny, emocjonalny oraz wolicjonalny. W tym kontekście proces nauczania to nie tylko suche przekazywanie wiedzy, ale również kształtowanie wrażliwości na piękno przyrody oraz dzieł sztuki, wyrabianie umiejętności oceny estetycznych i moralnych wartości utworów literackich, rozwijanie uczuć patriotycznych, wpajanie demokratycznych zasad i norm współżycia. Jest to ściśle związane z zadaniami oraz funkcjami wychowania intelektualnego¹. Z tego względu procesu nauczania nie może zostać podzielony na „części” poświęcone oddzielnie kształtowaniu oraz rozwijaniu u uczniów określonych uczuć, takich lub innych cech woli i charakteru oraz zaznajamianiu z nowym materiałem nauczania, czyli zalecanymi przez program wiadomościami, umiejętnościami i nawykami. W praktyce zdobywanie wiedzy przez dzieci oraz młodzież dokonuje się jednocześnie z rozwojem określonych uczuć oraz pożądanych cech woli i charakteru. Należy zwrócić uwagę na fakt, iż już od wielu lat mówi się i pisze o „nauczaniu wychowującym” lub o „wychowawczych walorach procesu nauczania”. W jakim stopniu walory te zostaną wykorzystane w organizowanej działalności dydaktycznej uzależnione

¹ C. Kupisiewicz, *Dydaktyka ogólna*, GRAF PUNKT, Warszawa 2000, s. 110.

jest przede wszystkim od nauczyciela. Praca wychowawcza wymaga przede wszystkim pogłębionej wiedzy, wysokiego poziomu kultury pedagogicznej, taktu, spokoju, cierpliwości oraz systematyczności, a na jej wyniki najczęściej trzeba długo czekać. Współcześnie w okresie coraz szerszego upowszechniania środków masowego przekazu informacji, coraz łatwiejszego dostępu do arcydzieł kultury oraz sztuki, coraz częstszych wzajemnych kontaktów ludzi istnieje również potrzeba koordynowania różnego rodzaju oddziaływań wychowawczych, a przede wszystkim o konieczności utrzymywania ścisłej współpracy z ich rodzicami. Dzięki temu już od pierwszych dni pobytu dziecka w szkole, nauczyciel współuczestniczy w przekształcaniu zabawy w uczenie się, a uczenia się w pracę. W ten sposób ukierunkowuje odpowiednio te podstawowe przeciwieństwa formy ludzkiej działalności.

Mimo niewątpliwie stosunkowo szybkiego rozwoju systemów szkolnych wciąż jeszcze występują pewne problemy, które można określić jako kryzysy edukacyjne, i które obecne są na każdym szczeblu systemu edukacyjnego.

System oświatowy zapewnia możliwość realizowania prawa każdego obywatela RP do kształcenia i nauki. Ponadto zapewnia realizację prawa dzieci i młodzieży do opieki i wychowania, które to procesy powinny być dostosowane do wieku i poziomu rozwoju ucznia. Celem szkoły jest również wspomaganie wychowawczej roli rodziny. Obowiązujący system oświaty dopuszcza pewien poziom swobody w zakładaniu i prowadzeniu szkół oraz placówek przez różne podmioty. Istnieje także możliwość dostosowania metod, treści oraz samego sposobu organizacji nauczania do możliwości psychicznych i fizycznych uczniów oraz możliwość wykorzystywania różnych form opieki psychologicznej oraz specjalnych form pracy dydaktycznej.

Zapisy ustawy oświatowej gwarantują zapewnienie przez państwo opiekę nad dziećmi i młodzieżą osieroconymi, pozbawionymi częściowo lub całkowicie opieki rodziców a także uczniom, którzy pozostają w tak zwanej trudnej sytuacji materialnej i życiowej. System oświaty w założeniach powinien być dostosowany do wymogów współczesnego rynku pracy. Ważnym zadaniem realizowanym przez szkołę jest zapewnienie uczniom warunków koniecznych do ich rozwoju, a także przygotowanie młodych ludzi do wypełniania przyszłych ról społecznych².

² P. Tyrała, *Teoria wychowania. Bliżej uniwersalnych wartości i realnego życia...* op. cit, s. 10

Ważne rozwiązania w obowiązującym kształcie systemu oświaty znajdują również problemy uczniów niepełnosprawnych oraz niedostosowanych społecznie. Mają oni zapewnioną możliwość pobierania nauki we wszystkich typach szkół, a organizacja pracy powinna uwzględniać indywidualne potrzeby rozwojowe i edukacyjne a także predyspozycje uczniów. Poprzez realizację indywidualnych form oraz programów nauczania zapewnia opiekę nad uczniami ze znacznymi lub sprzężonymi dysfunkcjami. Zapisy ustawowe zapewniają także opiekę nad uczniami, którzy są szczególnie uzdolnieni, W takim przypadku udostępniane są im indywidualne programy nauczania, a uczeń ma możliwość ukończenia każdego typu szkoły w skróconym czasie. Ustawodawcy zwrócili również uwagę na potrzeby związane z upowszechnieniem dostępu do szkół, których ukończenie umożliwia dalsze kształcenie w szkołach wyższych. W związku z tym również osobom dorosłym zapewniona została możliwość dostępu do wykształcenia ogólnego a także zmiana lub zdobywanie kwalifikacji specjalistycznych oraz zawodowych. System oświaty został skonstruowany w taki sposób, by zminimalizować a nawet wyeliminować różnice w warunkach kształcenia, wychowania oraz opieki pomiędzy poszczególnymi regionami kraju. Chodzi tu przede wszystkim o ośrodki wielkomiejskie oraz wiejskie.

Podkreśla się przede wszystkim trzy najważniejsze funkcje, jakie pełnią placówki oświatowe. Są to:

- opieka,
- wychowanie,
- kształcenie.

Placówka oświatowa w czasie trwania zajęć zapewnia opiekę. Zastępuje w tym sensie rodziców. W procesie opiekuńczym realizuje również potrzeby uczniów, tworzy właściwe warunki do nauki i wypoczynku, dba o bezpieczeństwo uczniów oraz o ich dobre samopoczucie. Podobnie jak w procesie nauczania i wychowania tak również w procesie opiekuńczym dba o rozwój osobowości ucznia³.

Nauczyciele w swojej pracy odpowiadają przede wszystkim przed dyrektorem szkoły jako bezpośrednim zwierzchnikiem. Dyrektor szkoły odpowiada za właściwe funkcjonowanie całej placówki. Za jakość i poziom procesu nauczania, bezpieczeństwo uczniów i zatrudnionych osób, współpracę z rodzicami, samorzą-

³ B. Śliwerski, *Nowe konteksty (dla) edukacji alternatywnej XXI w.*, Impuls, Kraków 2001, s. 197

dem terytorialnym i innymi instytucjami. Z tego względu zakres odpowiedzialności dyrektora szkoły jest niezwykle szeroki, a wykonywane zadania – złożone. Sprawuje on nadzór pedagogiczny w stosunku do nauczycieli zatrudnionych w szkole. Na podstawie przepisów ustawy o systemie oświaty dyrektor szkoły:

- kieruje działalnością szkoły i reprezentuje ją na zewnątrz,
- sprawuje opiekę nad uczniami, stwarza im właściwe warunki służące ich harmonijnemu rozwojowi psychofizycznemu, prowadzi działania prozdrowotne,
- sprawuje nadzór pedagogiczny,
- realizuje uchwały rady szkoły oraz rady pedagogicznej,
- dysponuje środkami finansowymi i ponosi odpowiedzialność za ich właściwe wykorzystanie. Ma możliwość organizowania administracyjnej, finansowej oraz gospodarczej obsługi szkoły,
- realizuje zadania służące zapewnieniu uczniom i pracownikom szkoły bezpieczeństwa podczas zajęć szkolnych,
- wykonuje zadania wynikające ze szczególnych przepisów,
- podejmuje współpracę ze szkołami wyższymi oraz zakładami kształcenia nauczycieli w zakresie organizowania praktyk pedagogicznych,
- ponosi odpowiedzialność za właściwe organizowanie i przebieg sprawdzianów i egzaminów odbywających się na terenie szkoły,
- tworzy warunki do funkcjonowania w szkole wolontariuszy, stowarzyszeń i innych grup, których statutowym celem jest działalność wychowawcza lub poszerzanie i wzbogacanie realizowanych form pracy dydaktycznej,
- dyrektor szkoły posiada uprawnienia do skreślenia ucznia z listy uczniów – dotyczy to sytuacji przewidzianych przez statut szkoły. Skreślenie następuje na podstawie uchwały rady pedagogicznej po zasięgnięciu opinii samorządu uczniowskiego⁴.

Dyrektor szkoły kieruje zakładem pracy dla zatrudnionych w szkole nauczycieli i innych pracowników. Podejmuje decyzje w takich kwestiach jak zatrudnianie i zwalnianie pracowników (decyzje personalne), przyznawania nagród, wymierzania kar porządkowych, występowania z wnioskami w kwestiach nagród, wyróżnień i innych gratyfikacji dla pracowników szkoły. Realizując swoje obowiązki dyrektor jest zobowiązany do podejmowania współpracy z rodzicami

⁴ Art. 39. Ustawy o systemie oświaty, Dz. U z 2011r, nr 149, poz. 887.

uczniów, samorządem uczniowskim, radą pedagogiczną, radą szkoły. Pełni jednocześnie funkcję przewodniczącego rady pedagogicznej. W związku z tym przygotowuje i prowadzi zebrania tej rady. Ponosi także odpowiedzialność za zawiadomienie wszystkich członków rady o terminie i porządku zebrania. Zobowiązany jest również do przedstawiania radzie pedagogicznej przynajmniej dwa razy w ciągu roku wniosków ze sprawowanego nadzoru pedagogicznego, oraz sprawozdania z działania szkoły.

Na podstawie ustawy Karta Nauczyciela – nauczyciel podlega ocenie okresowej oceny pracy. Ocena ta ma charakter opisowy i powinna kończyć się jednym ze stwierdzeń:

- ocena wyróżniająca,
- ocena dobra,
- ocena negatywna⁵.

Ponadto nauczyciele odpowiedzialni są za:

- poziom szkoły (dydaktyczny i wychowawczy),
- realizowanie zadań zgodnie z ustaleniami rady pedagogicznej i rady szkoły,
- tworzenie warunków do rozwijania samodzielnej i samorządnej pracy uczniów,
- zapewnienie pomocy nauczycielom w realizacji ich zadań oraz w podnoszeniu ich kwalifikacji zawodowych,
- zapewnienie właściwych warunków organizacyjnych działania szkoły⁶.

W *Raporcie* Komitetu Ekspertów zatytułowanym *Edukacja narodowym priorytetem* wspomniano, że *w funkcjonowaniu systemu edukacji narodowej decydujące i strategiczne rolę spełnia nauczyciel. Jest on zasadniczym czynnikiem efektywności pedagogicznej i społecznej*⁷.

Współcześnie nauczyciele mają możliwości bardziej elastycznej oraz twórczej realizacji programów nauczania, które opierają się na tzw. minimach programowych, które mogą również być wzbogacane o treści wynikające z potrzeb środowiska, zainteresowań własnych oraz uczniowskich. Innowatorzy oświatowi mają ułatwioną drogę do tworzenia klas i szkół autorskich. Wskazuje się, iż „... zawód nauczycielski charakteryzuje się m.in. bardzo wysokim stopniem indywidualiza-

⁵ Art. 6a pkt 4. Ustawy Karta Nauczyciela, Dz. U z 1982r nr 3, poz. 19.

⁶ Art. 7. pkt 2. Ustawy Karta Nauczyciela Dz. U z 1982r nr 3, poz. 19.

⁷ M. Krajewski, *Dzieje wychowania i doktryn pedagogicznych*, „NOVUM”, Płock 2005, s. 261.

cji jakości pracy. Pod tym względem zbliża się on do twórczości naukowej, technicznej, a w pewnych wymiarach do aktywności artystycznej. Skala jakości realizacji zadań dydaktyczno - wychowawczych nauczycieli tych samych przedmiotów i w tych samych klasach i warunkach jest ogromnie zróżnicowana: od prostego rutyniarstwa aż do pięknych form i bogatych treści przekazu, od obojętności maskowanej pozorną aktywnością wychowawczą aż do szczerego, czynnego i kształtującego angażowania intelektualnego i emocjonalnego. Mało jest zawodów, w których jakość wykonawcza jest tak indywidualnie zróżnicowana, jak w nauczycielstwie”⁸

Praca nauczyciela jest specyficzna z uwagi na fakt pracy z dziećmi i młodzieżą. Z tego względu może być niezwykle satysfakcjonująca, jednak coraz głośniejsze w Polsce podejmuje się problematykę wypalenia zawodowego szczególnie w odniesieniu do nauczycieli. W przypadku wystąpienia u nauczyciela syndromu wypalenia zawodowego wykonywane przez niego funkcje zostają zaburzone. Należy przy tym zauważyć, że ze względu na wysoki poziom indywidualnego zróżnicowania osobowych cech nauczycieli nie jest możliwe zaprezentowanie uniwersalnego modelu symptomów wypalenia zawodowego w tej grupie zawodowej. Niemniej jednak Bogdan Śliwerski zaproponował następujący podział:

1. W sferze psychicznej:
 - negatywny obraz własnych umiejętności;
 - negatywny stosunek do uczniów i ich rodziców;
 - negatywne ocenianie oddziaływania szkoły;
 - zanik zainteresowania problematyką zawodową;
 - ucieczka w fantazje;
 - trudności ze skoncentrowaniem uwagi.
2. W sferze emocjonalnej:
 - poczucie bezsilności;
 - przygnębienie;
 - użalanie się nad sobą;
 - pobudliwość;
 - znerwicowanie;
 - poczucie braku uznania.

⁸ Ibidem, s 261.

3. W sferze fizycznej:
 - szybka męczliwość;
 - skłonność do zachorowań;
 - trudności wegetatywne (serce, oddychanie, trawienie);
 - bóle głowy;
 - napięcie mięśni;
 - zakłócenia snu;
 - wysokie ciśnienie krwi.
4. W sferze społecznej:
 - zanik dotychczasowego zaangażowania;
 - utrata chęci pomagania uczniom mającym problemy;
 - ograniczenie kontaktów z rodzicami uczniów;
 - ograniczenie kontaktów z koleżankami, kolegami;
 - narastanie konfliktów w życiu prywatnym;
 - niedostateczne przygotowanie się do zajęć dydaktycznych.

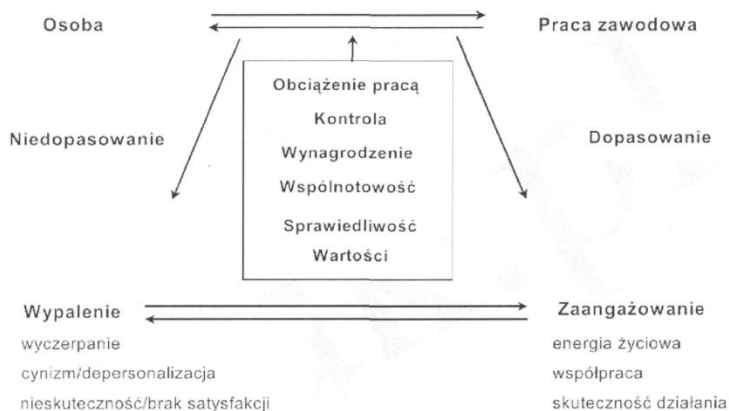
Powyższe symptomy wpływają na funkcjonowanie nauczyciela we wszystkich sferach życia. Na podstawie badań przeprowadzonych przez W. Kubika dla potrzeb pracy magisterskiej w 2006 r. można stwierdzić, że w polskich warunkach problem wypalenia zawodowego w grupie nauczycieli staje się niezwykle poważny. Badanie zostało przeprowadzone w grupie nauczycieli szkół gimnazjalnych. Co drugi nauczyciel stwierdził, że doznaje w pracy stresu zawsze lub niemal zawsze. Tylko 11% badanych stwierdziło, że stres nie stanowi w ich pracy żadnego problemu. Aż 44% badanych nie odczuwało stabilności zawodowej, a 33% badanych deklarowało niepewność co do swojej dalszej kariery nauczyciela⁹.

Obszerne badania, jakie prowadzone są nad zespołem wypalenia zawodowego zgodnie wskazują na silną zależność między warunkami pracy a wynikami w testach ujmujących poziom wypalenia. Duże nasilenie konfliktów w pracy łączy się z wyraźnym wzrostem emocjonalnego wyczerpania, natomiast ich brak bądź małe nasilenie jest dobrym predyktorem braku wyczerpania. Podobnie poczucie sukcesów zawodowych łączy się z relacjami wsparcia i wzajemnej pomocy wśród pracowników, z doskonaleniem swoich umiejętności zawodowych, a także z możliwościami wpływania na podejmowane w pracy decyzje. Natomiast wypalenie jest wynikiem niedopasowania, związanego z życiem zawodowym. Niedopasowanie

⁹ <http://www.sbc.org.pl/Content/9862/marten.pdf>

pasowanie to jest związane z nadmiernym obciążeniem w pracy, brakiem kontroli i podejmowania decyzji co do pełnionych ról, niedostatecznym wynagrodzeniem, brakiem sprawiedliwości i doświadczaniem konfliktów wartości. Graficzną prezentację form niedopasowania prezentuje rysunek 1.

Rys. 1. Model obszarów dopasowania zawodowego według Masłach

Źródło: E. Wilczek-Rużyczka, *Wypalenie zawodowe a empatia u lekarzy i pielęgniarek*, E. Wilczek-Rużyczka & WUJ, Kraków 2008, s. 19.

Wymienione w modelu formy niedopasowania można scharakteryzować w następujący sposób: Zbyt duże obciążenie pracą zachodzi wtedy, gdy jednemu pracownikowi przydzielona jest zbyt wiele zadań w jednym czasie lub są to zadania zbyt złożone i obciążające dla jednego pracownika oraz gdy pracownik nie ma zapewnionych odpowiednich środków do wykonania zadań. Sytuacja taka zdarza się często, gdy w miejscu pracy brakuje personelu lub kiedy pracownik rezygnuje z przysługującej mu przerwy w pracy lub ją skraca, aby w ten sposób sprostać postawionym mu zadaniom. Taka przedłużająca się sytuacja prowadzi do chronicznego przemęczenia pracownika, co uniemożliwia mu odzyskanie sił i powrót do równowagi.

Brak kontroli i współdecydowania występuje kiedy pracownik nie ma możliwości samodzielnego dokonywania wyborów i rozwiązywania problemów związanych z wykonywaną przez siebie pracą, a jego działania ograniczane są

w znaczny sposób poprzez nadzór przełożonych lub sztywne przestrzeganie narzuconych zasad¹⁰.

Wypalenie zawodowe przejawia się: spadkiem chęci do pracy, obniżeniem jej jakości, wzrostem skłonności do formalizowania oraz do zachowań rutynowych, apatią, przemęczeniem, silnym niepokojem, stanem napięcia, utratą motywacji, brakiem chęci do podejmowania nowych zadań, zmniejszeniem poczucia własnej wartości, wyczerpaniem emocjonalnym, przekonaniem, że wszystko przekracza siły i możliwości człowieka oraz odczuwaniem braku satysfakcji i skuteczności, a także poczuciem rozczarowania, bezwartościowości i bezsensowności własnej pracy. Pracownicy, u których występuje wypalenie odczuwają negatywny stosunek do pracy oraz jej uczestników, bezradność, zniechęcenie, osamotnienie, niekompetencję. Charakteryzują się niską samooceną, mają poczucie bycia odosobnionym. Niepożądanymi konsekwencjami wypalenia są deformacja osobowości oraz nieprawidłowości rozwoju. Psychologowie, którzy tworzą teorie zawodowej deformacji osobowości wskazują na wiele aspektów- tego procesu. Szczególnie znaczenie przypisują wsparciu społecznemu, dzięki któremu proces zniekształceń osobowości może zostać zahamowany¹¹.

Wypaleniu zawodowemu pracownika sprzyja wiele różnych czynników, przede wszystkim osobowościowych i środowiskowych. W grupie czynników środowiskowych można wymienić: przeciążenie pracą, zbyt wysokie wymagania pracodawcy, brak wsparcia społecznego, złe warunki pracy, zbyt niskie zarobki, nadmierną biurokrację, silnie hierarchiczne środowisko znacznie zmniejszające autonomię człowieka, brak poczucia podmiotowości, brak pozytywnej oceny ze strony pracodawcy i współpracowników¹². Od sposobu postrzegania własnego środowiska pracy uzależnione jest poczucie porażki i wypalenia, lub poczucie sukcesu i znaczenia. W rzeczywistości nie istnieją środowiska wyłącznie pozytywne, wspierające człowieka, ani wyłącznie negatywne, czyli stresujące. Prawdopodobieństwo wystąpienia wypalenia zawodowego uzależnione jest od równowagi pomiędzy wymienionymi możliwościami. To, czy czynniki środowiska pracy są dla konkretnej osoby wspierające czy stresujące, zależy w dużym stopniu od jej osobowości. Te same czynniki mogą być dla jednego człowieka wspie-

¹⁰ E. Wilczek-Rużycza, *Wypalenie zawodowe a empatia u lekarzy i pielęgniarzek*, E. Wilczek-Rużycza & WUJ, Kraków 2008, s. 20.

¹¹ J. Wilsz, *Teoria pracy. Implikacje dla pedagogiki pracy*, Kraków, Impuls 2009, s. 440.

¹² *Ibidem*, s. 443.

rające, dla innego stresujące. Wypalenie zawodowe może wynikać z nieodpowiedniości między osobowością i kompetencjami a wymaganiami stanowiska pracy. To, jaką człowiek wykazuje odporność na wypalenie, zależy od jego indywidualnych predyspozycji osobowościowych. Różnice indywidualne w poziomie wypalenia poszczególnych osób można wyjaśnić różnicami między ich cechami indywidualnymi. Czynniki osobowościowe można więc rozpatrywać w kategoriach indywidualnych uwarunkowań wypalenia. Wypaleniu sprzyjają między innymi te cechy osobowości, które nie pozwalają na prawidłową realizację obowiązków zawodowych, oraz brak pożądanych kompetencji. Czynniki te mogą być również źródłem konfliktów interpersonalnych, które spowodowane są wzajemną nieodpowiednością osobowości uczestników relacji interpersonalnych. Jeśli konflikty się nasilają i są długotrwałe, potęgują przejawy wypalenia. W tym kontekście za kluczowe objawy wypalenia można uznać:

- nadmierną lub zbyt niską aktywność
- poczucie bezradności, depresji i wyczerpania;
- niepokój wewnętrzny,
- pogarszające się lub złe relacje społeczne,
- aktywne pragnienie dokonywania zmiany¹³.

Powstanie syndromu wypalenia zawodowego często wiąże się również z frustracją z powodu braku sukcesu zawodowego, wielorakością interakcji dotyczących problemów innych ludzi, silną potrzebą zachowania profesjonalnego image'u - osoby pomagające innym ze względów zawodowych zmuszone są do ukrywania swoich obaw i słabości, ponieważ ludzie potrzebują od nich określonego zachowania i stylu funkcjonowania. Ujmowanie wielu aspektów zjawiska wypalenia pozwala wyodrębnić niektóre wspólne cechy syndromu wypalenia zawodowego: są to negatywne postawy i zachowania związane z wykonywanym zawodem, wypalenie zawodowe dotyczy ludzi, których praca polega na „pomaganiu” lub kontaktach z innym człowiekiem, ponieważ taka praca jest najczęściej źródłem stresu i frustracji¹⁴. Utrzymujące i nasilające się wypalenie prowadzi do tego, że pracownik traci zainteresowanie pracą i nie czuje się dłużej związany z obowiązkami, współpracownikami, podopiecznymi. Wysilek, który wkłada

¹³ M. Burisch, *W poszukiwaniu teorii - przemyślenia na temat natury i etiologii wypalenia*, [w:] *Wypalenie zawodowe...*, op. cit, s. 62.

¹⁴ J.F. Terelak, *Psychologia organizacji i zarządzania*, Centrum Doradztwa i Informacji, Difin, Warszawa 2005, s. 280.

w pracę, nie jest rekompensowany przez efekty, z tego względu często rezygnuje z dalszych starań. Przedłużające się symptomy doprowadzają do obniżenia poziomu wcześniej nabytych kompetencji. Człowiek traci zainteresowanie podnoszeniem swoich kompetencji i odczuwa niechęć do samorozwoju, inwestowania w rozwijanie swych możliwości.

Podstawowe przyczyny wypalenia sytuowane są w trzech płaszczyznach:

- „indywidualnej - są to czynniki osobowościowe, które utrudniają a nawet całkowicie uniemożliwiają dostosowanie się człowieka do wymogów zastanej sytuacji,
- interpersonalnej - są to nierzadko pojawiające się konflikty interpersonalne, których ich uczestnicy nie są w stanie rozwiązać, również ze względu na brak umiejętności interpersonalnych,
- organizacyjnej - jest to głównie niewłaściwy styl zarządzania, narzucający ściśle sprecyzowane, sztywne rygory organizacyjne, który uniemożliwia pracownikom swobodę decyzyjną”¹⁵.

Istotą syndromu wypalenia zawodowego jest rozbieżność między wymogami sytuacyjnymi a kompetencjami indywidualnymi jednostki. Interakcje jednostka - otoczenie mogą być opisane poprzez:

- miarę zbieżności między zdolnościami a wymogami sytuacji,
- stopień zadowolenia z własnych działań i oczekiwań,
- poczucie odpowiedniej gratyfikacji za włożony w pracę wysiłek¹⁶.

Rozbieżność między wysiłkiem własnym a uzyskiwanymi zarobkami powoduje niezadowolenie, poczucie rozczarowania oraz wyczerpania psychicznego, a w ostatniej fazie wypalenie zawodowe.

T. Rongińska i W. A. Gaida, we współpracy z Zakładem Psychologii Osobowości i Różnic Indywidualnych Uniwersytetu w Poczdamie, badali indywidualne strategie radzenia sobie z problemami zawodowymi w kontekście konfrontacji jednostki z wymogami profesji, co pozwoliło na wskazanie na ich podstawie, indywidualnych strategii przezwycięzania. W tym celu została wykorzystana polska wersja kwestionariusza, na podstawie którego były określane indywidualne zasoby jednostki w kontekście radzenia sobie z wymaganiami sytuacji

¹⁵ J. Wilsz, *Teoria pracy. Implikacje dla pedagogiki pracy...*, op. cit., s. 445.

¹⁶ T. Rongińska, W.A. Gaida, *Strategie radzenia sobie z obciążeniem w pracy zawodowej*, Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, Zielona Góra 2003, s. 5-6.

zawodowej. W kwestionariuszu tym uwzględniono trzy podstawowe sfery osobowości, istotne w pracy zawodowej:

- zaangażowanie zawodowe wyrażane w następujących kategoriach:
 - subiektywne znaczenie pracy jako określenie miejsca pracy w życiu jednostki;
 - ambicje zawodowe jako dążenie do ciągłego doskonalenia zawodowe-
 - gotowość do wydatków energetycznych, będąca miernikiem wkładu osobistego jednostki w wykonywanie zadań zawodowych;
 - dążenie do perfekcji jako przekonanie o rzetelności wykonywanej pracy;
 - zdolność do zachowania dystansu jako umiejętność odprężenia się po godzinach pracy oraz przeznaczenie czasu wolnego na życie osobiste;
- odporność psychiczna i strategie zwalczania sytuacji problemowych - ujmowane w następujących kategoriach:
 - tendencja do rezygnacji w sytuacji porażki jako skłonność do pogodzenia się z niepowodzeniem;
 - ofensywny styl radzenia sobie z problemami jako czynna i optymistyczna postawa wobec wyzwań i wymagań zawodowych;
 - równowaga wewnętrzna jako poczucie stabilności i komfortu psychicznego,
 - emocjonalny stosunek do pracy wyrażany w następujących kategoriach:
 - poczucie sukcesu w pracy jako zadowolenie z osiągnięć zawodowych;
 - zadowolenie z życia dotyczące ogólnej sytuacji życiowej;
 - poczucie wsparcia społecznego jako świadomość wsparcia ze strony najbliższego otoczenia oraz poczucie bezpieczeństwa społecznego¹⁷.

Uzyskane wyniki badań pozwoliły na stwierdzenie, że stosunek człowieka do pełnionych obowiązków nie jest bierny. Indywidualny wzór zachowań i przeżyć jest kreowany przez samego człowieka, który współodpowiada za to, co się dzieje w pracy czy staje się ona dla niej źródłem satysfakcji, czy prowadzi do niezadowolenia, rozczarowań i rezygnacji. Oznacza to, że w poszukiwaniu strategii profilaktyki i zwalczania jego następstw najważniejsze wydają się indywidualne zasoby jednostki, ponieważ „powodem wypalenia nie jest obiektywna porażka jako taka, lecz raczej poczucie danej osoby, że jej starania nie mają znaczenia ani sensu. Podobnie przed wypaleniem nie chroni obiektywny sukces jako taki, lecz raczej

¹⁷ Ibidem, s. 12.

subiektywne odczucie, że robi się coś sensownego”¹⁸. Porażka, szczególnie ta odczuwana subiektywnie, jest czynnikiem, który sprzyja wypaleniu zawodowemu. Oznacza to, że sposób postrzegania środowiska zawodowego jest. głównym czynnikiem, który decyduje o poczuciu sukcesu albo porażki, a w konsekwencji o wypaleniu zawodowym. Niezwykle ważna jest więc taka organizacja pracy, która wpływa na kształtowanie właściwej samooceny nauczyciela.

Rodzaje samooceny kształtowane są w zależności od posiadanego przez człowieka obrazu własnej osoby. Podstawowe wymiary samooceny układają się na kontinuum: wysoka - niska, pozytywna - negatywna, zależnie od właściwości oceny przez jednostkę swojego „ja realnego” (obrazu siebie) w stosunku do „ja idealnego”, oraz na kontinuum: stabilna - niestabilna. Samoocena może być również mniej lub bardziej adekwatna - czyli zgodna z rzeczywistymi właściwościami jednostki i jej możliwościami, lub nieadekwatna, (in plus -nadmiernie wysoka, lub in minus -zaniżona)¹⁹.

Przyjmując za kryterium podziału stopień stabilności samooceny, można wyodrębnić następujące jej rodzaje: „O wysokości samooceny należy - zdaniem J. Reykowskiego (1966) - mówić porównując nie tyle absolutny poziom aspiracji, ile stosunek między pozycją posiadaną a pozycją, do której człowiek aspiruje”²⁰. Jeśli np. bardzo dobry uczeń ma nadzieję, że zda egzamin maturalny z wynikiem przynajmniej dobrym, to wyraża niższy poziom aspiracji od swojego kolegi, który jest uczniem dostatecznym i ma podobne nadzieje. Jeśli człowiek ma wysokie aspiracje i jest przeświadczony, że potrafi wykonać trudne zadanie lepiej lub w tym samym czasie osiągnąć więcej od innych, to znaczy, że jego samoocena jest wysoka. Natomiast jeżeli ktoś jest przekonany, że pod wieloma względami nie jest w stanie dorównać innym, to samoocena jego może być określana jako niska, W przypadku, gdy człowiek ocenia swoje możliwości jako przeciętne, mamy do czynienia z samooceną o średnim poziomie wysokości. Poziom samooceny nie jest więc czymś stałym i może ulegać wahaniom w zależności od wieku, zdobytych doświadczeń życiowych, odnoszonych sukcesów lub ponoszonych niepowodzeń, stanu zdrowia²¹.

¹⁸ Cyt za: J. Wilsz, *Teoria pracy. Implikacje dla pedagogiki pracy...* op., cit., s. 447.

¹⁹ L. Niebrzydowski, *Psychologia wychowawcza*, PWN, Warszawa 1989, s. 25.

²⁰ Ibidem, s. 25.

²¹ Ibidem, s. 26.

Przy uwzględnieniu kryterium trwałości można wskazać na istnienie samooceny stabilnej oraz niestabilnej. Samoocena niestabilna może występować jako samoocena jeszcze nie ukształtowana, lub jako samoocena ulegająca zmianom pod wpływem aktualnych doświadczeń²². Osoby o niestabilnej samoocenie charakteryzują się częstymi zmianami opinii o sobie, oraz wysokim poziomem wahaniami w zakresie poziomu aspiracji. Samoocena niestabilna może być świadectwem niedojrzałości osobowości oraz braku równowagi procesów emocjonalnych. Człowiek w takiej sytuacji nie posiada stałych oczekiwań wobec siebie. Są one efektem chwilowych sukcesów i porażek oraz nastrojów, a także od opinii innych ludzi. W praktyce czasem niestabilna samoocena utożsamiana jest z jej plastycznością. Różnica polega na tym, że właściwie ukształtowana samoocena wykazuje pewien stopień podatności na zmiany. Są one efektem rezultatów własnych działań oraz opinii otoczenia. Jest to tak zwana „plastyczność” samooceny. Należy jednocześnie wskazać, że pewien stopień podatności na zmiany samooceny stanowi konieczny warunek rozwoju i efektywności podejmowanych działań. Nie oznacza to jednak, że przypadkowy sukces wprowadza człowieka w euforię i jest podstawą najwyższego mniemania o sobie, a niewielkie doraźne niepowodzenie wywołuje u niego depresję. Samoocena zmienia się w efekcie zdobywania nowych doświadczeń. Powodzenia na ogół podwyższają samoocenę, natomiast niepowodzenie ją obniżają. Jednak człowiek dojrzały, o ustabilizowanym obrazie własnej osoby w pewnym stopniu jest zdolny do przewidywania niepowodzeń. Jednocześnie jest też świadomy tego, że wiele porażek można usunąć w efekcie wytrwałej i intensywnej pracy. Wahania samooceny mogą być efektem nie tylko powodzeń i niepowodzeń. Ich źródeł można się również doszukiwać w lecz mogą mieć także źródła natury organicznej⁴⁰. Zmiany w samoocenie mogą być na przykład efektem pogorszenia samopoczucia fizycznego, wyczerpania, choroby. Podstawą stabilnej i plastycznej samooceny są takie cechy jak dokładna, pełna i właściwa wiedza os siebie, jasno określony wzorzec tego, jakim chce się być. Jednocześnie uwzględnione powinny być także opinie otoczenia, oraz informacje o skutkach podejmowanych działań²³.

Przy uwzględnieniu pewności sądów i opinii na własny temat można wskazać na istnienie oceny pewnej oraz zagrożonej. Samoocena zagrożona jest w sytuacji,

²² K. Ciekotowa, *Samoocena a ocena uzdolnień intelektualnych studentów*, Wydawnictwo Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 1988, s. 9.

²³ B. Wojciszke, *Człowiek wśród ludzi. Zarys psychologii społecznej*, Impuls, Kraków 2009, s. 204.

gdy człowiek nie jest wystarczająco pewny swojej wartości a przekonania na swój temat nie są ugruntowane w dostatecznym stopniu. Zachowanie osoby o zagrożonej samoocenie charakteryzuje się podejmowaniem wielu czynności obronnych, które zmierzają do zamaskowanie braku pewności siebie, zabezpieczenia przed możliwymi niepowodzeniami lub krytycyzmem. Niepewność oraz poczucie zagrożenia sprawiają, że osoby o zagrożonej samoocenie są bardzo wrażliwe nawet na stosunkowo słabą krytykę, na wszelkie niekorzystne uwagi. W praktyce można wyróżnić trzy rodzaje sytuacji, które prowadzą do zagrożenia samooceny: Są to:

- „doświadczenia życiowe związane z ponoszeniem wielu niepowodzeń czy też przebywaniem w środowisku, w którym miało się niepewną pozycję, gdy stale groziło odrzucenie, potępienie, krytyka,
- nagle nieprzewidziane zmiany w pozycji jednostki, które uniemożliwiają przyswojenie nowej roli,
- dysproporcja między wysoką pozycją, którą człowiek zdobył, a niezbyt wysokim przekonaniem na temat tego, co potrafi, lub też niespełnienie któregoś z ważnych warunków posiadania danej pozycji (np. nie ma odpowiedniego wykształcenia, jest zbyt młody)”²⁴.

W praktyce zachowanie człowieka nie może być uznane za bierne odbicie zewnętrznych wpływów środowiska. Nie można również powiedzieć, że jest to automatyczne następstwo impulsów wewnętrznych. Człowiek w swoich działaniach aktywnie określa własne miejsce wśród innych ludzi oraz swój stosunek do nich i do samego siebie²⁵. Zachowanie człowieka zdaniem psychologów może być wyjaśniane w kontekście obiektywnych warunków jego działalności oraz subiektywnych właściwości, w tym przede wszystkim mechanizmu samooceny. Samoocena jest więc pewnym elementem podejmowanych działań, a jej wpływ na postępowanie jest wielostronny. Od tego, jak człowiek odczuwa i ocenia samego siebie zależy sposób reagowania na stojące przed nim zadania, charakter stosunków z innymi ludźmi, a także efektywność działalności i dalszy rozwój osobowości. Samoocena determinuje sposób funkcjonowania jednostki w różnych rolach społecznych. Określa to, czego człowiek gotowy jest się podjąć, a czego odmówić, na co się zdecyduje, a czego będzie się obawiał.

²⁴ H. Kulas, *Samoocena młodzieży*, Wyd. III, WSiP, Warszawa 2006, s. 35.

²⁵ B. Wojcieszke, M. Jarymowicz, *Psychologia rozumienia zjawisk społecznych*, PWN, Warszawa - Łódź 1999.

Regulacyjna funkcja samooceny²⁶ polega przede wszystkim na tym, że stwarza ona wewnętrzny system odniesienia dla działań oraz napływających informacji. Stanowi podstawę interpretowania nowych doświadczeń w taki sposób, aby były one zgodne z tym, co jednostka sama o sobie sądzi²⁷. Samoocena jest więc bardzo ważnym czynnikiem, które wpływa na zachowanie człowieka. Obserwacje te wskazują, że konieczne jest prowadzenie wnikliwych oraz wszechstronnych badań nad samooceną. Wyniki tych badań mogą być wykorzystane w pracy nad poprawnym kształtowaniem tego elementu osobowości człowieka. Badania nad samooceną posiadają wieloletnią tradycję, choć jednocześnie należy wskazać, że wciąż jeszcze wpływ samooceny na różne dziedziny aktywności w różnych fazach rozwojowych człowieka pozostają poza zasięgiem tych badań.²⁸ Można również wskazać na brak kompleksowego ujęcia tego zagadnienia. Dotychczasowe badania ukierunkowane są przede wszystkim na identyfikację czynników, które wpływają na kształtowanie się samooceny, z drugiej strony natomiast skupiają się na określeniu jej wpływu na różne rodzaje działalności człowieka.

Pierwszego wskazanego obszaru dotyczą badania prowadzone między innymi przez Leona Niebrzydowskiego. Wyniki jego badań pozwoliły na określenie uzależnienia kształtowania się samooceny (w grupie dzieci i młodzieży) od takich czynników jak: opinie i sądy innych, sukcesy i niepowodzenia, porównywanie siebie z wzorami osobowymi, pozycja społeczno-ekonomiczna rodziców oraz ich wykształcenie i popularność w środowisku²⁹. W świetle tych badań stwierdzono również, że poczucie własnej wartości jest dla zdecydowanej większości osób podstawą równowagi psychicznej. Z badań tych wynikały również wnioski dotyczące trafności samooceny. Okazało się, że im starsza jest młodzież, tym mniejszy procent przecenia swoje możliwości, a także występuje mniejszy procent uczniów z samooceną nieadekwatną i niestabilną, a większy z samooceną adekwatną. Funkcje społeczne częściej pełnione są wśród uczniów o samoocenie adekwatnej, a rzadziej o zaniżonej. Ponadto stwierdzono, że dobre warunki materialne w wpływają na kształtowanie się samooceny zawyżonej lub adekwatnej, podobnie jak wyższe wykształcenie rodziców³⁰.

²⁶ Ibidem.

²⁷ L. Niebrzydowski, *Kształtowanie się samooceny...*, op. cit., s. 33.

²⁸ K. Ciekotowa, *Samoocena a ocena uzdolnień intelektualnych studentów...*, op. cit., s. 11.

²⁹ Ibidem, s. 11.

³⁰ Ibidem.

Poszukiwanie zależności pomiędzy poziomem samooceny a percepcją społeczną i kształtowaniem się postaw interpersonalnych doprowadziło do wielu (choć nie zawsze jednoznacznych wniosków). Wskazano, że grupa osób o niskim poziomie samooceny przypisuje sobie niską popularność w grupie, chociaż nie są przez nią odrzucane, nisko oceniają swoją pozycję społeczną. Osoby o wysokiej samoocenie wykazują natomiast skłonność do przeceniania sympatii grupy. Wskazano również, że „osoby o wysokiej samoocenie oraz osoby o wysokiej potrzebie aprobaty społecznej wykazują brak czujności percepcyjnej, osoby o niskiej samoocenie i niskiej potrzebie aprobaty społecznej zaś odwrotnie - czujność percepcyjną”³¹. Wyniki badań pozwoliły również na wyciągnięcie wniosku, że jednostki o wysokim poziomie samooceny częściej i w większym stopniu zmniejszały atrakcyjność innych członków grupy po recepcji informacji o własnej niepopularności wśród nich, niż uczestnicy badań odznaczający się najniższą samooceną.

Badania nad wpływem samooceny na natężenie postaw interpersonalnych nie pozwoliły na stwierdzenie prostoliniowej zależności pomiędzy samooceną a natężeniem tych postaw. Uzyskane wyniki wskazywały na istnienie zależności krzywoliniowej o przeciętnej sile³².

Uznając, że samoocena to struktura funkcjonalnie związana z postawami w stosunku społecznie uznanych wartości i norm, oraz że jednym z kryteriów samooceny jest zgodność lub niezgodność danych, w badaniach zostało również uwzględnione zagadnienie wpływu internalizacji ogólnie obowiązujących norm na poziom samooceny. Wyniki badań pokazały, że obniżenie samooceny implikuje naruszenie równowagi również w odniesieniu do motywacji normatywnej. W sytuacji zachowania niezgodnego z normą powstaje poziom dysonansu w obrazie „ja” tym silniejszy im wyższa jest samoocena.

W badaniach, których celem było zidentyfikowanie zależności pomiędzy samooceną uczniów wyróżniających się, a ich aktywnością pozwoliły stwierdzić, że uczniowie oceniają siebie przede wszystkim na poziomie niskim oraz przeciętnym, a około 20% uczniów wyróżniający się ocenia siebie na poziomie wysokim. W grupie pozostałych uczniów czyni to co dziewiąty uczeń. Ponadto wyniki badań pokazały, że uczniowie, którzy wyróżniają się, rzadko oceniają siebie bardzo

³¹ Ibidem.

³² Ibidem.

wysoko lub bardzo nisko, oraz że najczęściej ujawniają aktywność w stopniu systematycznym.

Na podstawie wyników dotychczasowych badań stwierdzono również, że osoby o wysokiej samoocenie charakteryzuje również wysoki poziom aspiracji, w niektórych przypadkach znacznie wyższy od możliwości. Tego rodzaju zależność nie była jednak jednoznaczna. Stwierdzono pewne modyfikacje aspiracji, co uzależnione było od poziomu samooceny po sukcesie i niepowodzeniu. Po sukcesie u osób o wysokiej samoocenie następowało podwyższenie poziomu aspiracji. W grupie osób o niskiej samoocenie nie zaobserwowano tego zjawiska. Po niepowodzeniu u osób o wysokim poziomie samooceny występowała tendencja do utrzymania ich aspiracji na tym samym poziomie, natomiast w grupie osób o niskiej samoocenie aspiracje te obniżały się.

Dotychczasowe badania potwierdziły również związek pomiędzy poziomem samooceny a poziomem myślenia twórczego (badania prowadzone były między innymi przez Bervova 1969. Trzebińskiego 1978). Wyniki badań wskazały, że wysoka samoocena związana jest z wiarą we własne możliwości oraz nastawieniem na sukces, co sprzyja twórczemu myśleniu. Niska samoocena powoduje niepewność oraz niskie poczucie własnej wartości. Oznacza to, że osoby o niskim poziomie samooceny charakteryzują się motywacją egocentryczną, mającą na celu obronę przed zagrożeniem i wywierającą negatywny wpływ na myślenie twórcze.

Ciekawych danych dostarczyły również badania nad poziomem samooceny oraz poczuciem kontroli a informacjami działającymi z zewnątrz. Wykazały one, że u osób o niskim poziomie samooceny i zewnętrznym poczuciem kontroli samoocena nie jest stabilna i ulega zmianom pod wpływem działania informacji zewnętrznych. W tym kontekście nie odgrywa większej roli w regulacji zachowania się w chwili działania nacisku zewnętrznego. W przypadku wewnętrznego poczucia kontroli po otrzymaniu pozytywnych informacji osoby te wykonują działania na bardzo niskim poziomie, natomiast po otrzymaniu informacji negatywnych – na poziomie wysokim. Inaczej relacje te kształtowane są w przypadku samooceny wysokiej.

Wyniki badań pochodzące z różnych okresów czasu³³ pozwoliły również na wyciągnięcie wniosku, że wyższej samoocenie towarzyszą takie zjawiska jak:

³³ Np. Judge i Bono, 2001; Tesser, 2001; Solomon, Greenberg, Pyszczynski, 1991.

- „wyższy poziom faktycznych osiągnięć życiowych (np. większa efektywność pracy zawodowej),
- wyższa motywacja osiągnięć i wytrwałość,
- bardziej pozytywne sądy o innych ludziach,
- sprawniejsze funkcjonowanie społeczne,
- poczucie wewnętrznej kontroli zdarzeń,
- większe zadowolenie z życia i różnych jego dziedzin (np. z pracy zawodowej),
- silniejsza potrzeba aprobaty społecznej,
- częstsze przeżywanie uczuć pozytywnych,
- rzadsze przeżywanie uczuć negatywnych, jak lęk, depresja, poczucie beznadzieiności,
- lepsze samopoczucie psychiczne,
- skuteczniejsze radzenie sobie ze stresem,
- lepszy stan zdrowia somatycznego”³⁴.

Badania, które prowadzone były za pośrednictwem sieci internetowej obejmujące ponad 326 tysięcy osób z różnych krajów pozwoliły również na wyciągnięcie wniosku, że istnieje umiarkowany lub słaby związek samooceny z cechami osobowości, które zaliczane są do wielkiej piątki – szczególnie cechami o wyraźnie zaznaczonej komponentie emocjonalnej (stabilność emocjonalna, ekstrawersja, sumienność, otwartość na doświadczenie, ugodowość). Określono również, że związki samooceny z wymienionymi zmiennymi okazują się najczęściej niezbyt silne, jednak systematyczne. Ponadto „dodatnia korelacja samooceny z pozytywnością doświadczanych emocji może na przykład świadczyć, że to samoocena jest przyczyną, a emocje skutkiem; bądź że jest odwrotnie; bądź też, że oba te zjawiska są skutkiem jakiejś trzeciej zmiennej, np. wielkości dotychczasowych sukcesów życiowych, które decydują zarówno o wysokiej samoocenie, jak i o pozytywności emocji”³⁵.

Jednak istnieją również eksperymentalne dane, które pokazują przyczynową rolę samooceny - kiedy osoby o niskim lub wysokim poziomie samooceny po rozmowie z nieznanym człowiekiem oceniają w jaki sposób zostały przez niego odebrane - ta pierwsza grupa osób nie doceniała stopnia, w jakim partner je po-

³⁴ B. Wojciszke, M. Plopa (red), *Osobowość a procesy psychiczne i zachowanie*, Impuls, Kraków 2009, s. 17.

³⁵ Ibidem, s. 17.

lubił, podczas gdy druga grupa osób nieznacznie przeceniała sympatię wzbudzoną w partnerze³⁶.

Osoby o niskim poziomie samooceny oceniały również swoją szansę sukcesu w działaniu zadaniowym, w związku z czym wkładały w działanie mniej wysiłku, co w efekcie skutkowało faktycznym spadkiem uzyskiwanych wyników, w porównaniu z osobami o wysokim poziomie samooceny. Samoocena funkcjonuje często na zasadzie błędnego koła i posiada charakter samowzmacniającego. Osoby o niskim poziomie samooceny w porównaniu z osobami o wysokim poziomie samooceny na świat społeczny i swoje w nim szanse patrzyły mniej optymistycznie, co zniechęcało je do podejmowania wysiłków, obniżało również uzyskiwane wyniki oraz utwierdzało je w poczuciu niskiej wartości. Oznacza to, że „dobra”, wysoka samoocena koreluje z innymi „dobrymi” aspektami osobowości i funkcjonowania społecznego, choć korelacje te z reguły są słabe i komplikowane innymi czynnikami³⁷.

Przedstawione wyniki niektórych badań nad samooceną wskazują na istnienie dużych możliwości praktycznego zastosowania formułowanych w ich wyniku wniosków.

Należy również zwrócić uwagę na sformułowany przez Abrahama Tessera (1988) model utrzymywania samooceny (MUS), który zakłada, że jeżeli inna osoba-uzyskuje wyniki wyższe od jednostki, wówczas jednostka traci na samoocenie. Spadek samooceny w wyniku porównań jest tym większy, im większy jest sukces innej osoby oraz im bliższa jednostce jest ta osoba³⁸. Jednak sukcesy innych osób są nie tylko zagrażające, ale są również sposobnością do podniesienia samooceny dzięki „pławieniu się w cudzej chwale, czyli „świeceniu odbitym blaskiem”³⁹. Robert Cialdini wraz ze swoimi współpracownikami (1976) wykazali to zjawisko w badaniach, w których zliczano, ilu studentów pojawiała się ubranych w koszulki swojego uniwersytetu w poniedziałki po niedzielnych meczach futbolowych. Po meczu, który wygrany był przez własną drużynę liczba studentów, którzy ubierali się w te koszulki rosła (a podczas wywiadów telefonicznych często mówili „my wygraliśmy”). Po przegranym meczu, liczba osób, które zakładały uniwersyteckie koszulki spadała (i często wypowiadali się: „oni przegrali:).

³⁶ Badania: Brockner i Lloyd, 1986

³⁷ B. Wojciszke, M. Plopa, (red.), *Osobowość a procesy psychiczne i zachowanie...* op. cit, s. 18

³⁸ Ibidem, s. 29.

³⁹ Ibidem.

Przyrost samooceny w efekcie „pławienia się w cudzej chwale” jest tym większy, im większy jest sukces innej osoby oraz im bliższa jednostce jest ta osoba dlatego w przypadku wygranej kibice utożsamiali się z „własną drużyną”. Oznacza to, że cudze sukcesy mogą podwyższać samoocenę.

MUS zakłada, że czynnikiem, który decyduje o wystąpieniu tego zjawiska jest osobista istotność dziedziny, której sukces dotyczy. Jeżeli dziedzina jest istotna dla „ja”, wówczas człowiek sam dąży do wysokich w niej wyników, ponieważ opiera na nich samoocenę. W dziedzinie istotnej dla „ja” cudzy sukces zagraża samoocenie i w takiej sytuacji procesy porównań społecznych przeważają nad pławieniem się w cudzej chwale. Jeżeli dziedzina jest nieistotna dla „ja”, wówczas człowiek nie definiuje się przez jej pryzmat i nie opiera poczucia własnej wartości na wynikach, które uzyskiwane są w jej obrębie. Cudzy sukces nie zagraża więc samoocenie, a pławienie się w cudzej chwale przeważa nad porównaniami społecznymi.

W celu podtrzymania samooceny i osłabienia czyhających na nią zagrożeń, człowiek może wykonywać różne zabiegi. Może podejmować starania o zmniejszenie lub zwiększenie różnic między wynikami własnymi i cudzymi. Potwierdziły to wyniki badań przeprowadzonych na dzieciach ze szkoły podstawowej (Tesser, Campbell i Smith, 1984). „Każde dziecko wskazywało na dostarczonej przez badaczy liście aktywności tę, która była dla niego najważniejsza (np. gra w piłkę) i najmniej ważna (np. arytmetyka). Wskazywało też najbliższego sobie i najdalszego ucznia z klasy, czyli rówieśnika, z którym najbardziej i najmniej lubiło wspólnie spędzać czas. W tydzień później dzieci oceniały poziom wyników osiągniętych przez siebie oraz przez rówieśników najbliższych i najdalszych w dziedzinach istotnych i nieistotnych. Zgodnie z logiką MUS-u, w dziedzinie istotnej dzieci oceniały swoje wyniki jako wyższe od wyników przyjaciela, podczas gdy w dziedzinie dla siebie nieistotnej oceniały wyniki przyjaciela jako wyższe od własnych. Wyniki dzieci najdalszych (nielubianych) były natomiast oceniane jako gorsze od własnych niezależnie od dziedziny”⁴⁰.

Człowiek może nasilić lub osłabić bliskość w stosunku do innej osoby. Bliskość jest zagrażająca, w sytuacji kiedy drugi człowiek odnosi sukcesy w dziedzinie, w której jednostka sama dąży do osiągnięcia wysokich wyników. W takiej sytuacji sposobem na uniknięcie niekorzystnych porównań jest zanik bliskości. W zgo-

⁴⁰ Ibidem, s. 30.

dzie z tym rozumowaniem, Tesser (1980) wykazał, że rodzeństwo jest sobie szczególnie bliskie, gdy każde z rodzeństwa angażuje się i odnosi sukcesy w odmiennych dziedzinach. Jeśli natomiast oboje z rodzeństwa angażują się w tej samej dziedzinie, wówczas odczuwana bliskość emocjonalna między nimi spada. Laboratoryjne potwierdzenie tej tezy zostało również uzyskane przez Plebana i Tessera (1981) w eksperymencie, „którego uczestnicy brali udział w quizie, gdzie druga, nieznajoma osoba wypadała zdecydowanie lepiej lub gorzej od badanego i to w dziedzinach, które dla badanego były istotne lub nieistotne (oczywiście były to różne dziedziny dla różnych osób badanych). Przedmiotem zainteresowania badaczy była bliskość mierzona jako dostrzegane przez badanego podobieństwo między sobą a nieznanym partnerem oraz jako odległość w centymetrach, w jakiej badany zasiadał od tego partnera. Kiedy przewaga partnera nad badanym rosła w dziedzinie istotnej, badany widział coraz mniejsze podobieństwo i siadał coraz dalej od partnera. Gdy jednak pytania dotyczyły dziedziny nieistotnej, wzrost przewagi wyników partnera powodował wzrost spostrzeganego podobieństwa i zasiadanie bliżej niego”⁴¹.

Kolejny rodzaj czynności podtrzymujących samoocenę to zmiany spostrzegania dziedziny jako istotnej lub nieistotnej dla definicji własnego „ja”. W sytuacji gdy bliska osoba uzyskuje wyniki lepsze, to lepiej, aby ta dziedzina stała się dla jednostki mniej istotna. W takiej sytuacji sukcesy tej osoby nie tylko nie zagrażają samoocenę, ale również ją podwyższają dzięki zapożyczeniu cudzej chwały. Zostało to potwierdzone w badaniu, którego uczestnicy rozwiązywali parami test mierzący określoną fikcyjną cechę, uczenie nazwaną „integracja poznawczo-percepcyjna”, i równie uczenie, a niejasno scharakteryzowaną przez badaczy. Sytuacja została zaaranżowana w taki sposób, że badany wypadał lepiej lub gorzej od nieznanego partnera przedstawianego jako ktoś podobny albo niepodobny pod względem wieku, zainteresowań i osobowości (w ten sposób manipulowano subiektywną bliskością w stosunku i do partnera). Na zakończenie dokonano pomiaru (różnymi sposobami) przekonań badanych o ważności „integracji poznawczo-percepcyjnej”⁴² jako cechy człowieka. Okazało się, że badani wypadający lepiej od partnera uważali tę cechę za ogólnie ważniejszą niż ci, którzy wypadli gorzej. Skłonność ta zwiększała się w sytuacji, gdy nieznanomy part-

⁴¹ Ibidem, s. 30.

⁴² Ibidem, s. 31.

ner był spostrzegany jako bliski. Wyniki badań przekonują, że sposób spostrzegania oraz traktowania bliźnich w dużym stopniu jest podporządkowany własnemu dążeniu do podtrzymania pozytywnej samooceny. Również unikanie i redukcja dysonansu poznawczego może być warunkowane motywem autotaloryzacji. Chociaż pierwsze teorie dysonansu nie wspominają o samoocenie (Festinger, 1957), wielu badaczy zakładało jej bardzo ważną rolę w powstawaniu i redukcji dysonansu.

Summary

Pupils' cognitive activities condition their intellectual, emotional and volitional development. In this context the process of teaching is not only dry passing on knowledge, but also creation of sensitivity to beauty, as in art or nature, formation of assessment skills of aesthetical and moral values of literary works, development of patriotic feelings, inculcating democratic principles and norms of co-existence. It is closely connected with tasks and functions of intellectual upbringing. Due to it the process of teaching cannot be divided into 'parts' dedicated separately to formation and development of definite feelings in pupils, or features of willpower and character of one sort or another, and familiarizing with the new teaching material, that is with knowledge, skills and habits recommended by the curriculum. Practically, gaining knowledge by children and teenagers happens simultaneously with development of definite feelings and desirable features of willpower and character. It is necessary to turn an attention to the fact that much has already been written and spoken about the 'upbringing and education teaching' or about 'educational values of the teaching process' for many years.

PROSOPON

NR 1/2011

[s. 169-173]

Andrzej Jasiński

Moralno – etyczny wymiar pracy socjalnej

Moral – ethic dimension of social work

Keywords: *values, human diagnostics, social- work, developing*

Zdecydowana większość autorów pisząca na tematy pracy socjalnej, skupia swoją uwagę głównie na kwalifikacjach merytorycznych pracowników, a pomija za to moralno - etyczne aspekty tej pracy. Oczywiście, to nie błąd, ale uproszczenie¹.

Dlaczego więc moralno-etyczny aspekt pracy socjalnej jest tak znaczący?

Raz dlatego, że jest to praca z ludźmi. Po drugie są to ludzie rodzaju szczególnego. Starcy, chorzy, opuszczeni, niedołączni, pokrzywdzeni przez los czy klęski żywiołowe, powodzie, katastrofy, bezrobotni, bezdomni, rozwiedzeni, etc.

To ludzie, którzy oczekują wsparcia i pomocy od pracowników socjalnych.

Bardzo często zdarza się, że: ludzie ci nie oczekują wsparcia tylko materialnego, ale nader często pocieszenia psychologicznego².

Zdarzają się sytuacje (na szczęście rzadko), kiedy pracownicy socjalnie nie przekazują wszystkich pomocy dla potrzebujących.

Z doniesień nadsyłkach w listach z terenu dochodzą informacje, o przywłaszczaniu sobie pewnych wartości (np. leków przeznaczonych wyłącznie dla chorych). To są akty nie moralne, a przy tym naganne, co burzy kredyt zaufania jakim darzy społeczeństwo pracowników socjalnych.

¹ Bo pomija się całą sferę wartości ciepłych.

² A. Jasiński, *Cywilizacja początku XXI wieku*, Katowice 2009, s. 52.

Trzeba bowiem pamiętać, że praca socjalna to coś więcej aniżeli regulaminowe wykonywanie swoich czynności. To, dodatkowo serce, poświęcenie i ofiarność³.

Żadna praca nie ma takiego ładunku moralnego jak socjalna.

Praca z człowiekiem zawsze jest wyjątkowa, ale w przypadku pracy społecznej ma ona szczególny charakter.

W zasadzie należałoby zastanowić się, czy faktycznie jest to praca społeczna, czy może *szłużba społeczna*, czyli *labor servitium* albo *labor humanum*?

Należy przypuszczać, że tak zwana *praca socjalna* ma ekspozycję głównie osnowy prawnej, a nie społecznej, nie mówiąc już o jej wymiarze społecznym.

Tadeusz Kotarbiński wybitny etyk i moralista pisał, że *Zgoła czym innym jest praca dla dobra ogółu, a zupełnie czym innym praca z człowiekiem bądź dla człowieka. Praca w sensie ogólnym („labor domina”), to wytwarzanie dobra ogólnego. Tymczasem praca socjalna (zwana kiedyś społeczną), jest poświęceniem się drugiemu człowiekowi⁴.*

Zatem Kotarbiński słusznie wychwycił istotę pracy socjalnej.

A resztą to samo potwierdzenie osobliwości pracy socjalnej natrafiamy w taksocie Jana Pawła II *Laborem Exercens*. Papież Jan Paweł II wyraźnie pisał, że *praca dla drugiego człowieka, to praca dla Boga*.

Jest to praca wzniosła przynosząca ze sobą dużo sił duchowych, ale zarazem wymagająca ogromnego poświęcenia i determinacji.

Sens tej pracy oddaje znakomicie J. Czerny w opracowaniu pod tytułem *Dla kogo jest praca socjalna?* Autor tego tekstu pisze m.in. *Każda praca niesie ze sobą wartości duchowe, a jej owocem są dobra ludzkie. Spośród nich wszystkich wyróżnia się praca socjalna, Jej osobliwość wyraża się tym, że dostarcza ona nie tylko wartości cywilizacyjnych, ale w równym stopniu wartości duchowych⁵.*

Nieco dalej autor ten pisze: *Nie jest łatwo w skazać na pracę tak uczuciowo i moralnie zaangażowaną jak praca socjalna. Wielu moralistów zastanawia się (G. Savies), czy to jest praca, czy może raczej służba, wszak jej specyfiką jest osoba ludzka, jej dramatyzm, a często śmierć i cierpienie⁶.*

Helmut Hefke w pracy *Sozial Arbeit fur Alle* pisze następująco: *Coraz to więcej ludzi na świecie oczekuje dzisiaj pomocy, czy wsparcia ze strony pracowników socjalnych, to najbardziej społeczny aspekt pracy na rzecz drugiego człowieka.*

³ Czyli humanizm.

⁴ T. Kotarbiński, *Wykład Inauguracyjny*, 5.10.1964.

⁵ O czy mowa w przypisie 1.

⁶ To temat do szerszej dyskusji.

Dzisiaj, niemal każdy z nas oczekuje pomocy ze strony drugiego człowieka. Nie zawsze chodzi tu akurat o wsparcie materialne. Wręcz przeciwnie, coraz częściej oczekujemy wsparcia duchowego⁷.

Przytoczone tu słowa Hefke są nader znamienne. Dlatego, że coraz więcej ludzi na świecie traci poczucie sensu życia i czuje się zagubionych.

Ludzie często tracą dzisiaj pracę, jedyne źródło utrzymania siebie, czy rodziny. Tracą stanowiska. Coraz to więcej słyszymy o upadłości firm, czy przedsiębiorstw. Coraz więcej ludzi dotykają choroby psychiczne. Rozpadają się rodziny. To wszystko są ludzkie dramaty.

Wielcy filozofowie, egzystencjaliści, pisarze i moralisci zawsze w swoich pismach podkreślali ludzką potrzebę pomocy drugiego człowieka, i jego ciągłego zmagania się z przeciwnościami losu.

Janusz Czerny w swojej najnowszej pracy *Neodarwinizm*, pisze m.in. *W czasach dzisiejszych coraz mocniej zaczyna dawać o sobie znać moment przetrwania. W tej mierze nikt dzisiaj nie ma pewności. Światowy krach, kryzys gospodarczy lawina konfliktów, widmo wojny światowej stają się tak bliskie jak nigdy dotąd. W świetle tych faktów przetrwanie wysuwa się na plan pierwszy. Każdy z nas potrzebuje dzisiaj wsparcia drugiej osoby. Na pierwszej linii frontu są tu pracownicy socjalni. To oni właśnie tworzą front tej armii, która stawia czoła tym wszystkim przeciwnościom losu⁸.*

Nietrudno pojąć, że tak trudną pracę można sumiennie wykonać tylko przy wysokich standardach moralnych i etycznych. Oto dlaczego tekst niniejszy zaopatrzone takim, a nie innym tytułem.

Jest on w pełni uzasadniony w świetle zamieszczonych tu wywodów, a także wypowiedzi wybitnych badaczy.

Praca socjalna zasługuje na wyróżnienie jeszcze z innych powodów, a mianowicie wyrabia ona wrażliwość na los człowieka, ale jednocześnie dostarcza mu nowych doświadczeń pozawerbalnych.

Większość prac jakie wykonuje osoba ludzka ma charakter czysto zarobkowy. W przypadku pracy socjalnej ma ona wymiar moralny, etyczny i zarobkowy. Ta kolejność nie jest dziełem przypadku. Wręcz przeciwnie jest symptomem tego, co ją znamionuje wobec prac pozostałych.

⁷ Szerzej: G. Savies, *Social work as a duty*, w: Int. Conf. Chicago, November, 2007.

⁸ J. Czerny, *Neodarwinizm*, Katowice 2012, s. 49.

Bevy Stanley w swoim eseju *Social work for arm people*, pisał m.in. *Praca socjalna to najpierw: etyka, poświęcenie, moralność, a później dopiero obowiązki czy powinność. To rodzaj pracy o najwyższym stopniu poświęcenia, ale i ofiarności. To bardziej służba aniżeli praca, to po prostu sens oraz istota ludzkiego życia. Rzadko się zdarza, aby do takiej pracy szli ludzie z przypadku. To są ludzie wielkiego serca i oddania. To są rycerze pracy XXI wieku. Możemy być dumni z ich wykonywanej pracy, ale nade wszystko z ich ofiarności i zaangażowania jakie przejawiają w swojej codziennej pracy*⁹.

Żaden rodzaj pracy nie zbiera tak pochlebnych opinii czy recenzji jak właśnie praca socjalna. Świadomie przywołaliśmy tu głosy, i wypowiedzi wielu znakomych badaczy, aby tą drogą, oddać to, na co faktycznie ona zasługuje. Te walory etyczne - moralne czynią z pracy socjalnej coś wyjątkowego, ale i niezwyklego zarazem.

Trzeba przyznać, że nader rzadko pisze się i mówi o pracy ludzkiej z taką estymą. To naprawdę coś wyjątkowego.

Odnosi się wrażenie, że w zawiłym i złożonym świecie jest taka wartość, którą nazywamy *pracą socjalną*.

Trzeba też przyznać, że pracownicy socjalni musieli długo czekać na takie pozytywne opinie o ich pracy. Kiedyś ich wysiłek nie był tak doceniany jak obecnie.

Jednak niewielu badaczy czyni starania, które objaśniają taki *status quo*. To znaczy, informują oni o faktach i w skalnikach działalności pracowników socjalnych, ale pomijają całą sferę eksplanacyjną tychże osiągnięć.

A właśnie o tym, jest ten artykuł. Zwraca on uwagę na fakt, że; wysokie standardy etyczne i moralne pracowników socjalnych składają się na ten globalny sukces ich efektów pracy.

Szkoda, że tak niewielu badaczy poświęca tym aspektom tak niewiele uwagi.

Atystenes z Larisy mawiał, że *praca płynąca z serca i życzliwości nie ma sobie równej w świecie. To dar jednej osoby dla drugiej. To postawa, zgodna z porządkiem natury, a nie ludzkich prawideł. To najwyższe wartości jakie w ogóle posiada człowiek, co odróżnia go od stworzeń pozostałych tego świata*¹⁰.

Niewiele jest na świecie profesji, które tak mocno jak praca socjalna wiążą ludzi ze sobą.

⁹ B. Stanley, *On social work*, "Bad- Hause", Detroit-Chicago 2008, s. 32.

¹⁰ Atystenes (Vortrage), przełożył H. Pascher, Wien 2011, s. 7.

To znacznie więcej niż jakiegokolwiek *relationship*, czy *common-people*, albo *public – relation*.

To więzi oparte na wartościach ciepłych, tymicznych, zhumanizowanych. To po prostu wyższy wymiar ludzkiej egzystencji. A na imię jej *człowieczość*.

Miłym obowiązkiem badacza zajmującego się tematyką pracy socjalnej jest o tym aspekcie pracy pisać, albowiem jest to w pewnym sensie zjawisko unikalne, zwłaszcza u progu XXI wieku.

Wspomniany już w tym artykule Janusz Czerny pisze m.in. *Czasy współczesne kreują postać pracownika kreatywnego, ale nic się nie pisze o pracowniku szlachetnym, etycznym, moralnym, oddanym. Wszystkie te walory zostały zastąpione terminem „kreatywny”, lub „przedsiębiorczy”.*

Jest to pewien przejaw kryzysu humanizmu w dzisiejszym komercyjnym świecie.

Praca socjalna musi być wolna od takich tendencji. Musi być pracą typu „fair – play” lecz te zjawiska poczynają nam znikać, a ich miejsce zajmują procesy inwazji komercji, i zysku, z pominięciem osoby ludzkiej¹¹.

Takie postawy są symptomem *via – mala*, czyli schodzenia z zachowań etycznych na rzecz komercjalizmu. To postawy zdecydowanie aspołeczne.

Summary

In this paper the author shows that not each kind of work belong to the social -work.

Only when people service the people its service work to poverty, sick people, or too older. Or perhaps victims who are lost their sensible of human life.

In such situation the social - workers can help all of them.

Doctor Jasinski finds out that such kind of work became more and more wide- world it maeans all over the World.

The author hac been stressed that such kind of work is usually very important on the medicine area where people are waiting for each helping.

According to doctor Jasinski such kind of work has moral – and ethic aspects and it is made only by honest people, like social – workers.

¹¹ Ibidem, s. 29.

PROSOPON

NR 1/2011

[s. 175-182]

Milan Černaj

Marketing of non-profit organizations in the educational system

Keywords: *marketing, education*

Marketing of Non-profit Organizations in Slovakia

Marketing is a scientific discipline which has been developed over the last several decades showing an impressive intersection in many new and untraditional areas. The conception of marketing renders high adaptability and flexibility which are connected with spreading its applications and principles into different and completely new areas of social activities. Marketing management can be efficiently used in both profit and nonprofit organizations. After a successful application of marketing in classical areas including business, we can say that marketing found fulfilment in the area which is the public sector, which also includes active non-governmental nonprofit organizations.

Present-day marketing is a result of generalized positive practice, former economic practice and therefore is a possible theoretical solution which may be applied as a solution to many present-day problems of organizations which are active in competitive environments and also involved in organizations in the public sector.

Marketing went through many development changes and in a specific period where these changes occurred new marketing terms were introduced with specific significance. Classical marketing was supplemented with the following terms such as: Services marketing, marketing insubstantiality, political marketing,

healthcare marketing, marketing of social ideas, marketing of the tourist trade, financial marketing, banking marketing, personal marketing, marketing of religious organizations, marketing of cultural organizations (for e.g. galleries, theatres, libraries, artistic groups, museums), marketing and mass media and finally, marketing for foundations, charities, non-investment funds and nonprofit organizations providing public services.

From the point of view concerning needs for practice nowadays in the field of activities of nonprofit organizations emphasis is put on problems regarding effective application of marketing and its model solutions. That is why we consider this field extraordinary from the point of view of empirical access towards exploratively oriented tasks from the point of view of a theoretical basis.

Determination of these applications use several terms. The most commonly used in this field are: nonprofit marketing, marketing in the public sector, marketing of nonprofit organizations. More specific terminology is used in applied areas, for e.g. marketing of non-governmental organizations, or marketing of non-governmental nonprofit organizations. This term is connected with problems found in my article.

Actual Marketing Situation of Non-profit Organizations in Slovakia

In today's world it is a time marked by the fast development of marketing systems, new information technology which offers many options and puts special emphasis on competitive firms, which constantly focus on one objective, which is to acquire and keep clients. This goal can only be reached by companies which can predict and satisfy wishes, needs and requirements of their clients.

Slovakia is a country which has made considerable progress in the areas of social and economic changes and it is a country accustomed to effective marketing thinking. Many new companies, especially state supported organizations such as hospitals, schools etc, still have the misconception that customers are always looking for them, so there is no need to spend money in order to entice new customers. If a firm wants to stand out in the competitive fight they must persuade their customers that only their products and services are favourable (meaning better than their competitors) thereby they should use their products and their services.

Based upon this subdivision of this classification of economic activities it is difficult to determine exactly where nonprofit organizations belong. They are part of

the third sector which include the area concerning services, but according to this division profitable organizations also belong to this sector as far as financial institutions, state administration and other smaller organizations are part of these public institutions. That is why integrated nonprofit organizations are more qualified from an institutional point of view in systems of national funds.

Analysis of the Structure of Marketing Non-profit Services

Slovakia's nonprofit sector from an economic point of view has developed more slowly compared to other central European countries for e.g. Hungary and the Czech Republic. The reason for this condition is its effort to keep centralized state control, which results in keeping this nonprofit sector in Slovakia from being able to offer key social services in previous years. In spite of this nonprofit organizations recently tried to become more flexible, unified, and reliable with a highly effective mechanism concerning civic education and participation, which has led to the development of a more democratic society.

Slovakia's nonprofit sector plays an important role in the Slovak economy but it is relatively slower than nonprofit sectors in other parts of the world. It has both social and political significance and that is why its economic power is constantly growing.

In the marketing of nonprofit services in Slovakia, nonprofit organizations perform and enter into competitive relationships, but they must comply with the following conditions:

- they are either private or non-governmental – they are institutionally separated from the state;
- they are organizations – they have institutional behaviour and structure;
- they are nonprofit – created or gained profit is not shared among promoters, management, employees, but is used for the further development of the organization;
- they are independent – making their own decisions about issues;
- they are voluntary – membership is not required by law and members voluntarily offer their time, money or gifts to this organization.

Organizations which comply with the previous mentioned conditions implement their activities in different areas. Areas in which they are active form the structure for marketing nonprofit services. These following areas and subjects are involved:¹

- area of culture and recreation
- area of education and research
- area of healthcare
- area of social services
- area of the environment and animal protection
- area of development and housing
- area of protection of group and individual rights
- area of charities
- area of international organizations
- area of church and religious societies
- area of business and professional associations/professional unions
- area of non-integrated organizations in other places (schools or other educational facilities)¹.

Legislative and Legal Norms which Modify the Activity of Non-profit Organizations

The legal system in Slovakia does not contain a specific defined entity related to the nonprofit sector (third sector) nor does a law exist, or legal norms which generally define the basic outline of activities and relationship of the nonprofit sector towards other subjects regarding law. That is why it is possible to come to the conclusion that the third sector is not a part of the constitution of the Slovak Republic. This entity can be used to outline specific institutional life in society. Using this term does not have a long tradition and it is closely connected with the post-modern understanding of the relationship between society and the state, which is based upon the principle of diversification of interests, as well as their forms and how they are implemented.

Each form of nonprofit and non-governmental organization is independently defined and is governed by law, which is specialized for specific organizations. In the Slovak legal system there are four basic types of independent, nonprofit, and non-governmental organizations, which are all defined, but the criteria of the division of these institutions in this case is from a subjective point of view. According to this point of view basic subjects are divided between juridical and physical persons. (Even after the creation of juridical persons it is possible that

¹ H. Majdúchová, *Non-profit organization*, Bratislava, Ekonóm 2001.

one of the members can be a physical member.) These juridical persons are divided into the following:

- organization of the association of physical and/or juridical persons
- ✓ **civil association**_(law number 83/1990 legal code concerning association of citizens, version of law number 360/1990 legal code, 513/1990 legal code, 62/1993 legal code, 274/2009 legal code);
- ✓ **non-profit organizations providing general benefit services** (law number 35/2002 legal code concerning nonprofit organizations providing general benefit services).
- *Organizations which compile assets*
- ✓ **foundation** (law number 34/2002 legal code concerning foundations);
- ✓ **non-investment funds**_(law number 147/1997 legal code concerning non-investment funds).

Citizens rights concerning unification which is guaranteed in the Slovak Constitution article 29 law concerning civil associations.

The constitution does not involve association in :

- ✓ *political parties* (law number 424/1991 legal code concerning association in political parties);
- ✓ *church and religious societies* (law number 308/1991 legal code concerning freedom of religion and status of church and religious societies)².

It also does not involve subjects, which are connected because of business activities. Independent laws also modify activities of *professional and non-professional associations, which include the Slovak Red Cross, Slovak radio and television broadcasts, Matrix Slovak, health insurance, state special-purpose fund and the hunting and fishing associations*. Activities of *international organizations* are regulated by law number 116/1985 legal code concerning conditions of activities of organizations with international elements, version of law number 157/1989 legal code. These organizations can be registered according to the law concerning foundations, non-investment funds and nonprofit organizations.

The legislative outline concerning the nonprofit sector in Slovakia has become subject to many changes in the last decade and the future is open for even more changes.

² J. Svák, P. Haňdlak, *Legal modification of third sector*, 1. SNCS - OSF Bratislava 2002. p. 46-60.

The nonprofit sector is not part of the Constitution of the Slovak Republic at present as was mentioned previously, but there are law and law norms already mentioned which work unsystematically which results in confusion because a basic consensus does not exist in regards to tasks that the nonprofit sector should fulfil. It is said and understood as a supplement of traditional sectors, which are divided into public areas.

An overview of the last period showed many changes accepting laws concerning nonprofit organizations and foundations. Many discussions are held and new proposals suggested regarding new law norms which should modify the existence of foundations, non-investment funds and nonprofit organizations. The Ministry of Interior in Slovakia predicts submission of an amendment to a law related to civil associations. However, it still does not contain an outline of exact character and tasks in the nonprofit sector as a unit.

At present legal framework in the third sector is various and fragmented into many independent legal norms which causes problems with its application in practice. Another overview already mentioned regarding nonprofit sectors described the division of people and assets. This division could be used as a foundation to establish two law subdivisions, foundation law and federal law as it is in the Czech Republic³.

The Economic Factor and its Influence on Non-governmental and Non-profit Organizations

Non-governmental and nonprofit organizations „abbreviated form NNO to be used from now on“ belong to the subject of marketing for which the primary economic aim is making a maximum profit or quantity measurement, but rather to attain a maximum value of customer satisfaction which shows the effectiveness of work, effective precautions, successful exchanges between producers and customers. They provide services and public goods which are not provided by neither state nor market. These services are humanitarian, social, educational, informative, legal and also organizational connected with socio-economic development, technical connection with different groups, professions and different areas.

Making a profit in NNO is understood as a need for fulfillment of the basic mission of this organization, which is satisfaction of its public intentions. Realisa-

³ <http://www.mvoservis.sk>

tion of these intentions require some financial funds which are necessary and NNO obtains them from different sources:

- **public sources** – domestic (direct and indirect support from state)
 - foreign (programmes ISPA, SAPARD, Phare);
- **private sources** – domestic (from physical persons, firms, foundations);
 - foreign (physical persons, firms, foundations);
- **own sources**⁴.

Marketing Non-profit Organizations in the Educational System

The non-profit sector is important provider of services in the area of education, and I can say it is a foundation with very strong roots in society. Among all of its tasks I can mention some examples:

- brings new alternative access, which a state organization is unable to provide
 - makes up for shortcomings in services offered, which public administration cannot cover
 - scope, because nonprofit organizations are able to be active even where commercial firms fail because of a lack of profit.

Overall, we can say that activities of nonprofit sectors are considerably dependent on professional workers who are active in specific areas related to the role of the nonprofit sector, either at the highest political level or state administration has been discussed for a long period of time. So, the relationship between the state and NNO can be described as a rivalry.

The reason it is described as such is because the state does not view NNO as a partner which can solve problems in social or cultural areas. The state views NNO as a supplicant always asking for financial support.

Furthermore, the relationship and cooperation between the state and NNO is improving because regional government realized the importance of cooperation with NNO, especially in the preparation of projects for obtaining financial support from European Union Funds.

Nonprofit organizations are able to provide a variety of activities. One of the most important is to provide public services.

Summary

⁴ <http://www.saia.sk>

Education is one of the basic human rights as well as general human values. The educational system and upbringing are irreplaceable in the area of the economic development of society in the future whereby they have a strong influence on the educational level of the population and also on the future economic development of society. At present there is a strong emphasis on quality and availability in regards to educational services, which is mentioned in the standard of public educational services. Nonprofit organizations are an important part of a civic and democratic society. It is important for both profit and non-profit organizations in order to maintain and keep up in today's market. If its activities are focused on the needs and requirements of this marketing a satisfactory level will be attained which means achieving their goals. In order for this marketing to be effective it is important for these organizations to focus on basic marketing tools.

PROSOPON

NR 1/2011

[s. 183-189]

Rafał Grupa

Wspólna polityka zagraniczna UE. Iluzja czy rzeczywistość? (w kontekście polityki wschodniej)

The common EU foreign policy. An illusion or reality? (in the context of Eastern policy)

Keywords: *Foreign policy, European Union, European Neighbourhood Policy, Eastern Partnership*

Podpisany w 1992 r. Traktat z Maastricht zakładał, iż jednym z filarów integracji europejskiej będzie wspólna polityka zagraniczna.

Wspólna polityka zagraniczna ma na celu reprezentowanie i bronienie szerokiego zakresu interesów całej Wspólnoty, których dotychczas broniły indywidualnie państwa członkowskie, to uzupełnienie i rozszerzenie handlu międzynarodowego, polityki antymonopolowej oraz polityki rozwoju. Jednakże głównym problemem dla Unii jest to, iż władze Brukseli nie mają uporządkowanego podejścia do stosunków międzynarodowych. Można to zobrazować na świeżym przykładzie Libii, który pokazał jak trudno jest osiągnąć porozumienie państw Unii Europejskiej choćby w tak pilnej sprawie.

Jednakże jak naprawdę wygląda wewnętrzna sfera instytucji jaką jest Unia, czy potrafi ona w sprawach światowych mówić jednym głosem?

Na powyższe pytanie można by napisać długi elaborat, a i tak nie otrzymalibyśmy jednej spójnej odpowiedzi. Jest to temat na który można dyskutować godzinami, a rozmówcy teże debaty zawsze będą mieli różne zdania i będą wyciągać różne wnioski. Dlatego pozwolę sobie na zawężenie tematu i skupić się polityce

zagranicznej Polski w kontekście polityki wschodniej w sytuacji jej członkostwa w Unii Europejskiej.

W roku 2004 kiedy to Unia rozszerzyła się o kolejne państwa sytuacja Polski diametralnie się zmieniła, należało bowiem od podstaw zdefiniować zasady polityki wschodniej Unii Europejskiej. Rozszerzenie Unii Europejskiej na Wschód przyczyniło się do zmiany układu geopolitycznego w tej części kontynentu. Sytuacja ta daje państwom UE możliwość wypracowania spójnej koncepcji polityki wschodniej, z głównym jej komponentem – wymiarem wschodnim.

Polska – jako państwo graniczące i mające doświadczenie – powinna zmierzać do przejęcia roli promotora wymiaru wschodniego polityki UE oraz do przewyciężania podziałów.

Polskie członkostwo w Unii "miało stać się szansą na skuteczniejszą realizację interesów i nowym narzędziem polityki zagranicznej [...]".¹ Od momentu rozszerzenia polityka współpracy UE z ościennymi państwami trzecimi była oparta przede wszystkim na Europejskiej Polityce Sąsiedztwa (EPS). Polityka ta obejmuje jednak nie tylko wschodnich partnerów UE, lecz także kraje Kaukazu Południowego i basenu Morza Śródziemnego. Z polskiej perspektywy priorytetowe znaczenie ma jednak wymiar wschodni EPS². EPS powoduje konieczność przyjęcia nowych założeń w polityce zagranicznej i dostosowanie ich do nowych warunków¹³.

Europejska Polityka Sąsiedztwa stała się głównym narzędziem w polityce wschodniej UE, a jej głównym celem uznano wzmocnienie silnej polityki bezpieczeństwa na wschodzie UE, dobrobytu UE i jej sąsiadów, wspieranie współpracy kulturalnej, politycznej, ekonomicznej, oraz współpraca w zakresie zwalczania wspólnych zagrożeń w polityce zagranicznej (np. terroryzmu i rozprzestrzeniania broni masowego rażenia) oraz rozwiązywania konfliktów regionalnych. Kolejnym elementem polityki sąsiedztwa jest rozwój i promowanie demokracji, wspieranie rządów prawa i bezpieczeństwa, poszanowanie praw człowieka oraz przeprowadzanie reform politycznych i gospodarczych. Następnym postulatem jest polityka rozszerzenia która jest skierowana do państw kandydujących do człon-

¹ M. Kałużyńska, J. Wiśniewski, K. Smyk, *5 lat Polski w Unii Europejskiej*, Urząd Komitetu Integracji Europejskiej, Warszawa 2009, s. 393.

² Ibidem, s. 393.

³ R. Podgórzeńska, *Polityka zagraniczna Polski w warunkach członkostwa w Unii Europejskiej*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2009, s. 7.

kostwa w Unii Europejskiej. EPS realizowana jest na podstawie Planów Działań które negocjowane są między UE a danym państwem. EPS poprzez UE proponuje swoim sąsiadom zacieśnione partnerstwo gospodarcze oraz uprzywilejowane stosunki polityczne. EPS w swoim postępowaniu do krajów sąsiadujących stosuje zasadę warunkowości (UE posługuje się strategią „kija” – kary i „marchewki” – nagrody). Konieczność zmian, przeprowadzania reform społecznych, gospodarczych i politycznych przez dany kraj odbija się w taktyce wobec tego państwa, im większą chęć do zmian wykazuje dane państwo tym większą otrzymuje nagrodę. Państwo otrzymuje pomoc techniczną i finansową w zamian za wypełnienie przyjętych na siebie zobowiązań. Jednakże jednym z większych problemów Partnerstwa Wschodniego jest brak klarownego świadectwa, iż kraje biorące udział w tym projekcie spełniając wszystkie warunki zostaną członkami UE, szczególnie, że niektóre z nich takie jak Gruzja czy Ukraina aspirują do bycia jej członkiem. Brak tej obietnicy może świadczyć, iż UE podchodzi z dystansem do tematyki członkostwa.

Sytuacja polityczna i geopolityczna w rejonie wschodnim bardzo dynamicznie się zmieniała. Warto zaznaczyć, że od uczestnictwa w europejskiej polityce sąsiedztwa bardzo stanowczo odżegnała się Federacja Rosyjska, dopatrując się w niej, nie bez racji, elementów nierównoprawności w traktowaniu przez Unię swoich sąsiadów (na szczycie w Sankt Petersburgu w maju 2003 r. zdecydowano, że stosunki UE - Rosja przyjmą postać „strategicznego partnerstwa”, opartego na czterech wspólnie budowanych przestrzeniach). Podczas prezydentury Władimira Putina Rosja przeistaczała się, dla Unii Europejskiej nie była już partnerem przewidywalnym, stosunki UE - Rosja uległy znaczącym zmianom, a wpływ na to miały między innymi odchodzenie od demokratycznych standardów czy brak woli strony rosyjskiej do rozszerzenia Porozumienia o Partnerstwie i Współpracy na nowe kraje UE. Następstwem pogłębiających się problemów na linii Rosja - UE stało się odchodzenie od polityki *„Russia first”*.

Polityka Unii została zdynamizowana, Unia zaangażowała się bardziej niż dotychczas w demokratyzację państw Europy Wschodniej, jej celem stało się poszerzenie obszaru tożsamy europejskich wartości na Wschód oraz stworzenie solidnych stosunków z krajami tego terytorium. Nowo powstałą inicjatywą wzmacniającą wschodni wymiar polityki zagranicznej było powstanie zainicjowanego przez Polskę i Szwecję Partnerstwa Wschodniego zakładającego istnienie dwustronnych, wielostronnych a także regionalnych form współpracy z pań-

stwami regionu: Azerbejdżanem, Armenią, Gruzją, Ukrainą, Mołdawią oraz Białorusią, jeśli w tej ostatniej zmieni się podejście do poszanowania praw człowieka oraz demokratyzacji reżimu. Program ten spotkał się z chłodnym przyjęciem go przez Federację Rosyjską, a prezydent Dmitrij Miedwiediew wyraził swoje stanowisko słowami: "Każde partnerstwo jest lepsze od konfliktu, jednak martwi nas, że ze strony niektórych państw podejmowane są próby wykorzystania tej struktury jako partnerstwa przeciwko Rosji"⁴.

W ciągu kilku lat polityka wschodnia przeszła widoczną ewolucję co widać chociażby poprzez większe zaangażowanie finansowe EPS. Dla Polskiej polityki zagranicznej istotną rolę odgrywały przede wszystkim Białoruś i Ukraina. Zwiększenie kontroli nad rozwojem sytuacji na Ukrainie w wymiarze gospodarczym i politycznym pomaga w utrzymaniu troski o bezpieczeństwo energetyczne. Państwa sąsiedzkie współpracujące z UE w ramach Partnerstwa Wschodniego posiadają wobec tej inicjatywy określone zamierzenia gospodarcze i polityczne, jako wsparcie dla konkretnych reform (np. sektora energetycznego) oraz krok w kierunku członkostwa w UE. Ukraina właśnie w kwestiach gospodarczych będzie starać się zacieśniać stosunki z Partnerstwem. Jednakże w sytuacji Ukrainy, jej droga do członkostwa w Unii nie będzie ani szybka, ani łatwa.

Kolejnym celem polityki zagranicznej w ciągu ostatnich kilku lat było pragnienie demokratyzacji Białorusi, co ma się przyczynić do zawarcia bliższych układów na linii Białoruś - UE. Wynikiem próby zbliżenia się do Białorusi było powstanie w 2004 roku specjalnej delegacji ds. Białorusi w Parlamencie Europejskim, a następnie przekazanie stronie białoruskiej przez Komisję Europejską tzw. *non paper*, pod tytułem "Co UE może zaoferować Białorusi". Dokument ten został jednakże bez odpowiedzi ze strony Białoruskiego rządu. Partnerstwo Wschodnie zakładało ewentualność udziału Białorusi we współpracy na szczeblu eksperckim i technicznym czego wyrazem było przeznaczenie pieniędzy przez Unię m. in. na stypendia dla represjonowanych studentów czy uruchomienie niezależnego radia informacyjnego. Przystąpienie Polski do Unii odbiło się także negatywnymi konsekwencjami na stosunkach polsko - białoruskich, gdyż w przeciwieństwie do Rosji czy Ukrainy, Białoruś nie została objęta zliberalizowanym systemem wizowym.

⁴ Słowa prezydenta D. Miedwiediewa na konferencji prasowej w Chabarowsku, 22 maja 2009 roku.

W latach 2005/2006 oraz 2008/2009 Unia dość mocno przeżyła kryzysy w dostawie gazu z kierunku wschodniego, dlatego nastąpiło podniesienie rangi polityki bezpieczeństwa energetycznego, a więc rozszerzenie oferty na kraje Kaukazu Południowego. Ponieważ działania pojedynczych członków Unii nie zawsze były wystarczające a rozwiązania dość często powodowały zagrożenie bezpieczeństwa innych członków, Unia zadeklarowała rozwój wspólnej polityki energetycznej z sojusznikami z Europy Wschodniej i Kaukazu Południowego a także rozwój Wspólnoty Energetycznej o Mołdawię, Ukrainę i Turcję. W stosunku do polityki bezpieczeństwa energetycznego Kraje Unii nadal nie mówią jednym głosem, jednakże "argumenty "nowych" krajów członkowskich są rozumiane coraz lepiej, a realizacja wszelkich przedsięwzięć w sferze energetycznej jest skomplikowana i czasochłonna"⁵.

W latach 2003-2004 powstała Europejska Polityka Sąsiedztwa która prezentowała nową politykę zagraniczną zapewniającą gwarancję bezpieczeństwa i pokoju krajów w otoczeniu Unii. Poprzez EPS Unia zamierza pomóc tymże krajom w osiągnięciu reform gospodarczych, politycznych a także pogłębić stosunki z tymi państwami. EPS to odzew Unii na chęć nawiązania bliższych kontaktów przez naszych sąsiadów. Konstruowanie stabilnego sąsiedztwa opartego na dobrobycie skutkuje trwałymi więziami i pozytywnymi relacjami pomiędzy Unią a krajami z nią sąsiadującymi. Sposób w jaki funkcjonuje EPS opiera się na relacjach partnerskich oraz wspólnych porozumieniach wyznaczanych przez Plany Działań. Skutkuje to głębszą integracją polityczną i gospodarczą. Polityczną w zakresie poszanowania prawa, współpracy regionalnej, wzmocnienie demokracji oraz reakcji na zagrożenia bezpieczeństwa, polityczną zaś w obszarze pomocy technicznej i finansowej, realizacji reform czy współpracy transgranicznej.

Tutaj możemy zadać sobie pytanie, czy wspólna polityka zagraniczna wschodu to rzeczywistość czy tylko iluzja?

Trudno jednoznacznie odpowiedzieć na to pytanie. Jedno jest pewne, Europejska Polityka Sąsiedztwa była prawdopodobnie jedną z najbardziej udanych inicjatyw Unii Europejskiej. Jednakże trudno ocenić skutki działania EPS. Jak już wspomniałem, Unia nie zawsze mówi jednym głosem, problem z jej spójnością jest zauważalny od początku istnienia EPS, choćby dlatego, że systematycznie kwestionowano sens obecności jednej polityki dla tak zróżnicowanych terenów

⁵ M. Kałużyńska, J. Wiśniewski, K. Smyk, op. cit., s. 405.

jak Europa Wschodnia i kraje Kaukazu Południowego oraz basenu Morza Śródziemnego. Po drugie, można pokusić się o stwierdzenie, że Unia jakby wyróżnia niektóre państwa objęte EPS. Kraje Wschodnie otrzymały propozycje które zostały pominięte przy podpisywaniu umów z krajami Południa, a mianowicie postulaty wprowadzenia w dalszej perspektywie ruchu bezwizowego, co jest raczej niewyobrażalne aby taka opcja istniała w stosunku do krajów Południa.

Dzięki Unii, w szczególności jej 'nowym' członkom kraje Europy Wschodniej zaistniały w europejskim dyskursie politycznym. Jednakże polityka sąsiedztwa stała się jednocześnie narzędziem wzmacniania współpracy oraz narzędziem odsuwania dialogu o rozszerzeniu. "Dyskusja o ewentualnym rozszerzeniu jest jednak obecnie osobnym tematem europejskich rozważań, co Polska powinna umieć wykorzystywać do intensyfikacji współpracy w konkretnych dziedzinach"⁶.

Polsko - szwedzka inicjatywa, Partnerstwo Wschodnie dowodzi na wzrastające znaczenie Polski w przebiegu definiowania europejskiej polityki zagranicznej i potwierdza, że Polska skutecznie troszczy się o swoje interesy oraz staje się w wyższym stopniu doświadczonym graczem na arenie międzynarodowej. Aby ułatwić stosunki międzyludzkie Polska powinna znaleźć konsensus w kłopotliwych sprawach jak przekraczanie granic przez członków państw sąsiadujących i starać się stworzyć ruch bezwizowy w tym regionie.

Odpowiadając zatem na pytanie zadane w temacie pracy, czy polityka zagraniczna to iluzja czy rzeczywistość nie ma jednej odpowiedzi. Z jednej strony jest to rzeczywistość, od kilku lat Unia poprzez swoje instytucje oraz poprzez doświadczenie krajów członkowskich stara się pomagać otaczającym nas krajom. Dzięki pomocy w zakresie gospodarczym i politycznym, finansowemu wsparciu, widać zmiany jakie następują w tych krajach. Z drugiej strony można rzec, że jest to tylko iluzja. Unia pomimo, że w pewien sposób integruje się z krajami poprzez działalność EPS jednocześnie daje znak tym krajom, że nie będą one członkami UE, przynajmniej w najbliższym okresie. "Można także zaryzykować stwierdzenie, że wypełnianie unijnych propozycji przez kraje Europy wschodniej, które UE przedstawia wyłącznie krajom tego obszaru będzie końcem obecnej koncepcji

⁶ Ibidem, s. 405.

EPS jako wspólnej polityki dla krajów Europy Wschodniej i południa Morza Śródziemnego¹⁷.

Summary

This article presents the common foreign policy in the context of the European Union's Eastern policy. The EU enlargement to the East contributed to changes in the geopolitical system in this part of the continent and, therefore, changed the way of cooperation between these countries. It shows that the neighbourhood policy has become a tool for strengthening international cooperation and with the help of economic and political and financial support, one can see the changes that occur in the countries of Eastern Europe.

⁷ G. Gromadzki, *Więcej niż sąsiedztwo, More than Neighbours*, Fundacja Batorego, Warszawa 2008, s. 1.

Karolina Fornal

Paweł Walczak, *Wychowanie jako spotkanie. Józefa Tischnera filozofia człowieka jako źródło inspiracji pedagogicznych*, Kraków 2007, 197 s.

Współcześnie jesteśmy świadkami zachwiania stabilności systemu edukacji młodego pokolenia, głównie z tej racji, że podlega ono w ostatnich latach ciągłym reformom i zmianom. Ogólnoświatowe trendy merkantylizacji życia społecznego są jednak przyczyną nie tylko transformacji systemów oświatowych, ale negując rozwiązania tradycyjne, wprowadzają głębokie przemiany w obrębie szeroko rozumianej egzystencji ludzkiej. Fakt ten odciska silnie swoje piętno na procesie wychowania, który zagubił swoje tradycyjne przymioty: kreatywność, wolność i prawdę. Możliwość przezwyciężenia takich negatywnych trendów w wychowaniu w prezentowanej książce dostrzega się w sięgnięciu do rozważań Józefa Tischnera, wybitnego polskiego przedstawiciela filozofii dialogu.

Paweł Walczak jest jedną z wielu osób, dla których bogata twórczość filozoficzna ks. Józefa Tischnera stała się inspiracją do prowadzenia badań naukowych i podjęcia próby wypracowania propozycji doskonalenia procesu edukacyjnego. Jest to jednocześnie konfrontacja z problemem kryzysu moralnego współczesnego człowieka. Nic zatem dziwnego, że pośród mnogości zagadnień etycznych stanowiących centrum zainteresowań krakowskiego filozofa, autor rozpatruje te, dotyczące pośrednio i bezpośrednio kwestii wychowania. Sam tytuł książki *Wychowanie jako spotkanie. Józefa Tischnera filozofia człowieka jak źródło inspiracji pedagogicznych* najlepiej oddaje jej treść. Autor podjętą w rozprawie problematykę uzasadnia obecnym kryzysem humanistyki i dehumanizacją relacji międzyludzkich, a co się z tym ściśle wiąże, procesem edukacji przyszłych pedagogów nastawionym tylko na „produktowanie” funkcjonariuszy, tj. osób prawidłowo wypełniających swoje społeczne funkcje. Kryzys edukacji w ujęciu autora jest zarazem kryzysem człowieczeństwa w całym jego wymiarze, co Józef Tischner z wielką pasją piętnował w swoich publikacjach.

Swoje rozważania autor rozpoczyna od przybliżenia relacji pomiędzy pedagogiką a filozofią. Jego zdaniem „edukacja aksjocentryczna opiera się na wizji człowieka jako istoty, której do pełni rozwoju konieczne są transcendentne wartości

ugruntowane i kultywowane w duchowej wspólnotcie. Dlatego wspólne wyznawanie wartości oraz podporządkowanie jednostki wspólnotcie stanowić powinny fundament wychowania". Tymi słowy wspólnota oraz wartości odzyskują miano podstawowych filarów idei wychowania, który to model wyrósł pierwotnie z tradycji greckiej *paidei*. Na podstawie przeprowadzonych analiz postuluje konieczność utworzenia nowej filozoficzno-wychowawczej dyscypliny naukowej. Biorąc pod wzgląd powyższe analizy autor wskazuje, że dyscyplina ta miałaby być zbudowana na fundamentach filozoficznych, gdyż wychowanie jest aktywnością mającą na celu wielowymiarowe kształtowanie człowieka, zaś człowiek jest podstawowym przedmiotem dociekań filozoficznych. Tym samym Paweł Walczak zwraca uwagę czytelnikowi na społeczne znaczenie współdziałania obydwu dyscyplin, gdyż tylko w ścisłej korelacji mogą one doprowadzić człowieka do finalnego, a za razem kluczowego momentu poznania samego siebie, do momentu stania się osobą. Stawanie się sobą natomiast jest wynikiem „istnienia i urzeczywistniania wartości” przez człowieka. Aby ten cel osiągnąć człowiek winien przejść wszechstronny rozwój swej osobowości. przechodząc przez etap aksjologiczny, aż do etapu agatologicznego. Etapy rozwoju osobowego nie są przypadkowe. Pierwszy z nich, etap aksjologiczny, to etap w którym Ja bytuje w swoisty sposób- ku wartościom. Paweł Walczak dla jego pełnego określenia i zrozumienia używa sformułowanie Józefa Tischnera „głód aksjologiczny”. Ów głód jest wyrazem ludzkiego pragnienia realizacji coraz to nowych wartości. W nim przejawia się nie tylko proces tworzenia siebie, ale również radykalizm ludzkiej indywidualności. Po etapie aksjologicznym rozwoju człowieka następuje etap agatologiczny. Autor cytuje Tischnera „agatologiczny sens bycia osoby na tym polega, że w osobie jej *mieć* poprzedza jej *być*: osoba wtedy jest osobą, gdy ma siebie”. Bycie sobą jest uwarunkowane otwarciem dialogicznym, zatem otwarciem na drugiego człowieka, bo tylko w tym wymiarze możliwy jest zarówno wybór, jak i potwierdzenie realizowanych przez człowieka wartości. W wyniku potwierdzenia wartości dochodzi do ich przyswajania czyli zmierzania do przyswojenia dobra. Stawanie się sobą jest możliwe dzięki wolności, która „wyraża i przyswaja dobro, pozwalając innemu być”.

Zagadnienia te Józef Tischner szczegółowo rozpatrywał w swoich pracach. Zakładał bowiem, że jedynie na drodze prowadzącej przez świadomy wybór wartości możliwe jest podążanie ku dobru. W tym wymiarze etyka staje się fundamen-

tem odnajdywania własnego człowieczeństwa. Dla porażonej kryzysem pedagogiki jest to punkt wyjścia do zbudowania modelu wychowania rozumianego jako spotkanie, który to model daje wychowankowi „prawo” do bycia sobą. Tak rozumiany proces wychowawczy przede wszystkim musi być oparty na dialogu, bezwzględnej prawdzie oraz wierności. Te trzy cechy są jednocześnie warunkami oraz gwarantami postępującego rozwoju ku drugiemu człowiekowi, ku dobru sobie. Zatem Paweł Walczak za Tischnerem wskazuje agatologię jako horyzont, w którym rozgrywający się dramat człowieka nie tylko jest horyzontem spotkania dwóch nadziei - wychowawcy i wychowanka, ale szczególnie jako miejsce spotkania dwóch wzajemnie pobudzających się wolności. Autor zwraca uwagę, iż wolność i myślenie współlistnieją, ponieważ „drogi stawania się człowiekiem- prowadzą przez myślenie i wolność”. Tylko w wyniku refleksji dochodzi do rozpoznania wartości, a następnie do podjęcia wyboru. Zaś refleksja jest możliwa tylko wtedy, kiedy myślenie człowieka jest swobodne, niczym nieograniczone. Paweł Walczak zaznacza, że wychowawca powinien mieć na celu przede wszystkim człowieczeństwo wychowanka. Oznacza to, że powinien go ukierunkowywać w stronę dobra, świadomego i wolnego wyboru, a następnie na przyswajanie dobrych wartości. Jedynie poprzez autentyczność i otwarty dialog wychowawca może osiągnąć ten cel, a zarazem najwyższy stopień sztuki wychowawczej- wychowywać wychowanka poprzez doświadczanie samego siebie.

Tak pojęta pedagogika jawi się jako dyscyplina prowadząca człowieka do stawania się coraz lepszym. Wedle autora, aby podążać po takiej drodze samodoskonalenia człowiek musi stawać wobec wartości. W wyniku refleksji z tym związanej powstaje wspólny grunt wychowawczy filozoficzno-pedagogiczny, na którym obydwie nauki dopełniając się mają szansę na realizowanie własnych celów.

Z całego dorobku autora „Filozofii dramatu” Paweł Walczak poddaje analizie te kategorie, które odgrywają zasadnicze znaczenie dla formowania określonej koncepcji wychowania. Należą do nich min. dialog, spotkanie, wychowanie do dobra, stawanie wobec wartości. Według autora powyższe kategorie mogą posłużyć jako narzędzia do regeneracji upadłej oraz porażonej mechanizacją kwestii wychowywania, a w szczególności na ponowne związanie wychowania z przekazywaniem wiedzy. Autor zaznacza również, że w wyniku tych zabiegów wychowanie stanie się na nowo w pełni pojmowaną opieką, pomocą, wskazywaniem dróg i możliwości. Jest to zadaniem wychowawcy, który dla wychowanka

powinien być zarówno „mistrzem zadawania pytań”, jak i powiernikiem nadziei. Wychowawca musi być gotowy podjąć ryzyko autentycznego wychowywania, którego wyników nigdy nie jest w stanie przewidzieć. Jednakże odwaga wychowawcy w tej kwestii z pewnością zaowocuje odwagą wychowanka na drodze poszukiwań dobra, przepełnionej wieloma zwodzącymi ścieżkami. Pogląd ten pokrywa się oraz dopełnia z tischnerowską ideą stawania się człowieka poprzez wolność i myślenie.

Zamysł pracy autorstwa Pawła Walczaka wyrósł z troski o człowieka, o rozwój jego „Ja”. W swoich poszukiwaniach dochodzi do wniosku, że odrodzenie tradycji paidei jest możliwe przez wzajemność, otwarcie człowieka na dramat i nadzieję drugiego człowieka. W tej perspektywie filozofia może stanowić podstawy nowej teorii wychowania, gdyż „u podstaw refleksji pedagogicznej stoją pytania filozoficzne”. Oznacza to, że zakres oraz dogłębność filozoficznych badań nad człowiekiem dotyka zagadnień dla wychowania kluczowych, a sama pedagogika realizuje w rzeczywistości treści etyczne. W świetle badań autora krakowski filozof staje się normodawcą formułując założenia teoretyczne niezbędne do prowadzenia skutecznych zabiegów wychowawczych.

W treściach pracy zauważa się płynne przejście od zagadnień filozoficznych do pedagogicznych, jak i konsekwencję i precyzję w realizowaniu podjętego tematu. Autor umiejętnie dokonuje także syntezy analizowanych źródeł, które pomimo braku pozycji typowo ukierunkowanych pedagogicznie, dają jednolity obraz tischnerowskiego poglądu na zagadnienia wychowania. Jest to cenny impuls do opracowania pedagogiki zdolnej do przełamania kryzysu współczesnej teorii wychowania.

Paweł Walczak w swej książce „Wychowanie jako spotkanie” podejmuje również analizę kierunków filozoficznych, które stanowiły podstawę analiz i badań ks. Józefa Tischnera. Dla zrozumienia prezentowanych problemów stricte filozoficznych czytelnik powinien posiadać podstawową wiedzę z zakresu filozofii, gdyż bez tej wiedzy zrozumienie niektórych treści może okazać się trudne.

Paweł Walczak proponuje czytelnikowi ciekawą lekturę. Porusza w niej elementarne zagadnienie wychowania, które w dobie kryzysu aksjologicznego są dla człowieka palącymi kwestiami problemowymi, czekającymi na szybkie rozwiązanie, a przez to stawiają niemałe wymagania przed współczesną pedagogiką. W szczegółowych badaniach autor uświadamia czytelnikowi aksjologiczny wy-

miar wychowania agatologicznego chcąc w ten sposób obudzić w nim naturalną postawę wolności, która prowadzi przez wartości do dobra. Wszystkie zastosowane przez autora zabiegi mają na celu wyrwanie człowieka z jednowymiarowego trybu życia, aby następnie jego aktywność skierować na stwarzanie siebie poprzez wzajemność. Dokonane analizy odnoszą się szczególnie do pracy wychowawczej, gdyż ta ma szansę dopomóc w stwarzaniu siebie wielu osobom. Dlatego książka jest pozycją godną uwagi, bo Paweł Walczak występuje w niej niejako w roli przedstawiciela interesów ogółu społeczeństwa, powiernika nadziei ludzkiej. Dobro jest czymś, co urzeka i czego każdy człowiek pragnie, zaś umiejętne wychowanie przybliża do tego, aby dobrem żyć. Ta konkluzja jest według mnie wystarczającą rekomendacją do przeczytania „Wychowania jako spotkanie”, w której to książce Paweł Walczak zachęca do spotkania z samym Tischnerem, spotkania, które pomoże doskonalić nie tylko procesy wychowania, ale i samego czytelnika.

Anna Podborczyńska

Urs Altermatt, *Sarajewo przestrzega. Etnonacjonalizm w Europie*, Wstęp: Tadeusz Mazowiecki, przekł. Grzegorz Sowiński, Kraków 1998, 360 s.

Urs Altermatt to wybitny szwajcarski historyk, który specjalizuje się w historii najnowszej. Ten profesor fryburskiej uczelni jest uznanym na forum międzynarodowym badaczem dziejów społecznych i przemian mentalnych. Książka, którą przedstawiam, swoje pierwsze wydanie miała w 1996 roku, natomiast w Polsce przekład ukazał się już w roku 1998. Książka Altermatta o intrygująco brzmiącym tytule, to ponad trzystupięćdziesięciostronicowa księga, napisana drobnym maczkiem, którą sam autor podzielił na trzy części: *Europejskie strefy czasu historycznego i pojęcie narodu*; *Etnonacjonalizm – europejska zmora* oraz *Europa, ach Europa*.

Wydana nakładem krakowskiego „Znaku” książka Altermatta z zapowiedzi wydawała się być bestsellerem – jak się okazało, zapewnienia wydawcy nie wystarczyły, aby móc ocenić ją jako wartościową pozycję. Zanim przejdę do oceny technicznej książki oraz jej wartości jako rozprawy naukowej, pozwolę sobie w skrócie przedstawić zawartość tej długiej i żmudnej przeprawy przez zagadnienie etnonacjonalizmu europejskiego. Już na samym początku warto rozwiać złudzenia czytelnika, który liczył na to, że książka poświęcona jest wyłącznie problemom zauważalnym w Sarajewie – otóż tak nie jest. Okazuje się, że tytuł tej pozycji jest dość zwodniczy. Sam Altermatt całą sytuację wyjaśnia dopiero w epilogu. Tak naprawdę, w tej książce podejmuje on problematykę nacjonalizmu, czy też etnonacjonalizmu. Dlaczego zatem Sarajewo? Dla Altermatta odpowiedź jest prosta i oczywista – Sarajewo to punkt zapalny w Europie, który okazuje się być wyrazistym tego symbolem.

Pierwsze strony książki przynoszą ogólne wprowadzenie w tematykę całej rozprawy – pojawiają się liczne definicje nacjonalizmu, krótka krytyka Unii Europejskiej, która zdaniem autora okazała się być nieudolną w świetle wydarzeń w byłej Jugosławii – Altermatt zarzuca UE, że jedynie beczynninie przyglądała się mającym miejsce w Jugosławii czystkom etnicznym. W kolejnych fragmentach tej poniekąd smutnej rekonstrukcji wydarzeń europejskich ostatnich kilkudziesięciu lat, pojawiają się liczne subiektywne uwagi autora, który podkreśla, że etnona-

jonalistyczne szaleństwo jest jednym z głównych powodów licznych humanitarnych katastrof naszego stulecia. Wśród innych zjawisk społecznych występujących w ostatnich latach na szeroką skalę znajdują się także ksenofobia, rasizm, antysemityzm oraz etniczacja polityki.

Dlaczego zdaniem szwajcarskiego historyka te zjawiska są tak ciekawe i warte uwagi? Najlepiej oddają to słowa samego Altermatta: „o wybuchowej sile całego zjawiska stanowi właściwe połączenie obu tendencji – nacjonalizacji i etniczacji” (s.11). Dla bardziej wymagających czytelników, autor przygotował krótkie wprowadzenie w problematykę książki – warto w tym miejscu przytoczyć dwie główne tezy, które stanowić mają motyw przewodni utworu. Pierwsza teza zakłada, że Europa w żadnym wypadku nie ma za sobą epoki nacjonalizmu – wręcz przeciwnie, nacjonalizacja wciąż postępuje, i nie można mówić absolutnie o tym, że mamy do czynienia z kresem tego procesu. Jak podkreśla Altermatt, państwo narodowe nadal jest najskuteczniejszym wynalazkiem w europejskiej historii i to już od ponad 200 lat. Przy okazji omawiania tej tezy autor zaznacza, iż według niego nacjonalizm jest zjawiskiem, które niezaprzeczalnie towarzyszy wszelkim procesom modernizacyjnym – jest nieuniknionym zjawiskiem, które dotyka każde społeczeństwo kroczące ku nowoczesności. Z kolei druga teza zakłada, że po Europie snuje się prawdziwy upiór etniczacji polityki i społeczeństwa. Altermatt podejrzewa, że etnonacjonalizm ujmowany jako przeciwieństwo uniwersalizmu jest odpowiedzią, reakcją społeczeństw poddanych nowoczesnym przeobrażeniom.

Punktem wyjścia dla autora było założenie, że społeczeństwa obywatelskie w Europie należy budować na gruncie indywidualnych praw człowieka, a nie na gruncie kolektywnych praw grupy. Altermatt przyznaje, że pisząc tę książkę bazował na rozmowach, przeróżnych odczytach oraz na doświadczeniach zdobytych podczas licznych podróży. Autor już w prologu dzieli się z czytelnikiem swoimi przeżyciami, które odcisnęły piętno na jego perspektywie postrzegania współczesnego świata. W części pierwszej książki autor skupia się na trzech kwestiach. Pierwszą z nich jest poszukiwanie odpowiedzi na pytanie: czym tak właściwie jest naród? Altermatt w tym rozdziale przygotował dla czytelnika prawdziwy przegląd definicji – zwraca uwagę na to, że nie ma uniwersalnej teorii narodu i nacjonalizmu, jak również podkreśla niezwykle wysoką problematyczność definicyjną (w przypadku pojęcia naród) wynikającą z różnorodności językowej.

Pierwszym z badaczy spośród wszystkich przywoływanych w książce jest Hugh Seton-Watson, który uważał, że nie można podać naukowej definicji terminu naród. Kolejno autor wymienia Herdera oraz w kilku słowach nakreśla jego teorię konotacji językowych terminów *lud* i *naród*. W książce przypomniano, że według Renana naród był ogromną wspólnotą o charakterze solidarnościowym, która opiera się na poczuciu ofiar dotychczas złożonych oraz ofiar dopiero planowanych. Wedle tej definicji naród jest duszą, zasadą duchową, końcowym punktem usytuowanym u kresu historii pełnej wysiłku, poświęcenia i ofiar.

Kolejna definicja, której autorem jest Dżugaszwili, przypisuje narodowi cechy takie jak stabilność, silna wspólnota ludzi, która to z kolei powstała w procesie historycznym w oparciu o wspólny język, terytorium oraz życie gospodarcze. Warto także zasygnalizować uwagę Altermatta, który uważa, że pierwsza prawdziwa definicja narodu pojawiła się dopiero po I wojnie światowej. Wedle niego można wyróżnić dwie kategorie narodu, mianowicie *naród państwowy* (który w perspektywie koncepcji zachodniej oznacza tyle co wspólna historia polityczna i konstytucja) oraz *naród kulturowy* (który to z kolei w perspektywie środkowoeuropejskiej oznacza tyle, co wspólnie przeżywany dorobek kulturowy). Autorem szeroko omawianej w książce definicji narodu jest John Stuart Mill, który z tym terminem wiąże skojarzenie takie jak własny rząd i obywatelstwo państwowe.

Kolejnym krokiem Altermatta podjętym na łamach książki jest próba wykazania źródeł nacjonalizmu, których autor szuka w XIII-wiecznej Europie oraz Stanach Zjednoczonych. Przedstawia dwie daty, które są dla niego argumentem, że to dobry punkt czasowy na umiejscowienie podwalin nacjonalizmu. Owe dwie wspomniane daty to rok 1776 (utworzenie *Deklaracji Niepodległości*) oraz rok 1978 (czyli *Powstanie Republiki Helweckiej*). Według niektórych badaczy nacjonalizm pojawił się jako odpowiedź na wyzwanie szans materialnych niepewności wewnętrznej potęgi i samotności.

Bardzo ciekawą propozycję wyjaśniającą powstanie nacjonalizmu przedstawił Benedict Anderson, który uważał, że XVI wiek przyniósł kryzys w obszarze religijnym – na znaczeniu straciły trzy przekonania, które dotychczas były dla ludzi pewnikami. Te przekonania, w które ludzie zaczęli powątpiewać to: 1) przekonanie o tym, że to właśnie Pismo Świąte otwiera przed ludźmi dostęp do prawdy; 2) przekonanie, że Bóg z góry określił hierarchię społeczną, jak również wiara w to, że czas kosmiczny i czas historyczny są równorzędnymi strukturami. Idąc tym tropem dalej, Anderson sugerował, że wiara transcendentna nie ma dla człowieka

już tak wielkiego znaczenia – ludzie przepełnieni są teraz niepewnością i poczuciem obawy. Wedle autora tej koncepcji, w świadomości społeczeństwa wytworzyła się luka, w którą wpasował się nacjonalizm tym samym idealnie ją wypełniając. Obok tego wyjaśnienia pojawia się także założenie, że jedną z możliwych przyczyn nacjonalizmu jest anomia, która prowadzi do dezintegracji i zaniku więzi między ludźmi. W tym fragmencie owej książki Altermatt omawia także religijną funkcję nacjonalizmu oraz jego znaczenie językowe.

Kolejnym zagadnieniem, z jakim zmierzył się szwajcarski historyk na łamach książki jest pojęcie *etniczności* niosące ze sobą wiele problemów definicyjnych. Autor pyta: czym w ogóle jest *etnia* i jak należy ją traktować. Przywołuje wiele definicji – pozwolę sobie przytoczyć tylko kilka z nich. Pierwsze ujęcie *etni* uznaje ją za określenie wspólnego pochodzenia, kultury oraz członków – jest to definicja Clifforda Geertza. Kolejne ujęcie uważa *etnię* za nowoczesny środek społecznego, bądź też politycznego organizowania różnic kulturowych – jest to podejście *konstruktywistów*. Jeszcze inne podejście prezentowali *primordialiści*, którzy uważali, że *etnia* to nic innego jak z góry dana rzeczywistość. Jeszcze inne ujęcia *etni* uznają ją za myślowy twór marzeń, który nieustannie poddawany jest procesom przeobrażeniowym. *Etnia* to także pewna wspólnota, grupa społeczna, która posiada własną nazwę, a jej członków łączy rzekomo wspólne pochodzenie oraz wspólna pamięć o czasach przeszłych. Z kolei wymiarem *etniczności* są wspólne mity, symbole, kręgi i wartości.

Altermatt podkreśla, że nie należy utożsamiać *etni* z narodem – wystosowuje taką prośbę zarówno do badaczy naukowych jak i zwykłych czytelników. Niestety, jak sam przyznaje – różnicy między *etnią* i *narodem* nie da się rozwiązać na gruncie definicyjnym.

W rozdziale: *Od państwa narodowego do narodu państwowego* punktem wyjścia dla rozważań autora jest założenie, że każdy naród winien mieć tylko jedno państwo i adekwatnie – każde państwo obejmować powinno tylko jeden naród. Następnie autor porusza kwestię *czterech stref czasu historycznego* w Europie oraz *pięciu okresów w dziejach powstawania europejskich państw narodowych*. Podkreśla przy tym, że powstawanie państwa i narodu to dwie, skomplikowane i osobne sprawy, które mimo tego, iż bardzo często się na siebie nakładają to pod żadnym pozorem nie są tożsame. Dalej podejmuje także problematykę zależności terytorium oraz państwa. Rekonstruuje w tym miejscu w dość przystępny sposób czte-

ry modele relacji pomiędzy narodem i etnicznością z jednej strony, a państwem z drugiej. Modele, jakie wymienia Altermatt to *model imigracji i asymilacji*, *model konglomeratu*, *model autonomii* i *model separacji*.

Druga część książki zatytułowana: *Etnonacjonalizm – europejska zmora*, podobnie jak część pierwsza podejmuje trzy kwestie. Pierwszą z nich jest *uśpiona moc sacrum*. Altermatt bardzo odważnie formułuje tezę, że w błędzie są wszyscy Ci, którzy myśleli, że konflikty i wojny o podłożu religijnym już się skończyły. Mimo, iż w powszechnej opinii w nowoczesnych społeczeństwach religia oraz sam kościół nie dostarczają już ciekawych i interesujących tematów, nie należy jednak instytucji kościelnych zupełnie skreślać. Czynniki religijny bowiem nadal silnie działa w tych miejscach gdzie kościół stanowi ostoję tożsamości narodowej. Polskiemu czytelnikowi zdawać się teraz może, że dotyczy to wyłącznie religii katolickiej (którą w domyśle uznaje się za religię narodową Polski) – nic bardziej mylnego. Altermatt celowo przytacza postaci i sytuacje, które mają czytelnikowi uzmysłowić ogromny potencjał wszelkich ruchów religijnych. Wymienia między innymi odrodzonego baptystę Jimmiego Cartera, Menachema Begina i cały blok Likud, Karola Wojtyłę jako przywódcę duchowego stojącego na czele kościoła rzymskokatolickiego oraz szacha Iranu, który musiał swego miejsca ustąpić islamskiemu fundamentalistom, ajatollahowi Chomeinemu.

Następnie w rozważaniach szwajcarskiego historyka pojawia się kwestia sekularyzacji. Zastanawiając się nad tym, czy sekularyzacja (rozumiana jako makrotendencja) już się skończyła, przywołuje postać José Casanovy oraz jego trzy tezy o sekularyzacji. Pierwsza teza głosi, iż w nowoczesnym społeczeństwie świeckie sfery życia są wyzwolone spod kontroli, norm oraz praw religii, w związku z czym trudno jest mówić o kościele państwowym. Druga teza zakłada, że zanik praktyk religijnych jest efektem rewolucji przemysłowej i nowych warunków bytowania. Trzecia teza jest bardzo prosta, ale i dosadna – religia w każdym wypadku jest prywatną sprawą każdej jednostki. Najprawdopodobniej w celu uzmysłowienia czytelnikom jak należy obecnie postrzegać stan sekularyzacji, Altermatt rekonstruuje pokrótce historię dziejów nie tylko europejskiej, ale i światowej sekularyzacji. Autor podkreśla, że trzeba nieustannie badać zależności pomiędzy religią i nacjonalizmem. Ważne jest także, by patrzeć na religię jak na narzędzie integracji politycznej. Niektórzy, (np. Carlton Hayes czy John Lukacs) uważali nawet, że religia w XIX i XX wieku zastąpiona jest właśnie przez nacjonalizm.

Drugim zagadnieniem podejmowanym przez autora w tej części rozprawy jest sytuacja, którą sam Altermatt określa mianem bitwy języków. Autor sugeruje, o czym jest zresztą z pewnością przekonany, że wszelkie czystki etniczne zawsze wzmacniają siłę języka. Należy bowiem podkreślić, że język jest nie tylko formą czy też narzędziem komunikacji – jest także, a może i przede wszystkim symbolem kultury i to bardzo mocnym symbolem. Autor kolejno prezentuje opis kształtowania się zróżnicowania językowego. Przy okazji tego problemu autor przytacza ciekawe przypadki dwóch krajów, które na arenie europejskiej stanowią wyjątek od reguły, że w danym kraju powinien obowiązywać tylko jeden język narodowy. Tylko te dwa kraje nie wymagały od swoich mieszkańców by posługiwali się tylko jednym językiem ogólnopaństwowym.

Trzecim podejmowanym przez Altermatta zagadnieniem jest kwestia etniczacji społeczeństwa i polityki. Jak pisze szwajcarski historyk, etniczacja konfliktów społecznych jest najbardziej prawdopodobnym powodem zaostrej konkurencji pomiędzy poszczególnymi etniami, nie zaś pomiędzy poszczególnymi warstwami społecznymi. Autor książki zwraca uwagę czytelnika, by uważał na wszechobecne pułapki pojęciowe – etnonacjonalizm owszem, jest przeciwny modernizacji kulturowej, natomiast nie ma nic wspólnego z modernizacją techniczno-naukową. Co ciekawe, wedle Altermatta, etniczację cechuje coś na kształt naturalizacji różnicy – etnonacjoniści uważają, że lud czy naród czy nawet etnia są po prostu zastanym bytem. W tej części książki znalazł się także niezwykle interesujący podrozdział, *Między džihadem i McWorldem*, w którym to autor wykazuje, że dzisiejszy zglobalizowany świat znalazł się na zakręcie. Współczesne społeczeństwo znajduje się dziś pomiędzy globalną gospodarką rynkową, a ciasnym nacjonalizmem. W perspektywie globalnej gospodarki człowiek traktowany jest stricte jako konsument, natomiast w przypadku nacjonalizmu przywiązuje się uwagę do wagi wspólnoty opartej na więzach krwi. Jak uważa Altermatt, oba te elementy zdecydowanie podkopują fundamenty państwa narodowego.

Część trzecia jest najkrótsza spośród wszystkich. Podobnie jak poprzednie, podejmuje trzy zagadnienia. Jest to zdecydowanie najbardziej monotonna i nudna część książki. Wstęp do rozdziału autor zaczyna istotnym pytaniem – czy Europa jest przede wszystkim tworem kulturowym, a dopiero na drugim miejscu tworem politycznym czy na odwrót? Niestety, Altermatt nie daje odpowiedzi na to pytanie. Po krótkim dowodzeniu, że Europa jest niezwykle różnorodna kulturo-

wo, przechodzi do prezentacji tezy, że nacjonalizm jest pułapką liberalnych demokracji zachodnioeuropejskich. Wskazuje w tym miejscu także na ogromny wpływ środków masowego przekazu – media stały się nową władzą. W jednym z podrozdziałów autor przywołuje sytuację powszechnie panującego strachu wśród narodów europejskich – wskazuje na negatywne nastroje w latach 90-tych, kiedy pojawił się problem właśnie z negatywnymi uczuciami, niepewnością i strachem w mentalności Europejczyków. Przytacza w tym miejscu także dwa stanowiska, eurosceptyków i euroentuzjastów, przywołując wyniki referendum europejskich z lat 1972-1995.

Tak pokrótce można streścić zawartość merytoryczną książki Altermatta. Jeśli chodzi o samą treść – z całą pewnością można stwierdzić, że jest napisana profesjonalnie, w końcu Altermatt jest jednym z najwybitniejszych specjalistów w tej dziedzinie. Autor przywołuje wiele nazwisk, powołuje się na autorytety, nie brakuje też źródeł. Wyraznym elementem wyróżniającym tę rozprawę od innych artykułów naukowych są licznie stawiane pytania o charakterze refleksyjnym – nadmienić należy, że nie są to pytania banalne, o rzeczy oczywiste. Są to dla czytelnika znakomite okazje do zastanowienia, zgłębienia materiału i poszukania odpowiedzi we własnym zakresie. Ponadto autor serwuje czytelnikom sporą garść cytatów. Niestety, cytaty przytaczane w kilku językach nie są przetłumaczone na język polski – należy zatem zapytać, czy jest to rzeczywiście wada? Być może wydawca zakłada, że po książkę tę sięgną jedynie osoby wykształcone, które bez problemu poradzą sobie z tekstem w obcym języku – czy jednak warto liczyć na to, że obcojęzyczne cytaty nie zniechęcą potencjalnego czytelnika? Uważam te cytaty za jeden z największych minusów tej pozycji książkowej. Obok nieudanych przytoczeń innych autorów, do negatywnych stron książki zaliczyć można jej obszerność – mimo, iż tematyka książki z założenia jest ciekawa i wydawać by się mogło, interesująca, książka napisana jest tak rozwlekłym językiem, że tylko cierpliwy czytelnik dotrwa do końca. Język sam w sobie jest charakterystyczny dla języka środowisk naukowych – jest to język trudny, choć zrozumiały. Sporym minusem jest też brak słowniczka – nie każdy czytelnik będzie specjalistą antropologiem/politologiem/historykiem, który będzie w stanie od razu zinterpretować sens myśli Altermatta. Po przeczytaniu całej książki, od przysłowiowej deski do deski, ma się ochotę stwierdzić, że to co autor zawarł na 356-ściu stronach, mógł w zupełności skrócić do stu. Książkę czyta się po prostu ciężko.

Podsumowując, książka Ursa Altermatta jest pozycją bez wątpienia wartościową i godną uwagi, jednak niezwykle trudną i męczącą w odbiorze. Z pewnością powinien sięgnąć po nią każdy, kto interesuje się konfliktami zbrojnymi, problemem nacjonalizmu oraz każdy student politologii. Nie jest to natomiast książka 'do poduszki' – jej przetrwanie ewidentnie wymaga sporych nakładów uwagi, cierpliwości i wytężonego w maksymalnym stopniu umysłu.

Paweł Krawczyk

***Dydaktyka szkoły wyższej. Wybrane problemy*, red. Ulrich Schrade, Warszawa 2010, 112 s.**

Praca zbiorowa zatytułowana „Dydaktyka szkoły wyższej, wybrane problemy” została opracowana pod redakcją prof. Ulricha Schradego. Składa się z trzech części. Część pierwsza nosi nazwę „Z pedagogiki ogólnej”, jej autorem jest prof. Bogusław Wolniewicz. Autorem części drugiej zatytułowanej „Dydaktyka szkoły wyższej” jest U. Schrade. Część trzecia nosi nazwę „Z psychologii nauczania”, a jej autorką jest dr Ewa Stanisławiak.

W części I Bogusław Wolniewicz przedstawia dwa główne kierunki w pedagogice: prawoskrętny (zachowawczy) i lewoskrętny (postępowy). Omawia bliżej przyczyny obniżania się jakości kształcenia. Zarysowuje podział kształcenia na dwóch poziomach: niższym i wyższym. Pokazując ich klasyczne różnice i podziały logiczne, zwraca uwagę na zacieranie się granicy pomiędzy kształceniem powszechnym a elitarnym. Pisze przy tym, że kształcenie elementarne, charakterystyczne dla szkół niższych, w imię poglądów postępowych, wdziera się do uczelni wyższych. Dalej autor przedstawia podział społeczeństwa na grupy, które charakteryzują się określonymi predyspozycjami. Zaznacza przy tym rolę inteligencji, której „wyróżnikiem jest wykształcenie”. W rozdziale II przedstawione zostaje szczegółowo pęknięcie cywilizacji Zachodu na formację prawoskrętną i lewoskrętną. Autor twierdzi, że obecny pęd reformatorski we wszystkich dziedzinach życia, także w pedagogice, wynika z samonapędzającego się błędnego koła. Uzasadnia to zjawiskiem anaksji, czyli zanikiem wartości, które przekazywane były z pokolenia na pokolenie. Raz wprowadzone zmiany w duchu lewoskrętnym, według autora, indukują skutki w postaci upadku poziomu kultury i ograniczeniu wolności w imię tzw. poprawności politycznej. Ponieważ dominują obecnie poglądy postępowe, jedyną receptą rządzących na naprawę tego stanu rzeczy, jest jeszcze większy „skręt” w stronę lewą. I to ów kryzys, według autora, jeszcze bardziej pogłębia. Dalej Wolniewicz twierdzi, że funkcja wychowawcza szkół została „rozwalona” przez jak to ujmuje „samozwańczych dzieciornawców”, których określa pedologami. Są to osoby, które z prowadzeniem zajęć dydaktycznych w szkole podstawowej i średniej mają niewiele wspólnego. Osoby

te, mając zacięcie biurokratyczno-reformatorskie, związały z tzw. psychologią humanistyczną. Zalicza do nich akademicką profesurę pedagogiczną, część profesury psychologii i przedstawicieli władzy oświatowej. Demontują oni system szkolnictwa, który opiera się na dwóch filarach, jakimi są program i dyscyplina. Receptą na kryzys w szkolnictwie, według autora, jest porzucenie zapędów reformatorskich i odbudowa wyższej wymienionych filarów szkolnictwa. Przy czym zaznacza, że dyscyplina musi opierać się na władzy i autorytecie nauczyciela, w przeciwieństwie do lansowanej obecnie koncepcji relacji partnerskich na linii nauczyciel – uczeń.

Część II, której autorem jest U. Schrade, zaczyna się od zarysu historii pedagogiki. Dalej autor próbuje umiejscowić pedagogikę w systemie wiedzy i jednocześnie stwierdza, że choć czerpie ona elementy z wielu dziedzin, sama nie jest nauką w sensie klasycznym. Motywuje to brakiem jednoznaczności założeń i niepodważalnych metod działania, uznanych jednoznacznie za słuszne. Przez to w pedagogice nie ma jednego, dobrego z zasady, kierunku. Następnie autor wyróżnia w pedagogice dwa działy: dydaktykę i wychowanie. Zaznacza także, iż w szkole wyższej pedagogika powinna być utożsamiana z dydaktyką, gdyż jak twierdzi „zdyscyplinowana dydaktyka jest najskuteczniejszą i najlepszą metodą wychowawczą”. Autor odwołuje się do pedagogicznych koncepcji wychowania, czyli do aksjocentryzmu (kierunek prawoskrętny) i pajdocentryzmu (kierunek lewoskrętny). Przedstawia ich podstawowe założenia ilustrując je schematami dydaktycznymi. Zaznacza także podstawowe cele i środki dla tych kierunków. Są to kształtowanie charakteru i umysłu na bazie wiedzy i kultury poprzez wysokie wymagania i dyscyplinę w aksjocentryzmie oraz samorealizacja poprzez wychowanie ukierunkowane na potrzeby ucznia w pajdocentryzmie. Autor dzieli szkoły na niższe i wyższe, przedstawia ich poszczególne cele i metody nauczania. Podkreśla znaczenie elitaryzmu w szkołach wyższych, który to ustępuje obecnie miejsca powszechności. Zaznacza zacieranie się granicy pomiędzy kształceniem w szkole wyższej i niższej. W rozdziale II przedstawione zostają cztery podstawowe cele kształcenia. Autor wspomina, że obecnie dominującym celem stało się przygotowanie studentów do realizacji zadań praktycznych (cel operacyjny) a niesłusznie mniejszy nacisk kładzie się na cel poznawczy, kształcący i wychowawczy. Dalej zwraca on uwagę na ogólnikowość regulacji prawnych szkolnictwa wyższego. Wymienia zasady kształcenia, które wpływają na wzrost efektyw-

ności nauczania oraz daje przydatne wskazówki co do środków i sposobów przekazu wiedzy. Przestrzega jednak przed bezgraniczną ufnością w technologie multimedialne, które nigdy nie zastąpią odpowiedniego wkładu własnego wykładowcy. W rozdziale III zawarty jest przegląd form kształcenia akademickiego, z podziałem na formy niższe: wykłady, ćwiczenia, warsztaty, laboratoria, projekty, konsultacje, praktyki a także metody kontroli wyników oraz wyższe: seminaria, publikacje i wystąpienia. Wymienione są podstawowe funkcje każdej z form kształcenia. Szczególnie interesująca wydaje się kwestia oceny wyników nauczania, przy czym Schrade optuje za „metodą bezwzględną”, która odnosi wartość prac zaliczeniowych do poziomu światowego. Oznacza to, że nawet najlepsza praca w grupie może zostać odrzucona ze względu na brak spełnienia minimalnych kryteriów. W rozdziale IV autor pisze o zaletach i wadach kariery akademickiej. Twierdzi, że ze względu na wymierność rezultatów naukowych, dydaktyka w życiu akademickim schodzi na dalszy plan.

Rozdział I części III zatytułowany jest „Studenci w świetle psychologii rozwoju człowieka”. We wprowadzeniu E. Stanisławiak pisze o okresie wczesnej dorosłości i predyspozycjach z nim związanych. Zaznacza przy tym, że młodzi dorośli zastępują myślenie formalne myśleniem dialektycznym. Wiąże się to dużą kreatywnością w tym okresie. Stanisławiak rozważa także problemy związane z wejściem w okres dorosłości, w tym niemożność sprostanii nowym rolom społecznym. Rozdział drugi poświęcony jest uczeniu się osób dorosłych. Na wstępie dowiadujemy się, że wiele osób nie docenia swoich zdolności, co spowodowane jest często brakiem wiedzy o efektywnym uczeniu się. Dalej autorka wymienia strategie pamięciowe pozwalające odpowiednio do potrzeb przyswoić wiedzę. Pisze także o wymiernej roli wykładowcy w przyswajaniu wiedzy przez ucznia. Rozdział II traktuje o motywowaniu do uczenia. Wymienione zostają warunki konieczne do zmotywowania do nauki. Autorka twierdzi, że im większe prawdopodobieństwo osiągnięcia pozytywnego wyniku, tym chęć do nauki nie zawsze jest wyższa. Zaznacza także funkcję użyteczności wyniku, które to wynikają z indywidualnych potrzeb jednostki. Dalej opisana jest rola motywacji wewnętrznej – związana jest z wytrwałością jednostki i realizacją nawet odległych celów. Według autorki wykładowca może w pewnym stopniu regulować motywację wewnętrzną studentów, np. poprzez zapewnienie im odpowiedniej autonomii czy umiejętne operowanie poziomem trudności. W kolejnym fragmencie poruszona jest rola wiary w sukces. Wspomniane zostają takie kwestie jak błąd

atrybucyjny, atrybucje w służbie ego, ukierunkowanie na sukces i ukierunkowanie na unikanie porażek (wyuczona bezradność). Autorka daje przyszłym wykładowcom wskazówki jak zidentyfikować studentów z wyuczona bezradnością. Poruszone zostają aspekty lęku w procesie uczenia się. Twierdzi, że o ile mały poziom lęku może być wskazany, o tyle lęk przed niepowodzeniem prowadzi do działań sprzyjającym niepowodzeniom – tzw. samoutrudnianie. Następnie wymienione są metody zapobiegania powstawaniu lęku wśród studentów, z jakich może korzystać wykładowca w procesie dydaktycznym. Rozdział III opisuje na czym polega nagradzanie i karanie, oraz wymienia rodzaje nagród i kar. Autorka przy tym zaznacza, że „ w nauczaniu akademickim szczególną rolę odgrywają kary i nagrody wtórne, uogólnione, społeczne i stymulujące” – takie które posiadają zarówno aspekt formalny jak i nieformalny. Dalej zawarte zostały wskazówki dla wykładowców o tym, jak stosować kary i nagrody, tak aby przyniosły jak najlepszy rezultat wśród studentów. Przy tym, autorka przedstawia podstawowe błędy wykładowców, które dają skutek odwrotny do zamierzonego np. sarkastyczne brzmienie pochwał. Zaznaczona jest także rola krytyki asertywnej i podkreślona wyższość nagradzania nad karaniem. Rozdział IV traktuje o stresie nauczania. Wymienione zostają trzy podstawowe perspektywy funkcjonowania jako nauczyciel – klasyczna, romantyczna i nowoczesna. Przedstawione zostają pożądane u nauczyciela cechy. Następnie autorka pisze o podstawowych problemach z jakimi spotykają się wykładowcy tj. przeciążenie, poczucie osamotnienia, uzależnienie od własnej samooceny, czy wpływ stresu. Na koniec wymienione zostają podstawowe metody radzenia sobie ze stresem w zawodzie wykładowcy.

Niewątpliwie poglądy zawarte w części I są interesujące a jednocześnie sprzeczne z tendencjami, które uważane są za obowiązujące. Wolniewicz w sposób barwny i jednocześnie stanowczy opisuje otaczającą rzeczywistość pedagogiczną. Nie szuka przyczyny obecnego stanu rzeczy – po prostu ją przedstawia. A według niego jest to rozprzestrzeniająca się opcja lewoskrętna. Receptą na naprawę szkolnictwa ma być odbudowa jego filarów, tj. programu i dyscypliny oraz porzucenie zapędów proreformatorskich. Trudno się z jego argumentami nie zgodzić, gdyż przykładów bezskutecznych operacji na żywym organizmie, jakim jest szkoła było wiele. Jedyne co można Panu profesorowi zarzucić to ekscentryczne brzmienie poglądów, a raczej forma ich przekazu. Być może odczucie to jest spowodowane natłokiem indoktrynacyjnej myśli lewoskrętnej, przez co spo-

leczeństwo gdy czyta i słyszy coś, co odbiega od „powszechnie przyjętego standardu” podświadomie i bezprawnie przypisuje treściom negatywne cechy.

Schrade w części II posługuje się powściągliwym językiem, choć daje się odczuć, że bliższe są mu poglądy aksjocentryczne. Stara się usystematyzować zagadnienia dydaktyki szkoły wyższej w sposób zrozumiały i spójny. Daje przy tym wiele przykładów mogących pomóc w prowadzeniu zajęć dydaktycznych w sposób ciekawy, a jednocześnie na odpowiednim poziomie dla zawodu nauczyciela akademickiego. Część tą można traktować jako swoistą instrukcję obsługi elementów nauczania akademickiego, powstałą na bazie skonkretyzowanych grup tematycznych. Przy tym nie jest to instrukcja sztywna. Raczej pokazuje ona preferowany kierunek działania, tak by nauczanie charakteryzowało się wysokim standardem. Końcowy wywód przywodzi na myśl jedno słowo – powołanie. Nauczycielem akademickim nie zostaje się z powodu gratyfikacji, lecz z potrzeby serca.

W III części autorka przystępnie, acz dość zwięźle pisze o zagadnieniach psychologii nauczania. Jej tekst można traktować jako poradnik, który umożliwia identyfikację i radzenie sobie z przedstawionymi zagadnieniami, w trakcie pracy zawodowej. Fragment pierwszy, poświęcony studentom, pozwala wykładowcy lepiej zrozumieć ich problemy, przez co polepszyć przekaz wiedzy. Z kolei fragmenty drugi i trzeci dają nauczycielowi akademickiemu wiele prostych wskazówek dydaktycznych. Fragment czwarty można traktować za wstęp do głębszych rozważań o stresie w zawodzie wykładowcy. Co ciekawe, daje się zauważyć sprzeczność z poglądami autorów pierwszych dwóch części. Autorka wspomina o technice radzenia sobie z samoutrudnianiem u studentów, poprzez odpowiedni dobór stopnia trudności przez nauczyciela. Stoi to w sprzeczności z zasadą selekcji (elitarności) szkolnictwa wyższego, charakterystyczną dla aksjocentryzmu.

Omawiana książka jest pigułką wiedzy niezbędnej dla osoby rozpoczynającej karierę akademicką. Pigułka to jest złożona z trzech składników. Dwa pierwsze składniki tworzone są na tej samej bazie, trzeci je uzupełnia. Lektura nie wyczerpuje w całości zakresu wiedzy związanej z dydaktyką, jednak daje pogląd na ujęcie całościowe. Książkę napisana jest przystępnym językiem i czyta się ją swobodnie. Osoby „wrażliwe” na wyraziste poglądy powinny pamiętać, że „przedstawia oryginalne koncepcje autorskie”.

Piotr Lichota

***Dydaktyka szkoły wyższej. Wybrane problemy*, red. Ulrich Schrade, Warszawa 2010, 112 s.**

Pierwsza część książki sugeruje nam, że mamy do czynienia z niesztampowym dziełem. Człowiek jest osobnikiem wspólnotowym, co wykorzystywane jest przez różnego rodzaju techniki manipulacji. Kluczowym dla owych technik jest jego chęć naśladownictwa. Gdy coś odpowiada szerszej grupie osób każda jednostka ma prawo sądzić, że jej również to się spodoba. Wspomniany wilczy pęd zaobserwować można wszędzie – od mody na wegetarianizm, odchudzanie, ale także przy naborze na niektóre, popularne kierunki studiów. Jeśli dodatkowo przyjmie się założenie, że ludzie wolą być chwaleni niż karceni można uznać, że dzieła wychwalające obecny stan rzeczy mają łatwiejszy start i większe szanse na zdobycie uznania niż dzieła krytyczne. W tym miejscu uwidacznia się największa zaleta pierwszego rozdziału – trzeźwa i krytyczna analiza obecnego stanu mechanizmu edukacji (nie tylko systematycznego).

Już na wstępie Bogusław Wolniewicz stawia wyraźną granicę między szkolnictwem wyższym i niższym. I nie chodzi tu wyłącznie o nazewnictwo, ale o dydaktyczny poziom odniesienia. W przypadku szkół niższych wzorcem jest średni poziom ogółu, dla wyższych aktualny stan wiedzy. Autor zwraca uwagę, że to szkoły wyższe mają za zadanie szkolenie kandydatów do państwowej kadry kierowniczej. Ich celem jest zatem nie tylko przekazywanie wiedzy. Szkoły wyższe powinny także dawać szersze spojrzenie na rzeczywistość i podnosić poziom kultury. Określając warstwę przewodnią społeczeństwa Wolniewicz dokonuje podziału na grupy działaczy (politycznych, gospodarczych, społecznych) i inteligencji (nauczycielskiej, technicznej i administratorskiej), przy czym stwierdza, że podział działacze/inteligencja jest kwestią wrodzoną. Fakt, iż grupa inteligencji powstaje wskutek szkolenia nie budzi zastrzeżeń. Sformułowanie odnoszące się wyłącznie do predyspozycji do bycia działaczem jest jednak mocno dyskusyjne. Cechy, którymi powinien odznaczać się działacz np. talent oratorski także można zdobyć poprzez ciężką pracę.

Odpowiedzialnością za społeczeństwo i za jego poziom autor obarcza wspomnianą warstwę przewodnią. Niestety w historii zawsze pojawiali się wicherzyciele pragnący zaburzyć obecny stan rzeczy łudząc ludzi szumnymi hasłami.

W edukacji rolę wichrzycieli pełnią pedolodzy. Autor słusznie stwierdza, że swoją niekompetencją dążą oni do tego by doprowadzić społeczeństwo do poziomu równego temperaturze zamrażania wody pod ciśnieniem atmosferycznym. Wolniewicz zauważa także, że szkoła podlega nieustannemu oddziaływaniu otoczenia, które zachwycone myślą Jana Jakuba Rousseau rozwija jego ideę człowieka z natury dobrego.

Idea ta stanowi podstawę pajdocentryzmu zwanego też zachowaniem lewoskrętnym. W tym podejściu celem jest nieskrępowana samorealizacja, harmonijny rozwój osobowości. Oś centralną systemu stanowi dziecko, najważniejsze są jego pragnienia i potrzeby. Rzeczywistość należy kształtować tak, by odpowiadała ona dziecku. Akcentowana jest jego roszczeniowość. W stosunku do tradycji ma ono się odnosić krytycznie, a jego życie ma być nieustającą przygodą. Ponieważ rozwój ma być nieskrępowany wszystkie rodzaje ograniczeń są złe. Nie występuje zatem autorytet instytucjonalny, a stosunek do kar i dyscypliny jest negatywny. Zamiast autorytetu relacje powinny być oparte na partnerstwie.

Przeciwieństwem pajdocentryzmu jest aksjocentryzm, nazywany zachowaniem prawoskrętnym, opiera się on na tradycyjnym systemie wartości. Celem aksjocentryzmu jest kształcenie umysłu i formowanie charakteru. Życie stanowi nieustanną walkę z przeciwnościami, konieczne jest właściwe radzenie sobie zarówno z porażkami jak i sukcesami. Życie jest także nieustannym uczestnictwem w tradycji, ogrywaniem ról, przyswajaniem form, a cenniejszym od bycia dzieckiem jest bycie dorosłym. Kształtować należy głównie osobowość dziecka, a nie rzeczywistość. Akcentowana jest wdzięczność dzieci wobec rodziców, nauczycieli – za włożony przez nich trud w wychowanie i nauczanie. Wykorzystywany jest system kar, dyscyplina, przymus. Rodzice i nauczyciele powinni posiadać autorytet (także instytucjonalny), a do wszystkich organizacji typu rzecznik praw należy odnosić się negatywnie.

Obecnie system szkolnictwa skłania się ku nurtowi pajdocentrycznemu. Dzieje się tak poprzez tworzenie programów szkoły przyjaznej uczniom, „szkoły z klasą”, promowanie wychowania bezstresowego. Oczywiście takie podejście sprzyja tylko umniejszeniu roli szkolnictwa. To z kolei powoduje dalsze ograniczanie warstwy przewodniej społeczeństwa i działa niczym rozkręcająca się do nadmiernej prędkości kątowej turbina II-a 162 „Kopernik”. Autor zwraca także uwagę, na to iż modna obecnie, bo kopiowana od społeczeństw stojących na wyż-

szym stopniu rozwoju technologicznego, myśl lewoskrętna ma na celu zniszczenie myśli prawoskrętniej (zachowawczej). Ponadto zauważa, że wszystkie myśli pośrednie są jedynie mistyfikacjami próbującymi zachować tylko pozory otwartości. Dzięki temu mogą być skuteczniejsze w walce z myślą prawoskrętną. Walka ta jest tym skuteczniejsza, że formacja lewoskrętna jest obłudna w swoim działaniu. Pod pozorem swojej niby-otwartości zamyka usta krytykom określając ich różnymi pejoratywnymi zwrotami czy zmuszając ich do przyjęcia swojego punktu widzenia.

Proces upadku szkolnictwa rozpoczął się już dawno, trwa blisko wiek. Sprzyja mu zarówno dążenie ku myśli lewoskrętniej jak i rzesza wspomnianych pedologów. Ich patologiczne myśli z dziedziny postpedagogiki doprowadzają do rozważań, które każdy normalny człowiek uznałby za chore. Co gorsza ich przemyslenia uważane są przez niektórych za ożywcze, bliższe naturze i często nie są nawet krytykowane! To samo tyczy się pedeutologii, stwierdzającej, że całą winą za stan szkoły należy obarczyć nauczycieli.

Wolniewicz swoje tezy ilustruje wykresami, np. wykres poziomów zdolności intelektualnych od liczebności grupy przy założeniu, że mamy do czynienia z rozkładem normalnym. Wykorzystuje także różnorodne przykłady potwierdzające słuszność jego zdania. Są one trafne i powszechnie znane (np. cztery reformy rządu Krzaklewski/Buzek jako przejaw do chęci reformowania w ruchu lewoskrętnym). Swoje poglądy ilustruje czasem zadając pytania np. Co się dzieje gdy w partnerskiej relacji dzieci stają się atrakcyjne seksualnie dla dorosłych? – jako przykład nurtu postpedagogicznego?. Korzysta także z tekstów źródłowych (np. H. von Schoenebecka czy Votum Seperatum w sprawie „Abrams vs USA”). Odnosi się do literatury („Nienasyconie” Stanisława Ignacego Witkiewicza) czy historii (rozłam Kościoła jako przykład podziału na nurt prawo- i lewoskrętny).

Czytając pierwszą część „Dydaktyki Szkoły Wyższej” należy docenić krytyczne i trafne spojrzenie autora na temat edukacji w świecie współczesnym. Można mieć zastrzeżenia co do niektórych poglądów. Wątpliwości budzi stwierdzenie, że z talentem działacza należy się urodzić. Kwestionować można także pogląd, że istnieją tylko dwie drogi: prawoskrętna i lewoskrętna, a każda pośrednia jest lewoskrętna.

Drugi rozdział „Dydaktyki Szkoły Wyższej” rozpoczyna się krótkim wstępem z historii pedagogiki. Kilka słów, autorstwa profesora Urlicha Schradego, w łatwy sposób wprowadza czytelnika w tematykę. Pierwsze zdania części II zarysowują

także istotne kwestie, które zostają poruszone na kolejnych stronach. Widać przy tym wyraźny wpływ myśli Wolniewicza i umiejętność autora do krytycznej analizy omawianych zagadnień. Niewiele osób potrafi bowiem stwierdzić, że pedagogika nie jest dyscypliną naukową, a raczej dziedziną wiedzy, na którą składa się dydaktyka i wychowanie.

Schrade w swoim tekście postanawia skupić się na dydaktyce. Przyjmuje, że wychowanie jest produktem ubocznym edukacji oraz iż w szkolnictwie wyższym ma się do czynienia z ludźmi dorosłymi. Swoją obywatelską postawę mogą oni kształtować przez organizacje studenckie w związku z czym nie ma konieczności prowadzenia dodatkowych zajęć z *savoir-vivre*. Różnice między pedagogiką pajdocentryczną a aksjocentryczną autor wyjaśnia przy pomocy odpowiedzi na szereg pytań, których udzieliłby zwolennik każdej z teorii. Jednocześnie Schrade nie chce rozstrzygać, która z dwóch pedagogik jest lepsza. Podobnie jak Wolniewicz zauważa, że świat Zachodu dąży do pajdocentrycznego podejścia w edukacji. Jej masowość powoduje zanikanie elitaryzmu w szkolnictwie wyższym i dążenie do przekształcania politechnik czy uniwersytetów w politechniczki czy uniwersytetki. Dąży się zatem, aby szkoły wyższe pełniły opiekuńcze role szkół niższych.

W dalszej części autor przedstawia zasadnicze cele kształcenia ze szczególnym zwróceniem uwagi na cele ogólne i kierunkowe w świetle obowiązujących przepisów prawnych. Jak stwierdza autor przepisy te są nieprecyzyjne niczym ustawy definiujące rzekę jako wodę płynącą w sposób okresowy. Są także wewnętrznie sprzeczne np. wymaganie przez ustawę o szkolnictwie wyższym kształtowania obywatelskiej postawy i brak przedmiotów o tej tematyce wśród obowiązujących standardów (tekst był pisany przed wprowadzeniem Ustawy o szkolnictwie wyższym z 18.03.2011). Jako stosowaną obecnie próbę rozwiązania problemu autor podaje wprowadzanie systemu bolońskiego. W swoich założeniach ma on stanowić odpowiedź na system edukacji w USA. Ze względu na specyfikę Europy nie będzie jednak działać z takim samym skutkiem jak jego oryginał.

Najlepszą częścią rozdziału autorstwa profesora Schradego są wskazówki metodyczno-techniczne dotyczące prowadzenia zajęć. Zanim jednak dojdziemy do tego fragmentu warto zwrócić szczególną uwagę na pięć zasad kształcenia. Co do treści poruszonych w zasadach kształcenia można mieć czasem jednak pewne uwagi. Zastrzeżenia może budzić zwłaszcza fragment odnośnie wykorzystania

technik audiowizualnych. W rozdziale dotyczącym form kształcenia akademickiego niższego (wyniki kontrolowane) i wyższego (wyniki prezentowane) czytelnik także znajdzie wiele praktycznych rad. Odbiorca tekstu może je odnieść zarówno do samej struktury prowadzonego typu zajęć jak i jego celu.

Prezentowane treści wynikają z bogatego doświadczenia profesora Schradego, który przedstawia je w bardzo czytelny i spójny sposób. Uzasadniając poszczególne treści wykorzystuje przy tym szereg różnych sposobów. Zadaje pytania, na które udziela odpowiedzi z punktu widzenia zwolennika aksjocentryzmu i pajdocentryzmu. Odnosi się także do tekstów naukowych czy prawnych (Prawo o szkolnictwie wyższym). Przedstawiane treści autor popiera przykładami. W czytelny, trafny i zapadający w pamięć sposób ilustrują one omawiane zagadnienia. Wielkim pozytywem jest także szczegółowe wypunktowywanie niektórych kwestii np. celów i zasad kształcenia, różnych form ekspozycji.

Jeśli można zarzucić cokolwiek rozdziałowi drugiemu „Dydaktyki Szkoły Wyższej”, to tylko w kwestiach światopoglądowych. Szkoła wyższa powinna pełnić szerszą wychowawczą rolę i nie można pomijać bądź upraszczać tego istotnego zagadnienia. Jest to szczególnie istotne biorąc pod uwagę obecne dążenia do masowości w edukacji. Ponadto wykorzystanie metod audio-wizualnych nie zawsze powoduje uproszczenie i usystematyzowanie przedstawianych studentom treści. Zajęcia, na których nauczyciel akademicki wykorzystuje zarówno prezentacje czy plansze i tablicę powinny być prowadzone w przemyślany sposób. Wymagają zatem doskonałej organizacji i umiejętności zapanowania nad sytuacją. W takim podejściu nie może być mowy o Wielkiej Improwizacji Mickiewicza, Xińskiego czy Ykowskiego. Prezentacja taka musi mieć na celu powtórzenie wiedzy uzyskanej przed studenta. Pomaga więc uczniowi w zapamiętaniu materiału. Prezentacja ma także przypomnieć inne treści podane wcześniej. Nie muszą być one kluczowe dla rozumienia zagadnienia, ale stanowią elementy, o których warto pamiętać. Prezentacja ma także ilustrować zjawiska, których nawet mając talent malarski Rembrandta nie jest się w stanie przedstawić na tablicy. Należy przy tym pamiętać, że multimedia to jedynie dodatek, z którego należy korzystać bardzo rozważnie. Prezentacja nie powinna zawierać zbędnych informacji. Jest tym lepsza im krótsza i treściwsza. Warto jednak pamiętać, że wykonanie dobrej 5-cio minutowej prezentacji powinno zająć około 20 godzin pracy. Długość czasu prezentacji jest odwrotnie proporcjonalna do czasu jej przygotowania.

Trzeci rozdział „Dydaktyki szkoły wyższej”, autorstwa Ewy Stanisławiak, znacznie różni się od dwóch poprzedzających go. Jest to nie tylko wynik stylu pisania, ale i odmiennej tematyki – psychologicznych aspektów nauczania. Konieczne jest omówienie tego tematu ze względu na wiek w jakim zazwyczaj są studenci – etap wczesnej dorosłości. Wówczas człowiek jest najlepiej przystosowany do przyswajania wiedzy. Autorka słusznie zauważa przy tym, że każdego człowieka charakteryzują różne predyspozycje. Stanisławiak dostrzega także, że okres, kiedy zaczyna się formować tożsamość poszczególnych osób przypada na czas nauki w szkole wyższej. U niektórych osób proces ten wydaje się nie mieć końca, natomiast u innych przebiega w szybkim tempie. Konieczność podejmowania decyzji, wypełniania obowiązków, realizowania stawianych wymagań wiąże się ze stresem, który może prowadzić do zaburzeń psychicznych czy różnego rodzaju uzależnień. Z tego powodu autorka postuluje by w procesie nauczania brać pod uwagę także wpływ psychologii.

Ponieważ nieodłącznym procesem edukacji jest ocena wyników, autorka przedstawia w ogólny sposób różnego strategię pamięciowe. Zaznacza przy tym, że choć potencjał różnych osób jest odmienny istotne jest to by każdy we właściwy sposób starał się stosować te techniki. Wśród wymienionych przez nią technik znajdują się strategie powtarzania, integracji z dotychczas zdobytą wiedzą czy doboru i redukcji informacji. Omawiając poszczególne strategię autorka szczególną rolę pokłada w umiejętności skupiania uwagi. Dotyczy to m.in. długości zapamiętywanych fraz, zmienności szybkości przyswajania czy atrakcyjności prowadzonych zajęć. Stanisławiak nie pomija także strategii pozwalających na monitorowanie i regulowanie procesu nauczania. Podaje przykłady strategii planowania - określenie terminów kolokwiiów, monitorowania - zmienne tempo wykładu, regulowania - pochwały. Zaznacza przy tym, że nauczyciel ma jedynie motywować do właściwych zachowań strategicznych.

W dalszej części swojego tekstu autorka skupia się na znaczeniu motywacji dla procesu uczenia. Szczególną uwagę zwraca przy tym na motywację wewnętrzną polegającą na dążeniu do doskonałości. Istotną rolę odgrywa przy tym wiara we własny sukces i zadowolenie. Biorąc pod uwagę pierwszy z wymienionych czynników autorka dzieli ludzi na ukierunkowanych na sukces i ukierunkowanych na uniknięcie porażki. W tych drugich widzi grupę o poczuciu wyuczzonej bezradności. Stanisławiak wyjaśnia także jak należy rozróżniać poszczególne typy osobo-

wości - np. stosowanie wyuczonych sformułowań przez osoby nastawione na uniknięcie porażki. Odnosząc się do zadowolenia i jego wpływu na proces nauki autorka skupia się na wpływie lęków. Stanisławiak zauważa, że choć lęki mogą mieć pozytywny skutek mają zwykle negatywny i skutkują samoutrudnieniem.

Istotnym elementem w procesie nauczania jest również stosowanie kar i nagród (pierwotnych i wtórnych). Kary muszą być adekwatne do sytuacji, a karanie nie przynosi tak pozytywnego efektu jak nagradzanie. Autorka postuluje by kary nie obniżały nikomu samooceny bo spada wtedy poziom zadowolenia. Szczególną uwagę zwraca na możliwość stosowania kar samorzutnych (poniesienie konsekwencji) i naturalnych (naprawa szkód). Kary te nie mogą być odroczone w czasie, muszą być natychmiastowe. Autorka zaznacza, że krytyka także jest formą kary. Przeciwnościem krytyki jest chwalenie, którego nie można stosować zbyt często, musi być konsekwentne i powinno przybierać formę osobistej opinii.

Ostatnia część trzeciego rozdziału skupia się na niezwykle ważnym aspekcie pracy nauczyciela akademickiego - na kwestii radzenia sobie ze stresem. Jest on wynikiem wielu czynników: przeciążenia pracą, osamotnienia, brakiem wsparcia. Na stres wpływa także przyjęty ideał dobrego nauczyciela, stawianych sobie, a także studentom celów. Autorka, aby „przeżyć”, radzi nie oceniać swojej pracy tylko na podstawie wyników prac studentów. Uczniowie są tylko ludźmi i jako tacy mogą zawieść oczekiwania (i zwykle zawiodą). Aby wytrwać jako nauczyciel konieczna jest także umiejętność mówienia NIE czy stosowanie technik radzenia sobie z emocjami. Istotne jest uświadomienie sobie istnienia stresu i identyfikacja problemu.

Epilog rozdziału stanowi słowniczek ważniejszych pojęć, co nie jest trafnym pomysłem. Każdy czytelnik zainteresowany zrozumieniem tematu rozumie (nawet intuicyjnie) podane terminy. Brak jest odniesień do historii, rozwoju społeczeństwa. Przykłady takie występują w pierwszych rozdziałach i stanowią ich spory atut. Autorka uzasadnia niektóre tezy odnosząc się do innych prac, ale z rzadka je przytacza, co można poczytać jej zarówno za wadę jak i zaletę.

„Czasu rękami nie zatrzymasz” mówi przysłowie, które można odnieść także do dydaktyki. Sugerowane w tekście rozwijanie motywacji wewnętrznej przez stopniowanie sukcesu wymaga czasu, kontaktu ze studentem. Niestety ze względu na niewielką ilość zajęć z danego przedmiotu prowadzący cierpi na jego chroniczny brak. W związku z tym nauczyciel akademicki może podejmować jedynie działania będące namiastką w tej kwestii. Najłatwiejszym sposobem na podno-

szenie motywacji wewnętrznej (ale i jej obniżanie) jest zatem stosowanie rywalizacji. Dodatkową zaletą tego sposobu jest jego związek z dzisiejszym życiem. Pamiętać należy także, że studia wyższe powinny być elitarne, stanowić swojego rodzaju sito przygotowujące bazę dla kadry kierowniczej. Przy takim rozumowaniu rywalizacja, choć może prowadzić do stresu i braku zadowolenia jest niezbędną.

Podsumowując - książka „Dydaktyka Szkoły Wyższej. Wybrane Problemy” zainteresuje każdego nauczyciela akademickiego. Za najlepsze części książki należy uznać teksty Wolniewicza i Schradego. Nie powinno się pomijać jednak aspektów psychologicznych poruszanych przez Stanisławiak. Brak jest jedynie części poświęconej logice, ale ta kwestia została objaśniona już we wstępie autorstwa Schradego.

INFORMACJA DLA AUTORÓW

Każdy tekst przesłany pod adres Redakcji z prośbą o druk na łamach czasopi-
sma podlega ocenie. Do oceny tekstu powołuje się co najmniej dwóch niezależ-
nych recenzentów. Proces recenzji jest dwuetapowy. Najpierw tekst podlega oce-
nie tzw. wewnętrznej (recenzentem jest członek Rady Naukowej Czasopisma).
Jeśli wynik tej wstępnej recenzji jest pozytywny, wówczas powołuje się recenzen-
ta zewnętrznego (z listy recenzentów). Recenzent jest powoływany z innej jed-
nostki niż Autor tekstu. W przypadku tekstów powstałych w języku obcym, co
najmniej jeden z recenzentów jest afiliowany w instytucji zagranicznej innej niż
narodowość Autora pracy. Recenzje są wykonywane w taki sposób, iż recenzent
nie zna tożsamości autora pracy, którą recenzuje. Recenzentów powołuje się w
taki sposób, by uniknąć konfliktu interesów (tzn. recenzent i autor tekstu nie są
ze sobą spokrewnieni, nie wystąpią pomiędzy nimi związki prawne, konflikty,
relacje podległości służbowej, czy bezpośrednia współpraca naukowa w ciągu
ostatnich 5 lat). Recenzja ma formę pisemną i kończy się stwierdzeniem
o dopuszczeniu lub niedopuszczeniu tekstu do druku.

W związku z przypadkami łamania prawa autorskiego oraz dobrego obyczaju
w nauce, mając na celu dobro Czytelników, uprasza się, aby Autorzy publikacji
w sposób przejrzysty, rzetelny i uczciwy prezentowali rezultaty swojej pracy,
niezależne od tego, czy są jej bezpośrednimi autorami, czy też korzystali z pomo-
cy wyspecjalizowanego podmiotu (osoby fizycznej lub prawnej). Wszystkie prze-
jawy nierzetelności naukowej będą demaskowane, włącznie z powiadomieniem
odpowiednich podmiotów (instytucje zatrudniające Autorów, towarzystwa nau-
kowe itp.).

Do przedłożonych tekstów z prośbą o druk, Autor tekstu jest zobowiązany do-
łączyć:

1. Informację mówiącą o wkładzie poszczególnych Autorów w powstanie pu-
blikacji (z podaniem ich afiliacji oraz kontrybucji, tj. informacji, kto jest au-
torem koncepcji, założeń, metod, protokołu itp. wykorzystywanych przy
przygotowaniu publikacji), przy czym główną odpowiedzialność ponosi au-
tor zgłaszający manuskrypt.
2. Informację o źródłach finansowania publikacji, wkładzie instytucji naukowo
– badawczych, stowarzyszeń i innych podmiotów.